

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS

**DİYARBAKIR, ŞANLIURFA VE GAZİANTEP GELENEKSEL
OSMANLI DÖNEMİ ÇARŞI ÖRNEKLERİ IŞIĞINDA OSMANLI
DÖNEMİ TİCARET ANLAYIŞI**

Emine GÜNDEM

**Aralık-2024
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS

**DİYARBAKIR, ŞANLIURFA VE GAZİANTEP GELENEKSEL
OSMANLI DÖNEMİ ÇARŞI ÖRNEKLERİ IŞIĞINDA OSMANLI
DÖNEMİ TİCARET ANLAYIŞI**

Emine GÜNDEM

**Danışman
Prof. Dr. Gülriz KOZBE**

Diğer Jüri Üyeleri

**Prof. Dr. Gülriz KOZBE Prof. Dr. Evindar YEŞİLBAŞ
Doç. Dr. Hazal Ceylan ÖZTÜRKER DEMİR**

**Aralık-2024
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Emine GÜNDEM tarafından hazırlanan “Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep Geleneksel Osmanlı Dönemi Çarşı Örnekleri Işığında Osmanlı Dönemi Ticaret Anlayışı” adlı tez çalışması 17/12/2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Prof. Dr. Gülriz KOZBE

.....

Danışman

Prof. Dr. Gülriz KOZBE

.....

Üye

Prof. Dr. Evindar YEŞİLBAŞ

.....

Üye

Doç. Dr. Hazal Ceylan ÖZTÜRKER DEMİR

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

Emine GÜNDEM
17.12.2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİYARBAKIR, ŞANLIURFA VE GAZİANTEP GELENEKSEL OSMANLI DÖNEMİ ÇARŞI ÖRNEKLERİ IŞIĞINDA OSMANLI DÖNEMİ TİCARET ANLAYIŞI

Emine GÜNDEM

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Gülriz KOZBE

2024, 121 Sayfa

Han, Kervansaray, Arasta, Bedesten ve Çarşı yapıları Osmanlıların tarihi ticaret mekânlarındandır. Osmanlılar ticareti ilk dönemlerde çok önemsemeseler de Sultan II. Bayezid'in Akdeniz Bölgesi'nde ticaret için önemli limanların olduğu Antalya ve Alanya'yı ele geçirmesiyle beraber bu durum değişim göstermiş ve Osmanlılar artık ticari alanda varlık göstermeye başladılar. 16. yüzyıla gelindiğinde ticaret yolları üzerinde kurulmuş olması ve önemli noktaları ele geçirmesiyle beraber ticaretteki üstünlükleri gözle görülür bir seviyede artış göstermiştir. Şehre gelen tüccarların ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri, mallarını güvenle saklayıp istirahat edebilecekleri ve hayvanların dinlenebilmeleri için menzil noktalarına hanlar ve kervansaraylar inşa edilmiştir. Kervansaraylar ilk yapıldığı zamanlar da savaşlar için kullanılırdı ama zamanla ticaret için kullanılmaya da başlanılmıştı. Osmanlı hükümdarları fethettikleri bölgelere yaptıkları ilk icraatları camiler yapmak ve esnaf-ahi (Ahilik) teşkilatlarının temeli olan Lonca Teşkilatlarını kurarak halkını yerleştirip kendi kültürlerini ve dinlerini yayabilmek olmuştur. Bu durum Osmanlıların hoşgörü politikası olarak bilinir ve farklı dinlere mensup insanlarla sorunsuz bir arada yaşamalarının sebebi olarak gösterilebilir.

Bu tez çalışmasında Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep kentlerinde bulunan Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı, Gaziantep Bakırcılar Çarşısı, Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı ve Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı örnekleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı bu çarşıların mimari özelliklerini sunmak ve bu örnekler üzerinden Osmanlı Devleti'nin ticaret anlayışını aktarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ticaret, Çarşı, Han, Kervansaray, Bedesten

ABSTRACT

MASTER THESIS

OTTOMAN PERIOD TRADE ON THE BASIS OF TRADITIONAL OTTOMAN BAZAARS FOUND in DİYARBAKIR, ŞANLIURFA and GAZİANTEP

Emine GÜNDEM

Batman University Graduate Education Institute

Art History Department of Science

Advisor: Prof. Dr. Gülriz KOZBE

2024, 121 Pages

Inns, caravanserais, covered markets (bedestens) and bazaars buildings are among the historical commercial building of the Ottomans. Although the Ottomans did not attach much importance to trade in the early periods, Sultan II. This situation changed after Bayezid captured Antalya and Alanya, which were important ports for trade in the Mediterranean Region, and the Ottomans began to show a presence in the commercial field. By the 16th century, as it was established on trade routes and captured important points, its superiority in trade increased noticeably. Inns and caravanserais were built at the range points so that the merchants coming to the city could meet their needs, store their goods safely and rest, and so that the animals could rest. When caravanserais were first built, they were used for wars, but over time they also began to be used for trade. The first actions of the Ottoman rulers in the regions they conquered were to build mosques and establish Guild Organizations, which are the basis of the tradesmen-ahi (Ahi communities) organizations, to settle their people and spread their own culture and religion. This situation is known as the tolerance policy of the Ottomans and can be shown as the reason for their trouble-free coexistence with people of different religions.

In this thesis study, examples of Diyarbakır Jeweler's Bazaar, Gaziantep Coppersmith's Bazaar, Şanlıurfa Coppersmith's Bazaar and Şanlıurfa Shoemaker's Bazaar, located in the cities of Diyarbakır, Şanlıurfa and Gaziantep, were examined. The aim of the study is to present the architectural features of these bazaars and to convey the trade understanding of the Ottoman Empire through these examples.

Keywords: Ottoman, Trade, Bazaars, Inns, Cervansarais, Covered Markets

ÖN SÖZ

Ticaret ilk çağlardan beri hayatımıza dâhil olan ekonomik bir olgudur. Türk Dil Kurumu'na göre ticaret, malların üretim sürecinden tüketimine kadar geçen zamanda, ekonomik değer taşıyan başka nesneler ile değiştirilmesi, alışı ve satışı anlamında kullanılmaktadır tanımı yapılır. İnsanoğlu üretim yapmayı öğrendikten sonra üretim fazlası olan ürünlerini takas yoluyla satmaya başlamışlar ve bu da ticaretin temellerinin atılmasını sağlamıştır. İthalat ve ihracat olarak iki kolla yapılan ticaret uluslararası ilişkilerin güçlenmesini ve ekonomik refahın gelişmesini sağlayabilmesi amaçlanmaktadır. Ülkelerin gelişebilmesi için uluslararası ilişkilerin güçlü ve ekonomik şartların kuvvetli olması önemlidir. Ekonomisi güçlü olan bir ülkede kontrollü nüfus artışı, teknoloji, sağlık ve eğitim gibi birçok alanda da gelişimler gözlemlenebilir.

Bu tez çalışmasının amacı; Osmanlı Dönemi'nde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep kentlerindeki çarşı örnekleri ile hem Osmanlı çarşı yapılarının incelenmesi; hem de Osmanlı Dönemi ticari anlayışı hakkında bilgi vermektir. Söz konusu üç kentte seçilen çarşı yapısının tarihi süreçleri, mimari özellikleri, günümüzdeki kullanım alanlarıyla karşılaştırılarak Osmanlı Dönemi'nin ticari anlayışı aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışmamda bilgileriyle beni aydınlatan desteğini esirgemeyen kıymetli danışmanım Sayın Prof. Dr. Gülriz KOZBE'ye teşekkürlerimi sunarım. Çarşılar üzerine çalışmaları olan jüri üyesi Sayın Prof. Dr. Evindar YEŞİLBAŞ'a da verdiği destek için teşekkürü borç bilirim. Beni her zaman destekleyen her koşulda yanımda olan hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen annem Esma GÜNDEM'e ve babam Veysi GÜNDEM'e sonsuz sevgi ve saygılarımı sunarım.

Umarım bu çalışma aynı konuda araştırma yapacak meslektaşlarıma ışık olur.

Emine GÜNDEM
BATMAN-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELER/TABLolar LİSTESİ	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR	ix
1.GİRİŞ	1
1.1. Amaç	1
1.2.Kapsam	3
2. KAYNAK ARAŞTIRMASI	6
3. YÖNTEM	10
4. BULGULAR VE TARTIŞMA	12
4.1. Güneydoğu Anadolu’da Osmanlı Dönemi Tarihsel Süreci	12
4.2. Osmanlı’da Ticari Mekânlar	15
4.2.1. Arasta	17
4.2.2. Bedesten.....	19
4.2.3. Çarşı	22
4.2.4. Hanlar.....	26
4.2.5. Kervansaraylar	29
4.3. Geleneksel Osmanlı Çarşıları	30
4.3.1. Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı (Kapalı Çarşı)	31
4.3.2.Gaziantep Bakırcılar Çarşısı	33
4.3.3. Şanlıurfa Bakırcılar (Hüseyiniye, Yemenici, Kapalı Çarşı) Çarşısı	36
4.3.4.Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı (Kavafhane-Haffafhane).....	37
4.4. Osmanlı Dönemi’nde Ticaret Yapısı	40
5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER	46
5.1. Sonuçlar	46
5.2. Öneriler	49
KAYNAKLAR	52
EKLER	57

ÇİZELGELER/TABLolar LİSTESİ

Tablo 4. 1. Arasta ve bedesten arasındaki farklar	18
Tablo 4. 2. Geleneksel Osmanlı Çarşıları ile günümüz alışveriş merkezlerinin karşılaştırılması	24
Tablo 4. 3. Kervansaray ve han arasındaki farklar	28
Tablo 4. 4. Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep'te bulunan hanlar ve bedestenler.....	30
Tablo 4. 5. Diyarbakır'da bulunan ancak günümüze ulaşamayan Osmanlı Dönemi çarşıları (Yeşilbaş, 2013, s. 130-134)	32
Tablo 4. 6. Diyarbakır'da bulunan ancak günümüze ulaşamayan Osmanlı Dönemi hanları (Yeşilbaş, 2013, s.135-141).	33
Tablo 4. 7. Gaziantep'te bulunan çarşılar ve kullanım alanları.....	35
Tablo 4. 8. Şanlıurfa Osmanlı Dönemi günümüze ulaşamamış hanlar.	37
Tablo 4. 9. Şanlıurfa'da bulunan çarşılar ve kullanım alanları (geçmiş ve günümüz)....	39

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV: Türk İslam Ansiklopedisi

ŞURKAV: Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı

s. :Sayfa

ss. Sayfa aralığı

vb. :Ve Benzeri

YL :Yüksek Lisans

Ed. :Editör

H. : Hicri

M. : Miladi

ÇEKÜL: Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı

1. GİRİŞ

1.1. Amaç

Alışveriş kültürü günümüzde olduğu kadar geçmiş zamanlarda da gündelik hayatın idame ettirilebilmesi ve ekonominin gelişip ilerleyebilmesi adına önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti ticari hayatın içinde için her zaman var olmuştur. Bu durumun başlıca nedenleri arasında ticaret yolları üzerinde kurulmuş olması ve henüz beylikken bile çevre beyliklerle arasında bir ticaret bağının olması gösterilebilir. Osmanlılar da ticaret sürekli devlet denetimi altında ilerlemiştir. Bunun nedeni halkını ekonomik sıkıntıya düşürmemek ve tüccar, iş adamı gibi sınıf farklılıklarının oluşmasının önüne geçmektir. Avrupa Devletleri Osmanlı Devleti'nin ticari hayat içinde rol almasını istememişlerdir (Yalçın, 1979, s.260). Ancak Osmanlı Devleti fethettikleri her yere “esnaf-ahî”(Ahilik Teşkilatı) temelli Lonca teşkilatlarını kurmuştur (Yalçın, 1979, s.260). Osmanlıların kurmuş olduğu bu teşkilat ile kendi halkının yeni fethedilen yerlere yerleşip ticari hayata dâhil olmalarını sağlamıştır.

1391 yılında dönemin hükümdarı Sultan I. Bayezid'in Akdeniz Bölgesi'ndeki Antalya ve Alanya'yı hâkimiyeti altına almasıyla şeker, baharat ve kumaş gibi malzemelerin ticaretinin gerçekleştirmiş ve limanları da kontrol altına almayı başarmıştır (Yalçın, 1979, s.260). Klasik Dönemde ise doğu ve batı bölgelerindeki ekonominin yükselmiş olduğu görülmektedir. Bunun sebepleri olarak da ticaretin gelişmesi, Karadeniz'de ticaretin yabancı tüccarlara yasaklanması, Asya ve Avrupa arasındaki ticaret yollarının ele geçirilmesi ve şehirlerin denetimlerinin sağlanması gösterilebilir (Kasaba, 1993, s.30). Osmanlı Devleti ticaretin gelişmesi için Asya – Avrupa üzerinde yer alan önemli ticaret yollarının hem güvenliğini sağlamak hem de gelen tüccarların ihtiyaçlarını karşılayabileceği ve dinlenebileceği sınır noktalarına konaklar inşa etmişlerdi. Ancak Osmanlı halkı hükümdarlar kadar ticarete önem vermemiş, genellikle Müslüman Türkler idare ve askeri alanlarda faaliyet göstermeyi ticaret yapmaya tercih etmişlerdi. Gayrimüslimler ve yabancı tüccarlar, Müslüman Türkler'in bu açığını kapatmışlardır.

Yabancı tüccarları teşvik etmek ve durağan ticaretin canlandırılması için Osmanlı Devleti yabancı devletlere ticari kapitülasyonlar vermek zorunda kalmıştır (Lewis, 1997, s.93). Osmanlı hükümeti, Arap, Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarlara ticari kapitülasyonlar veriyor ancak bu tüccarların ekonomik olarak gelişmelerinin önüne geçmeye çalışıyordu. Zamanla Müslüman Türkler de ticarete rol almaya başlamışlardı. 16.yüzyıla Osmanlı Devleti için ekonomiyle yakından ilgilendikleri bir geçiş dönemi olmuştur. Güçlenen Osmanlı ekonomisi kaynakların genişliğine, çeşitliliğine, Osmanlı siyasi gücüne ve kararlılığına bağlı olmuştur. 16.yüzyılda Batı Avrupa ile arasında hiçbir yıkıcı rekabet görülmemiştir. Aynı dönemde Osmanlı nüfusunda artışın gözlemlenmesi de ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır.

16.yüzyıl sadece Osmanlı Devleti için değil Avrupa içinde önemli bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda coğrafi keşifler, teknolojik gelişmeler ve bilim – düşünce – yaşayış gibi önemli kavramların gelişimi de gözlenmektedir. Erken Dönem Osmanlı padişahı Sultan Bayezid'in Akdeniz Bölgesi'ndeki önemli limanları ele geçirmesi ticari alandaki gelişmelerde büyük bir yol oynamıştı. Ancak Amerika ve Ümit Burnu'nun keşfiyle Doğu – Batı ticaret yolları değişmişti. Yaşanan bu gelişmeyle beraber Akdeniz limanları büyük önem kaybetmiş ve Osmanlı ekonomisi zayıflamaya başlamıştı. Yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen 17.yüzyıl sonlarına kadar da Osmanlılar ticareti geliştirmeye ve yoğun bir şekilde sürdürmeye devam ediyorlardı.

Tez çalışmasının konusu kapsamında Osmanlı Devleti'nin ticaret hayatına dair bilgilere ulaşabilmek için Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı, Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı, Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı ve Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı incelenmiştir. Örnek olarak seçilen çarşı yapılarının tarihi süreçleri, mimari özellikleri, günümüzdeki kullanım alanları karşılaştırılmış ve Osmanlı Dönemi ticari anlayışı aktarılmaya çalışılmıştır. Bu tez çalışmasının amacı, Osmanlı Dönemi'nde (16.yüzyılda) Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet göstermeye başlayan Diyarbakır (Amid-Diyarbakir) (Fotoğraf 1), Şanlıurfa (Ruha) ve Gaziantep (Ayıntab) (Fotoğraf 2) kentlerindeki çarşı örnekleri ışığında Osmanlı çarşı yapılarının mimari özellikleri de dikkate alınarak Osmanlı Dönemi'nin bu bölgedeki ticaret hayatını tanımlamaktır.

1.2.Kapsam

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar güçlü bir şekilde yönetilmesinin altında uyguladıkları politikalar vardı. Hoşgörü ve iskân politikaları geniş sınırlara yayılmasının yanı sıra ele geçirdikleri topraklarda yaşayan yerli halkın Osmanlılara karşı ayaklanmasının önüne geçmesi hedeflenmiştir. 17.yüzyıl sonuna kadar yükseliş dönemindeki Osmanlı Devleti sınırlarını gittikçe genişletmiş, çeşitli etnik ve dini topluluklarla uzun yıllar bir arada yaşamışlardır. Osmanlı Devleti huzur içinde beraber yaşamayı başarmış ekonomik, askeri ve siyasi açıdan da dışa bağlı olmadan kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen din, dil, ırk farkı gözetmeksizin kendi vatandaşlarıyla, teşkilatlarıyla iktisadi yeterliliğini uzun yıllar korumayı başarmış bir yönetimdir. Çünkü güçlü olarak bahsi geçen Avrupa'nın bile bu dönemde Osmanlı pazarları üzerinde tehdit unsuru olabilecek güce sahip değildi (Güzel, Çiçek & Koca, 2002, s.1365).

Osmanlıların en parlak dönemi olarak bilinen 16.yüzyıldan sonra yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle devlet artık daha az merkeziyetçi, daha zayıf ve dış etkenlere daha açık bir duruma gelmeye başlamıştı. Bu olaylar ticarete dönüm noktaları yaşanmasına neden olmuştu. Çünkü Akdeniz limanları önem kaybetmiş ve pazarlar da yoğun ilgi gören Osmanlı dokumalarına rakip olan Hint pamukluları ortaya çıkmıştı (Güzel, Çiçek & Koca, 2002, s.1365). Yaşanan olaylar neticesinde ticari konuda örgütlenmeyi yalnızca ihtiyaç odaklı yapmaya başlamışlardı yani halkının ihtiyaçlarını karşılayabiliyorlardı ancak dış ticarete varlık gösteremiyorlardı. Avrupa ülkelerinde hızla yayılan imalathane ve manifaktür¹ örgütlenmesi gibi oluşumları Osmanlılar önemsememiştir.

Üretim yapılamadığından dolayı dışa bağılılıklar artmaya başlamış ve bu durumda yabancılara sağlanacak kolaylıklar ve imtiyazlar hiçbir zaman görülmeyecek derecede artış göstermeye başlayacaktı (Güzel, Çiçek & Koca, 2002, s.1366). İngiltere, İspanya, Portekiz, Fransa ve Rusya, Osmanlıların tam zıttı hareket ederek gümrüklerde bulunan duvarların yüksekliklerini artırmış ve ülkelerin ithalat-ihracat dengelerini, milli ekonomilerini daha çok yükseltebilmek olarak göstermişlerdi. Yabancı tüccarlar Osmanlı Devleti'nde serbestçe ticaret yapabildikleri gibi bu ülkelerde yapamıyorlardı.

¹ Manifaktür: Latince “manu factum: el ile yapılmış” kelimelerinin birleşimi doğrultusunda el ile yapılan üretimi ifade eden manüfaktür, tek bir kapitalistin patronluğu altında aynı iş yerinde, bir ya da birden fazla işi gerçekleştiren el zanaatkarlarının (handicraftsmen) türdeş meta üretmek üzere bir arada çalışmalarıdır.

Osman Tezgel, “Manifaktürün Ortaya Çıkışı ve Fabrika Üretimine Geçişte Manifaktürün Rolü: Emek Süreci Bakımından Bir Değerlendirme” *Dergipark Akademik Dergisi* 4/1 (Ankara 2013), 1-98.

Yahudiler Osmanlıların hoşgörülerine sığınarak sosyal hayatlarındaki alışkanlıklarını, sanat anlayışlarını, kültürlerini ve dini inançlarını yansıtmaktan çekinmeden uzun yıllar beraber yaşamayı başarmışlardır. Bu durum hem Osmanlı ticaretinde; hem de Dünya ticaretinde önemli bir konuma gelmelerine yardımcı olmuştur. Coğrafi keşiflerin hızla devam ettiği bu dönemde yeni kıtaların keşfi yapılmıştı. Yeni keşfedilen kıtalar ticaret merkezinin değişmesine yol açmıştı. Yeni keşiflerle beraber sömürgeciliğin ortaya çıkmasından sonra Avrupalılar ticaret merkezlerini Akdeniz üzerinden çekerek sömürgeleri olan Güney Asya'ya taşıdılar.

Avrupa devletleri kendilerini gün geçtikçe ticari, kültürel, diplomatik ve ekonomik olarak geliştirmeye başlamasıyla Osmanlılar da ticaretin gelişim için ne kadar önemli bir unsur olduğunun farkına varmışlardı. Fetihlere ve iç karışıklıkların çözümüne odaklanan Osmanlı Devleti 17.yüzyılda arka plana atılan ticarete kendi kendilerine yetebilen bir düzen oluşturmaya çalıştılar. Genellikle Osmanlı çarşılarında görülen gayrimüslim tüccarların ticaretteki rolleri artık oldukça etkin ve belirgin bir hal almaya başlamıştı. 18.yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde başlatılan reform hareketinin içinde ticari faaliyetleri de görmek mümkündür. Osmanlı – İngiliz ticaret sözleşmesi, Müslüman bir tüccar grubunun teşkil edilmesi gayreti ve yeni iktisadi politikalar, yapılan reformlar arasında gösterilebilir (Şenel, 2002, s.1366).

18.yüzyılda Osmanlı Devleti iktisadi alanda ne kadar da reformlarla iyileştirmeler yapmaya çalışmışsa da işe yaramamış ve Osmanlı pazarlarında Avrupalıların etkinliği artmıştır. Sürekli gelişim halinde olan değişen Dünya şartlarına ayak uyduran Avrupalıların aksine Osmanlılar değişikliklere uyum sağlayamamışlardı. Batılı ticaret politikalarının Osmanlı düşünce sistemine ters düşmesi nedeniyle uygulanmamıştır. Sadece kendi içlerinde döndürdükleri ticareti korumaya ve batılı ticaret sisteminin rekabet ayağını engellemeye çalışmışlardı. “Osmanlı Devleti’ndeki halk ribayı² ticaretle benimsemesinin sebebi özellikle esnaf teşkilatının, ahi teşkilatının ve dini otoritelerin düşmanlıklarının hedefi olmuştur. Çarşı denildiğinde akla gelen ilk olgu tabii ki de alışverişin yapıldığı hareketli mekânlardır. Osmanlı Devleti’nde ticari merkezler tek bölgeden oluşur bedesten, han ve arasta adı verilmektedir. Bu ticari mekânlarda imalat ve satış bir arada yapılabildiği gibi ayrı ayrıda yapılabilmektedir. İmalatın yapıldığı ticari mekânlarda perakende ve toptan satışın olduğu söylenebilir.

² Riba: Ödünç işlemlerinde ve alışverişte karşılığı bulunmayan hakiki veya hükmi fazlalık, günümüzde bilinen adıyla faiz demektir. *İslam Ansiklopedisi*. Erişim 27.08.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/riba>

Osmanlı kültüründe çarşı bölgelerinde cami ve hamam gibi umuma açık mekânlar da bulunmaktadır. Haftanın belirli günlerinde belirli konumlarda kurulan pazar ve panayırda Osmanlı ticaret mekânları arasında gösterilebilir. Kurulan bu pazarlar da genellikle yiyecek ürünler veya hayvanların satışı yapıldı. Kısaca çarşılar kentte yaşamını sürdüren insanların her türlü ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri mekânlardır. Tezin kapsamı içerisinde yer alan ticaret mekânlarından olan arasta, bedesten, han, kervansaray ve çarşı yapılarından örnek olarak seçilen tarihi çarşı yapılarından çıkarılabilecek sonuçlar ile Osmanlı Devleti'nin ticari hayat içindeki önemlerine ulaşılmaya ve yapmış oldukları ticaret stratejileri incelenmiştir.

Tezin “Giriş” başlıklı Birinci Bölümü’nde yüksek lisans tez konusu amaç ve kapsam bakımından ele alınmıştır. “Kaynak Araştırması” başlıklı İkinci Bölümü’nde literatür araştırması sırasında elde edilmiş olan kaynaklara yer verilmiştir. Bu bölümde hiçbir şekilde konu dışı kaynaklara yer verilmemiştir. Araştırmalar sırasında yararlanılan kütüphaneler ve makaleler hakkında kısa bilgiler verilmiştir. “Yöntem” başlıklı Üçüncü Bölümü’nde tez konusu içinde izlenen bilimsel araştırma yöntemine, araştırma evrelerine, veri toplama sırasında izlenmiş olan yola ve elde edilen materyallerin temin edilme şekillerine yer verilmiştir. “Bulgular ve Tartışma” başlıklı Dördüncü Bölüm’de, “Güneydoğu Anadolu’da Osmanlı Dönemi Tarihsel Süreci” başlıklı alt bölümde Padişah Yavuz Sultan Selim’in bölgeyi fethetmesiyle beraber yaşanmış olan tarihsel süreç anlatılmıştır. “Osmanlı’da Ticari Mekânlar” başlıklı ikinci alt bölümde arasta, han, kervansaray, bedesten ve çarşıların yapılış süreçlerine ve mimari özelliklerine yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Dönemi içerisinde farklı bölgelerde yer alan önemli ticaret mekânlarının fotoğraf ve planlarına da yer verilmiştir. “Geleneksel Osmanlı Çarşıları” başlıklı Dördüncü Bölüm, üçüncü alt bölümünde ise örnek olarak seçilmiş olan kentlerde bulunan tarihi çarşılar bir başka deyişle Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı, Gaziantep Bakırcılar Çarşısı, Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı ve Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı’na yer verilmiştir. Burada çarşıların tarihi ve mimari özelliklerine değinilmiştir. “Osmanlı Dönemi’nde Ticaret Anlayışı” başlıklı dördüncü alt bölümde, ele alınmış olan Osmanlı Dönemi’nin iç ve dış ticaret anlayışına ve yaşanmış olan süreçlere değinilmiştir.

“Sonuçlar ve Öneriler” başlıklı Beşinci Bölümü’n ilk kısmı olan “Sonuçlar”da yapılmış araştırma sonunda çıkarılan bilgi ve bulgulara dayalı sonuçlara yer verilmiştir. “Öneriler” başlıklı son alt bölümde ise araştırma doğrultusunda verilebilecek bazı önerilere yer verilmiştir.

2. KAYNAK ARAŞTIRMASI

Tez çalışmasının araştırma sahası Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır sınırları içerisinde yer alan tarihi Osmanlı çarşılarından oluşmaktadır. Bu çalışma oluşturulurken 16.yüzyıl Osmanlı Dönemi ticaret anlayışı ve tarihi çarşıların konu olarak alındığı kitap ve tezlerden yararlanılmıştır. Yapılan saha çalışmasında Gaziantep Bakırcılar Çarşısı, Şanlıurfa Ayakkabıcılar (Kavafhane-Haffafhane) – Bakırcılar (Hüseyiniye) Çarşıları ve Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı (Kapalı Çarşı) yer almaktadır. Üniversite kütüphaneleri, Ulusal Tez Merkezi ve Dergi Park Akademik Dergisi gibi birçok sanal ortam dokümanlarından yararlanılmıştır. Saha çalışması sırasında gidilen çarşılarda fotoğraf örnekleri alındı. Dükkânların iç mekânları incelenerek örtü sistemleri hakkında bilgilere ulaşmaya çalışıldı.

Akar, T. (2009). Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*. 7 (13). 267-292.

Adı geçen makale de Osmanlı Dönemi'nde, kent içinde ve kent sınırlarına yakın bölgelerde yapılan ticari mekânların konu olarak seçildiği eserlerin literatür taraması yapılmıştır. Osmanlılara ait bu yapıları araştırmak isteyenlere yol gösterir niteliktedir. Makale öncelikli olarak Osmanlı Devleti'ne ait ticari mekânların bulundukları konumlardan ve yapı türlerinden bahsetmektedir. Yazar çarşı sistemleri mekânlarına ilişkin literatürün değerlendirilmesini yaptıktan sonra incelemesini iki ana başlık üzerinden yapmıştır. Doğrudan ticari mekânları ele alan kaynaklar ve dolaylı olarak ticari mekânlardan bahseden kaynaklardır.

Bilsel, S. G. ve Topçu, K. (2016). Geleneksel Gaziantep Çarşısının Mekânsal Kalite Açısından Değerlendirilmesi. *Artium Dergisi*, 4 (1).

Adı geçen makalede Gaziantep kentinde bulunan tarihi çarşıların mekânsal yapı karakteri ve yıllar içinde kazandığı deneyimini şehrin önemli ziyaret merkezlerini oluşturması, geleneksel çarşıların kente kazandırdığı mekânsal kimliğe süreklilik haline getirmesi açısından yapılan bir değerlendirmedir. Çalışmada, Geleneksel Gaziantep Çarşısı'nın gelen ziyaretçilerin memnuniyetini artırabilmek için önerilerde bulunulmuştur. Bu amaç doğrultusunda 255 kişi ile anket görüşmesi yapılmış ve sonuçları makaleye eklenmiştir. Varılan sonuçta tarihi çarşıların daha çok kullanılması için çeşitli fikirlere varılmıştır.

Sosyal aktivitelerin gerçekleştirilebileceği alanlar yapılması, çevre düzenlenmesi yapılması, güvenliğin artırılması, açık-kapalı otopark alanlarının eklenmesi, yeşil alanların çoğaltılması, dört mevsim kullanılabilir çarşı fonksiyonu kazandırılması ve kamusal sanat-kültürün yapılabileceği mekânlar eklenmesi sonuçlarına varılmıştır.

Çınar, H. (2000). *18.yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*. [Yayınlanmış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Adı geçen doktora tezinde Osmanlı Dönemi'ne ait Gaziantep kentinde bulunan tarihi çarşıların 18.yüzyılın ilk yarısından başlayarak fiziki, idari, sosyal ve ekonomik durumları incelenmiştir. Yazar çalışmada kırsal alanları konu dışı bırakmış ve kent merkezi içinde yer alan çarşıları ele almıştır.

Darıcı, Ç. (2018). *16.Yüzyıldan Günümüze Gaziantep'te Tarihi Ticaret Merkezi Arasa ve Yakın Çevresi İşlevsel Değişimi ve Değerlendirilmesi*. [Yayınlanmış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi.

Adı geçen yüksek lisans tezinde ilk olarak Gaziantep kentinin coğrafi konumundan ve yaşamış ilk uygarlıklardan 16.yüzyıl Osmanlı İmparatorluğuyla günümüze kadar olan süreçten söz etmiştir. Sonraki bölümlerde ise örnek olarak ele alınan Gaziantep'teki ticaret mekânlarından olan arastalara yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Dönemi'nden kalma ticaret yapıları, han, hamam, cami, kastel, çeşme ve çarşıları ile şehrin ekonomik, sosyal ve kültürel yönüne de değinmiştir.

Günal, V. ve Şahinalp, M. S. (2016). Osmanlı Dönemi'nde Anadolu Şehirleri Çarşı Sisteminin Fonksiyonel Analizi. *Turkish Studies Dergisi International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(8), 335-360.

Adı geçen makalede, yazar “Osmanlı Dönemi çarşıları sadece ekonomik hayatın merkezinde mi yer alıyordu?” ve “şehrin sosyal hayatında çarşıların rolü neydi?” sorularına cevap aramıştır. Makaleye ilk olarak tarihi sürecin aktarılmasıyla başlanmış ve şehir-bölge planlama, sanat tarihi, ekonomi vb. alanlarda yararlanarak tarihi çarşılar hakkında bilgiler vermiştir. Makalede örnek şehirler olarak Bursa, Kayseri, Konya, Erzurum, Gaziantep ve Şanlıurfa gibi şehirlerde bulunan tarihi çarşılar ele alınmıştır.

Kılınç, Savrul, B., Özel, H.A. ve Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın Son Dönemi'nden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi. *Girişimcilik Kalkınma Dergisi*, 8(1), 55-78.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı'nın son döneminden başlayarak Türkiye'nin dış ticaretinin tarihsel gelişimidir. Osmanlı'nın son döneminden başlanarak Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına kadar olan süreç ele alınmıştır.

Köse, M. Z. (2008). Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Ticarete Türk Tüccarların Rolü (XVI-XVII. Yüzyıllar). *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. (12). 95-107.

Adı geçen makalede yazar genel olarak Türklerin ticaret ile ilgilenmedikleri konusunda yanlış bilgilerin olduğundan söz eder.

Osmanlı Devleti'nin ticaret ile uğraştığına dair birçok kanıtın olduğunu söyler. Bu nedenle yazar makalesinde Türklerin ticarete önemli rollerinin olduğundan ve bunların etkisi sonucu oluşan ticaret sistemlerinden bahseder. Yapmış olduğu araştırmaların sonucunda ticaretin sadece gayrimüslim azınlıklar tarafından yapıldığı yanlışını düzelterek Müslüman Türklerinde ticari hayat içerisinde yer aldığını anlatmaya çalışmıştır.

Pıçak, M. ve Eroğlu, O. (2018). Osmanlı Dönemi'nde Diyarbakır'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı. *Düşbed Dergisi*, 10(20), 70-82.

Adı geçen makalede, Diyarbakır kenti tarih boyunca önemli medeniyetlerin; iktisadi, bilimsel ve sanatsal faaliyetlerin merkezi olmuştur. Bu çalışmada, bölge de yaşamış uygarlıkların bıraktıkları tarihi eserler, yaşamış farklı dinler toplulukları, askeri, siyasi hayatları, ticari faaliyetlerinin yanı sıra coğrafi konumu, nüfusu, kalesi ve Diyarbakır'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi gibi konular ele alınmıştır.

Quataert, D. *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. çev. Ayşe Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Adı geçen kitapta, “Osmanlı tarihini incelemek neden gerekli”, “başlangıcından 1683'e kadar Osmanlı İmparatorluğu”, “Osmanlı İmparatorluğu, 1683-1798”, “19.Yüzyıl”, “Osmanlılar ve içinde yer aldıkları Dünya” gibi konuların anlatımıyla başlar. “Osmanlı yönetim yöntemleri”, “Osmanlı ekonomisi: nüfus, ulaşım, ticaret, tarım ve imalatçılık”, “Osmanlı toplumu ve popüler kültür”, “Cemaatler arası işbirliği ve çatışma” ve “Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası” konularının anlatımı ile son bulur.

Şahinalp, M.S. ve Günel, V. (2016). Osmanlı Dönemi Anadolu Şehirleri Çarşı Sisteminin Fonksiyonel Analizi. *Turkish Studies Dergisi*, 11(8), 335-360.

Adı geçen makalede, “Osmanlı Dönemi çarşıları sadece ekonomik hayatın merkezinde mi yer alıyordu?” ve “Şehrin sosyal hayatında çarşıların rolü nedir?” sorularına cevap aranmıştır. Çalışmada örnek olarak Gaziantep, Şanlıurfa, Bursa, Erzurum ve Konya çarşıları ele alınmıştır.

Öğün, T. (2010). *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı*. Yeditepe Yayınları.

Adı geçen kitapta, Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölge'lerinin bir kısmında hükûmet ve ekrâd sancakları adı verilen yönetim birimleri oluşturmuş ve bu birimler yörenin nüfuz sahibi beylerinin yönetimine bırakılması ve sonraki süreçte geçen olaylar anlatılmıştır. Yaşanan olaylarda merkeziyetçiliğe karşı en ciddi muhalefet Cizre-Botan mîrlerinden geldiğini ve uzun bir mücadele sonucunda İzzeddin Şîr Bey'in 1855 yılında ortadan kaldırılmasıyla birlikte mîrlerin bölge üzerindeki hâkimiyetine kesin olarak son verilmesi aktarılmıştır.

Türk, İ. C. (2020). XIX. Yüzyılın Sonunda Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Topraklarının Ahvaline Dair Bir Layiha, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 242-261.

Adı geçen makalede, II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin önemli problemlerine çözüm üretmek için layiha³ geleneği başlatılmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı topraklarına geçişi ve tarihi süreci anlatılmaktadır.

Yaşar, Y. (2021). *Osmanlı Dönemi Urfa Çarşıları (Hanlar Bölgesi)*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Adı geçen yüksek lisans tezinde, Osmanlı kentlerinde bulunan ticari yapılarından çarşı, bedesten ve hanlar yer almaktadır. Bu tez çalışmasında Osmanlı Dönemi'nde Urfa kentinde yapılmış olan çarşıların tarihleri ve mimari özellikleri incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak Şanlıurfa şehrin tarihi ve ticari yaşantısından bahsedilmiştir. Sonraki bölümde ise sırasıyla ticari yapılar ele alınmıştır.

Yeşilbaş, E. (2013). *Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi Ticaret Mimarisi*. [Yayınlanmış Doktora Tezi], Ankara Üniversitesi.

Adı geçen tezde, Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi Ticaret Mimarisi başlığında kentte bulunan Osmanlı Dönemi'ne ait olan çarşı ve hanlar incelenmiştir. Günümüzde hala ayakta olan ve kullanılmaya devam edilen ticari mekânlara değinildiği gibi yıkılmış olan yapılarda aktarılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde hem iç ticaretin hem de dış ticaretin gerçekleştirildiği merkez konumunda olan Diyarbakır kentinde yer alan ticaret yapılarını sanat tarihi açısından değerlendirmiştir.

³ Lahiya, Osmanlı Devleti'nin ıslahı için hazırlanmış raporlara denir (Bal, 2011, s.45-60).

3. YÖNTEM

Çalışmanın ilk aşamasında Güneydoğu Anadolu’da Osmanlı Dönemi tarihsel süreci ve ticaret yapıları incelendi, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep’te bulunan geleneksel tarihi Osmanlı Dönemi çarşıları araştırıldı tez kapsamında yer alması gereken çarşı yapıları belirlendi. Tarih, sanat tarihi, ekonomi, iktisat tarihi ve mimarlık gibi alanlarından kitaplar, tezler ve makalelerden yararlanıldı. Osmanlıların ticari anlayışı ve çarşı yapılarının tarihçelerine, konumlarına ve mimari özelliklerine ulaşıldı.

Ele alınan Güneydoğu Bölgesi’nde yer alan üç kentte bulunan çarşılarla tez çalışması kapsamında olan süre içerisinde gidilerek güncel fotoğraflar eklendi. Dolayısıyla tez çalışması sırasıyla şu aşamalardan oluşmuştur:

- 1- Geleneksel Osmanlı Çarşıları üzerine bilimsel literatür taraması yapıldı.
- 2- Geleneksel Osmanlı Çarşılarının mimari özellikleri, planları ve mekânsal analizleri yapılmak için eserler yerinde incelendi.
- 3- İlk aşamada yapılan bilimsel literatür taramasında elde edilen bilgiler ile saha çalışması neticesinde ulaşılan veriler doğrultusunda tez yazımına geçilmiştir.

Tez yöntemi içerisinde Diyarbakır (Fotoğraf 4), Şanlıurfa (Fotoğraf 6) ve Gaziantep (Fotoğraf 5) kentlerinde bulunan geleneksel Osmanlı Dönemi Çarşıları ve Osmanlı Dönemi ticari anlayışının bir arada bulunduğu bilimsel bir yayının bulunmamasından dolayı öncelikle başta sanat tarihi olmak üzere çeşitli alanlardan yapılan literatür taraması ile çalışmaya başlanmıştır. Farklı yayınlarda bir şehrin dâhil edildiği çalışmaların hazırlanmış olduğunu görmekteyiz ancak bu tezde yapılmak istenen Güneydoğu Bölgesi’nde yer alan dokuz kentten üçünün (Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep) karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve Osmanlı Devleti’nin ticari anlayışını bu çerçevede aktarılmasına yöneliktir. Bu üç kentin seçilmesindeki neden çarşıların yapısal olarak birbirlerine benzemeleri, yapılış tarihlerinin yakınlıkları, hanlar bölgesinde yer almaları gösterilebilir.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan çöküşüne kadar olan süreçte ticari hayatın içerisinde başarılı bir şekilde yer almış ve iktisadi olarak diğer devletlerle arasında belirgin bir üstünlük sağlamasına neden olması Güneydoğu Bölgesi’nde dönemler boyunca önemli olmuş üç kentin, tarihsel süreçlerinin, çarşı mimarilerinin ve Osmanlı Dönemi’nin ticaret tarihinin incelenmesi gereğini doğurmuştur.

Araştırmanın bazı bölümlerinde nitel ve nicel verilerden yararlanıldığı için genellikle karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya konu olan soruların tek bir yöntemle anlatabilmenin mümkün olmaması, bazı konuların uzmanlık alanı dışında kalması ve çalışma sonucundaki çıkarımların genellenebilir olması karma araştırma yönteminin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Sayısal verilerin yanı sıra görsel dökümanlardan da faydalanılmıştır. Çarşıların yapılış yılları, dükkân sayıları, ölçüleri gibi sayısal veriler kullanılmıştır. Osmanlı çarşı yapılarının tarihi süreçleri ve çevreleriyle ilgili bilgiler toplanmış, çarşı planlarına ulaşılmaya çalışılmış ve yapıların bulunduğu mekânlar ziyaret edilerek güncel fotoğraflarla bugünkü durumları incelenmiştir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Güneydoğu Anadolu'da Osmanlı Dönemi Tarihsel Süreci

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ele geçirilmesiyle başlayan süreç, 1511 yılında Anadolu'da Safevi destekli Şahkulu İsyanı ile başlamıştır. Yaşanan bu isyan sırasında I. Selim 1512'de babası II. Beyazid'i tahttan indirmişti. Yavuz Sultan Selim(I. Selim) hükümdarlığı sırasında Osmanlı daha çok Doğu seferleri düzenlemiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun 9. padişahı Yavuz Sultan Selim döneminde hâkimiyet altına alınmıştır. 1514 yılındaki Çaldıran zaferiyle beraber bölgenin idari statüsünün Osmanlı'nın eline geçtiği görülmektedir (Türk, 2020, s.243). Çaldıran zaferiyle Şah İsmail'in Anadolu Bölgesi'ndeki hâkimiyetine son verilir. Bölge'nin neredeyse tamamı Sünni ve Kürt halklarından oluşmaktaydı. Yerel halkın Osmanlı padişahına itaat etmeleri sağlanmıştır (Kodaman, 1986, s.7). Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş olan Bitlisli Kürt beyi İdris-i Bitlisi sınır boylarındaki Kürt emirlerini itaat etmelerini sağlamak için görevlendirilmiştir.

İdris-i Bitlisi 25 Kürt beylerini itaat altına almayı başarmış ve Sancakbeyi olarak görev yapan Bıyıklı Mehmed Paşa 1515 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin fethini tamamlamıştı. Fethi tamamlanan bölge üzerinde Diyarbakır (Fotoğraf 7) (Diyarbakır, Amid, Diyârü Bekr) merkezli yeni bir eyalet kurulmuş, Bıyıklı Mehmed Paşa'da bölgenin ilk Osmanlı valisi olarak göreve başlamıştı. Osmanlı hâkimiyetine geçmeden önce bölge, Akkoyunlular ve Safevi Devleti'nin kontrolü altındaydı ve bu devletler merkezi bir otorite kurmayı başaramamıştı. Bu nedenle o topraklarda yaşayan feodal beyler aşiretleri üzerinde kurdukları otoriteye dayanarak siyasi varlıklarını devam ettirmekte zorlanmamışlardı.

Osmanlılar bölgenin etnik ve mezhepsel farklılıklarını göz önünde bulundurarak imparatorluğun diğer bölgelerinden farklı bir sistemle teşkilatlanmaya gitmişlerdir. Osmanlı fethinden önce Kürt feodal beylerinin hâkim oldukları topraklarda çeşitli idari statüler düzenleyerek yine onların denetimleri altına bırakılmıştı. Osmanlıların yürüttüğü bu strateji sayesinde yöredeki nüfuzlu feodaller de idari teşkilatlanmanın bir parçası olmaları sağlanmıştı. Ayrıca aşiretler de bu stratejiyle beraber Osmanlı egemenliği altına alınmıştı.

Bölgeyi ve yaşayan halkı çok iyi tanıyan İdris-i Bitlisi öncülüğünde, fetih ve sonraki süreçte gösterdikleri hizmetler karşılığında feodallere de bir takım ayrıcalıklar tanınmıştır (Başı,2014, s.155). Yavuz Sultan Selim hükümdarlığının 2. yılında Safevi Hanedanlığı'nı büyük bir yenilgiye uğratmıştı. 1517 yılında kolay kazanılan Memluk zaferi Osmanlı Devleti'ne Müslüman topluluklar tarafından kutsal topraklar olarak kabul edilen Mekke, Medine ve Kudüs'ü kazandırmıştı. 1520 yılında Yavuz Sultan Selim'in ölümüyle oğlu I. Süleyman (Kanuni Sultan Süleyman – Muhteşem Süleyman) 1566 yılına kadar tahta geçmiştir. I. Süleyman Osmanlı tarihinin en ünlü padişahlarından. 1521'de Belgrad'ı, 1523'de Rodos adasını fethetti. 1526 yılında Osmanlılar için en önemli savaş olan Mohaç Meydan Muharebesini kazandı (Kıa, 2011, s.6). Tunus 1534'te Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girdi. 1566 yılında Zigetvar Seferi sırasında I. Süleyman vefat eder ve tahta hayatta kalan tek oğlu II. Selim geçer. Osmanlı Devleti'ne en parlak dönemi yaşatan Sultan Süleyman'ın ölümüyle yerine geçen oğlu II. Selim döneminde Osmanlı duraklama sürecine girmişti. Osmanlı Devleti'nin duraklama sürecine geçmesiyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki idari yapıda da yozlaşmalar başlamıştı. Kürt feodal beyleri artık kendi yasalarına, yönetim biçimlerine ve vergi sistemlerine göre aşiretlerini yönetmeye başlamışlardı. Padişahın yasalarını kendi çıkarlarına uyuyorsa benimseyip uygulamaya geçirmişlerdir.

19.yüzyıl ortalarına kadar üç yüzyıl boyunca merkezi yönetim ile feodaller arasındaki siyasal ilişkiler çerçevesini belirlemişti (Türk, 2020, s.244). 1830'lu yılların başlarına kadar Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan halk kendilerine özgü yerel karakterlerini devam ettirmişlerdi. Ancak II. Mahmud (1808-1839) döneminde radikal kararlar alarak başlangıçta kurulan düzenin tam tersine bir işleyiş benimsenmeye başlanmıştı. Bu anlayışla beraber Osmanlı Devleti için isyanlar ve savaşlarla dolu yeni bir dönem açılmış olur (Bruinessen, 2003, s.340-341). Osmanlı – İran (1826-1827) ve Osmanlı – Rus (1828-1829) savaşlarının dış etkeni olarak bünyesinde Kürtleri barındıran Osmanlı – İran Devlet'lerinin Ruslara karşı aldıkları mağlubiyetler neticesinde Kürt nüfusunda yaşanan azalma ve İran – Osmanlı Devlet'lerinin asi Kürtleri cezalandırma arzusundan kaçan Kürtlerin Rus tarafına geçmesi gösterilebilir.

II. Mahmud'un merkezileşme çalışmaları sonucunda "Kürtlerin ve aşiretlerin Anadolu Bölgesi'nde yerleşik hayata geçmeleri ile yapılmak istenen devletlerle aralarında kopan bağın güçlenmesi ve düzenli bir biçimde beraber yaşamalarını sağlamaktı" bununla beraber Tanzimat'ın getirdiği yenilikler neticesinde medeni nizamlar uygulanmaya başlanmış. Tanzimat öncesi vergi vermeyen, askerlik yapmayan Kürt halkı vergiye bağlanmış ve askere gönderilmelerine karar verilmiş bu durum karşısında Kürt halkının şikâyetle başladığı söylenebilir (Bruinessen, 2003, s.277-278). Yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra dinsel değişiklik yapmayı amaçlayan Amerikan ve İngiliz misyonerleri Nasturi Asurileri Protestan ve Kürtleri de Hristiyan yapabilmek için çalışmalar sürdürmüşlerdi. Ancak bu konu hem Müslümanlar ve Hristiyan arasında düşmanlıklara neden olmuş hem de Bedirhan İsyanı'nın da sebepleri arasında gösterilmektedir. Cizre emiri olan Yezdanşir (İzzeddin Şir), Bedirhan İsyanını bastırmak için görevlendirilmiş ve isyanı bastırdıktan sonra da bulunduğu bölgenin mütesellimliği görevine getirilmişti. Ancak kısa bir süre sonra getirilen yeni kurallar ve düzenlemelerle bölgede garnizonlar kurulmuş, paşalıklar oluşturulmaya başlanmıştı.

Bu durum karşısında Yezdanşir'in Osmanlı Devleti'nden intikam almak için planlar yapmasına ve Osmanlı'nın en zorda olduğu dönemde isyan girişimlerinde bulunmasına neden olmuştu (Türk,2020, s.245). 1854 yılında Çengel Zaferi (Rusların Kafkas sınırındaki zafer)'yle beraber Osmanlı ordusunda bulunan Kürtlerin evine dönmesiyle, Yezdanşir isyan bayraklarını çekmişti. Yezdanşir'in başlattığı bu isyan kısa sürede genişleyerek Bitlis, Şehrizar, Musul kentlerini de etkisi altına almış ve neredeyse bütün güney illerinde karışıklıkların yaşanmasına neden olmuştu. Yezdanşir'in başlattığı bu isyan İngiliz Musul Konsolosu ve Musul padişahının ortak yürüttükleri operasyonlarla Yezdanşir yakalanıp İstanbul'a götürülmesiyle isyan bastırılmış olur(Türk,2020, s.245). I. Meşrutiyet Dönemi'nde tahta çıkan son özerk Osmanlı Padişahı Sultan Abdülhamid'tir. Sultan II. Abdülhamid mutlak monarşi sistemi geri getirerek Meşrutiyete son vermişti. Ancak 1909 yılında II. Meşrutiyet Dönemini başlatan Jön Türkler (Genç Türkler) Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirmişlerdi. İmparatorluk yaşanan bu gelişmelerle duraklama döneminden yıkılma sürecine geçmişti. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1920 yılında kurduğu Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen kararname ile Saltanat kaldırıldı ve Osmanlı İmparatorluğu tamamen yıkılmış oldu (Kıa, 2011, s.31).

4.2. Osmanlı'da Ticari Mekânlar

Osmanlı Devleti sahip olduğu topraklar bakımından İpek yolu - Baharat Yolu (Harita 9) gibi Avrupa, Ortadoğu ve Uzakdoğu'yu birbirlerine bağlayan önemli ticaret yolları güzergâhında bulunur. Bu sayede imparatorluğun ticari fonksiyonu önemli ölçüde gelişim göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin önemli kentlerinden olan İstanbul, Edirne, Bursa, Konya, Kayseri, Sivas, Amasya, Antalya, Erzurum, Sinop, Trabzon, Diyarbakır (Diyarbakır), Ruha (Şanlıurfa), Ayıntab (Gaziantep), Halep ve Şam gibi şehirler ticarete önemli merkezler arasında gösterilebilir.

Osmanlı Devleti'nde dış ticaret ve iç ticarete konu olan malların alım satım işlemlerinin yapılabilmesi için özel ticari yapılar inşa edilmiştir. Selçuklu döneminden kalan ticari yapılar onarılmış ve yeni ticari yapılarda eklenerek ticaret dünyasında ilerlemeyi hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti'nin ticaret yapıları arasında şehir çarşıları, dükkânlar, hanlar ve bedestenler bulunur. Osmanlı kentlerinde ve köylerinde yaşayan halkın gündelik ihtiyaçlarını daha kolay karşılayabilmeleri ve ticari hayatın içerisindeki varlıklarını sürdürebilmeleri hedeflenmiştir. Osmanlı çarşılarının gelişiminde Türk-İslam şehircilik kültür anlayışı görülmektedir. İslam dininin adalet ve hoşgörü ilkeleri ticarete uyarlandığında esnaflar ve halk arasında çıkabilecek eşitsizlik gibi sorunların önüne geçilmiştir.

Osmanlı çarşılarında mekân seçiminin genellikle şehir merkezi olması dikkat çekmektedir. Pazarlar da sadece Müslüman tüccarlar bulunmaz aynı zamanda gayrimüslim tüccarlarında satış yaptıkları bilinir (Cezar&Saldıray, 1981, s.12-25). Mustafa Cezar ve Sümer Saldıray'ın 1981 yılında çıkardıkları "Akademi 10" dergisinde yayınladıkları "XIV-XVI. Yüzyıllar Türk Şehrinde Çarşının Konumu Ve Çarşıların En Tipik Yapısı" makalesinde Osmanlıların ticari yaşantılarını incelerken kentlerini ve ticaret merkezlerini ele alarak değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmeden çıkarılacak sonuçlardan biri Osmanlıların ticari mekân seçimlerinde genellikle kale veya sur duvarlarının yakınlarını tercih etmiş olmalarıdır. Bunun nedeni de tüccarların güvenlik endişesi ve halkın ulaşımının daha kolay sağlanabilmesidir (Cezar&Saldıray, 1981, s.12-25). 1453 yılında fethedilen İstanbul gibi kurulu bir kentte ise mekân seçimi yapmak imkânsız hale gelmişti bu gibi kentler de önceden var olan ticari dokuları, limanları ve deniz ticaretleri hiçbir değişiklik yapılmaksızın korunmuştur. Sonradan eklenen çarşı sistemlerini kendi düzenlerine göre oturtmuşlardır.

Müslüman olan Osmanlı İmparatorluğunda hükümdar ve halk din ile ticareti bir bütün olarak görmüşlerdir. Bu nedenle ticari bölgeler genellikle ulu camilere veya bedestenlere yakın olarak gelişim göstermiştir. Fethedilen kentler de ise kurulu düzeni bozmamak adına çarşı sistemi içerisine veya yakınına küçük camiler eklenmiştir. Şehir merkezinde bulunan bedestenin etrafında satılacak malın değerine göre hanlar, zanaat bölgeleri, debbağhaneler ve pazar yerleri kurulmuştur. Bedesten yapılarının çevresinde bulunan Uzun Çarşı olarak adlandırılan ticaret mekânı bir ana sokak üzerinde ürünlerin satışlarının yapıldığı yerleşkeler de görünmektedir. Osmanlı Devleti'nin önemli ticari fonksiyonlarından biri de sanayi ve imalattır. Ayrıca hammaddesi taş ve toprak olan sanayi faaliyetleri de vardır. Tekstil üretiminin yapıldığı iş yerleri sayıca diğer kollardan çok daha fazladır (Faroqhi, 1993, s.40-41). İmalatların yapılacağı mekânlar seçilirken suya kolay ulaşabilmek ve yapılacak işlemlerin çevreye bırakacağı etki gibi faktörler mekân seçiminde önemli olmuştur. Osmanlı çarşı sistemleri içerisindeki Pazar yerlerinde de imalat işlemleri gerçekleştirilir ve üretiminin yapıldığı ürünlerin isimleriyle bilinirdi. Boyahane, saraçhane, kavafhane, sayacılar pazarı, bakırcılar çarşısı, neccar pazarı, bıçakçı pazarı ve kürkçü pazarları bunlardan bazılarıdır.

4.2.1. Arasta

Bazı kaynaklarda “Arasta” kelimesinin Farsça süslemek anlamında kullanılan “Aresten” geldiği yazmaktadır (Arseven, 1983, s.95). Osmanlılarda perakende satışın yapıldığı çarşılar arasında arastalar da vardır. Bu ticari yapılar bir sokağın etrafına sağlı sollu sıralanmış dükkânların oluşturduğu pazarlar düzenine denir (Şekil 1,2,3). Genellikle arastalarda aynı türden ürünlerin satıldığı görülmektedir(Akar,2009,s.271). Arastaların üzeri ya tamamen kapalı ya da dükkânların saçaklarıyla doğal olarak kısmen örtülmüş şekildedir. Bu çarşılar Osmanlı Doğu kentlerindeki ticari mekânların gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. Arastalar, Osmanlı Devleti’nde yoksullara yardım edebilmek için kurulan hayır kurumu imaretleri yaşatmak ve buralara gelir sağlayabilmek amacıyla yapılmıştır (Ergin, 1939, s.37-38). Arastaların yapım özelliğine bakıldığı zaman bu ticari yapının tek seferde inşa edildiği görülür. Yani sonraki dönemlerde dükkân ilavesi yapılmayan form değişikliklerine uğramayan yapılar arasında yer alır.

Osmanlı Devleti’nde 15.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ticari yapılar ve çarşı bölümü için kullanılan lonca sisteminin bir etkisi olarak aynı türden ürünlerin satışının yapıldığı ve aynı sokak eksenini üzerinde dükkânların dizilmesiyle oluşan arastalar mekânsal olarak 4 ana gruba ayrılır. Bunlar, sokak şeklinde oluşan, bağımsız, bir külliyeinin parçası ve menzil külliyelerindeki bir bölüm olarak yapılan arastalardır (Yaşar, 2021, s.60). Arastaların örtü sistemi iklim ve sokağın durumuna göre üstü kapalı veya açık olarak yapılmıştır. Üstü kapalı arastalar genellikle bedestenler ile karıştırılır. Arastalar da bedestenlerin aksine mahzen ve kiler bölümleri bulunmaz. Buralarda satılan mallarda bedestenlerde satılanlara göre daha az değerlidir. Örneğin; arastalarda, deri, çizme ve metal işleme gibi ürünler satılırken, bedestenlerde mücevher ve ipek kumaş gibi daha kıymetli malların satımı yapıldı. Ayrıca arastalarda, bedesten gibi borsa özelliği de bulunmamaktadır. Farklı şehirlerden ya da ülkelerden aynı tür ürünlerin aynı meslek grubundaki esnafların bir arada olduğu pazarlara dağıtılırdı. Bu perakende ticaretin yapıldığı yerlerden biri de “arasta”lardır. Önceden belirlenmiş bir sokağın etrafında sıralanmış dükkânların olduğu yerlere arasta, günümüzdeki kullanımıyla çarşı denir.

Bakırcılar Arastası (Fotoğraf 9), Kasaplar Arastası, Marangozlar Arastası (Fotoğraf 10) ve Kuyumcular Arastası gibi arastalar bunlardan bazılarıdır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 16.yüzyıl'da Mardin'de yapılan Marangozlar Arastası (Çarşısı) kent ekonomisine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu arasta yapısında kaba yonu ve moloz taş kullanılmıştır (Yeşilbaş, 2018, s.107). Kullanılan malzemenin kent içinde yer alan diğer arastalarda da kullanıldığı görülmektedir. Üstü kapalı arastalar da genellikle dükkânların çıktığı sokak üzerinde iki taraflı ve ya arastanın ortasında kapı açıklığı detayı bulunur. Bu yapıların aydınlatmalarını ve havalandırmalarını da üst örtüsünde kullanılan tonozlarda küçük pencere açıklıklarından sağlamışlardır (Şimşek,2020,s.23). Üstü örtülü olan arastalarda genellikle tonoz örtü sistemi kullanılırken kubbeye örtülü örneklerde görülür. Tonozla örtülü arastalara verilebilecek en güzel örnek Edirne de bulunan Selimiye Arastasıdır(Plan 1). Bu yapıda dua kubbesi bulunur ve esnaf her sabah bu kubbenin altında toplanarak işlerinin bereketli ve günlerinin hayırlı geçmesi için dualar ederek güne başlarlardı.

Tablo 4. 1. Arasta ve bedesten arasındaki farklar

Arasta	Bedesten
Mahzen ve kiler bölümü yoktur. Daha küçük ticari mekânlardandır.	Mahzen ve kiler bölümü vardır.
Daha çok gündelik ihtiyaçları karşılamaya yöneliktir.	Buralarda kıymetli mücevherler, ipek kumaşlar ve silah gibi değerli eşyaların satışı yapılır.
Üst örtüsü açık, kapalı yarı açık şeklindedir.	Üst örtüsü kapalıdır.
Borsa ve banka özelliği yoktur.	Borsa, banka ve önemli belgelerin arşivlendiği güvenli bir mekândır.
Halk tarafından kullanılan bireysel dükkânlar, sahibi tarafından kepenk vs. ile kapatılarak korunur.	Devlet tarafından görevlendirilen Bedesten muhafızları tarafından korunan özel korunaklı mekânlardır

Arastalarda ilk zamanlarda malzeme olarak ahşap kullanılmış ancak çıkan yangınlar nedeniyle sonraki dönemlerde hem iklim şartlarına hem de felaketlere daha dayanıklı malzemeler kullanılmıştır. Arastalar ile bedestenler karıştırılabilir (Tablo 1). Halk arasında arastaları bedesten veya kapalı çarşı olarak adlandırılmıştı bunun nedeni de arastaların ve bedestenlerin ortak özellikleri olmasıdır. Arastalar da bedestenler de aynı sokak üzerine dizili dükkânların aynı anda inşa edilmiş olması ve üst örtülerinin benzerlik göstermesi nedeniyle karıştırılabilmektedir.

Arastalar Bedesten yapılara göre daha küçük boyutludurlar ve genellikle tek sokak üzerinde oluşan arastaların uzunlukları 250 m'ye kadar uzanmaktadır (Şimşek,2020,s.23). Kayseri'de bulunan 17.yüzyıl da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından taş malzeme kullanılarak yapılan İncesu Kara Mustafa Paşa Külliyesi (Plan 2) üstü açık arastalara örnek olarak verilebilir (Fotoğraf 11). Bunların dışında üstü yarı açık yarı kapalı olan arastalarda vardır. Konya'da bulunan İlgin Lala Mustafa Paşa Arastasının 2/3'si kapalı olacak şekilde inşa edilmiştir. Tek sokak eksenini üzerinde oluşmuş olan arastalara gösterilebilecek örnekler arasında İstanbul'da yapılmış olan Sultan Ahmet Arastası ve Kırklareli de Lüleburgaz Sokulu Arastasıdır. Çift sokak eksenini üzerinde yan yana veya karşılıklı olarak birleşen dükkânların oluşturduğu L planlı (Plan 3) arastalara da İstanbul'daki Mısır Çarşısı örnek gösterilebilir.

4.2.2. Bedesten

“Beziistan” ve “Bazzazistan” köklerinden gelen bedesten kelimesi Arapça “Bez” veya “Bezzaz” kelimelerinden türetilmiştir (TDV, 2024). Kumaş ve değerli malların satıldığı bu ticaret mekânına ilk dönemlerde “bezistan” denilmiştir ancak zamanla halk tarafından bedesten olarak değiştirilmiştir (Küçükkömürcü, 2005, s.22). Genellikle önemli doğu illerinde kıymetli mücevherler, ipek kumaşlar ve silah gibi değerli eşyaların satıldığı üstü örtülü düzenli ve korunaklı kargir çarşılara bedesten denir (Şekil 4). Bedestenler büyük tüccarların olduğu ve transit ticaret mallarının alım-satım işleminin yapıldığı kapalı pazar (çarşı) yerleridir. İthalat ve ihracat satışlarını yapabilmek için üretilen malların üretim yerleri ile pazarlayan arasındaki mesafe oldukça kısa tutulmuştur. Bu da üreten ile pazarlayan arasındaki iletişimi sağlıklı ve güçlü bir şekilde gelişimini sağlamıştı. Bu yapılar değerli eşyaların satışının yapıldığı, depolarda korunduğu ve önemli evrakların arşivlendiği yapısal bir özelliğe sahiptir. Bedestenler güvenliği nedeniyle eskiden banka ve borsa görevi de görmüştür. Yerel halk ve gelen yabancı tüccarlar buralara paralarını, mücevherlerini ve önemli evraklarını saklardı. Bedestenler adeta Türk-Osmanlı çarşı sistemi içerisinde üç esas işlevi üstlenmiştir. Bu işlevler değerli eşyaların satılması, korunması ve belgelerin arşivlenmesidir. Bu özellikleri sayesinde bedestenler çarşının iç kalesi niteliği taşımaktadır.

Güvenliği ile bilinen bu yapılar çift kilit sistemiyle korunmaktadır. Bu anahtardan biri bedesten muhafızındayken diğeri de dolap-kasa sahibinde bulunurdu. Bu ticari yapı içerisinde bulunan dükkânlarda duvar içine oyulmuş dolap şeklinde bir niş ve duvara bitişik ayakları olan bir sedir bulunurdu. Günümüze ulaşabilmiş olan bedestenleri türlerine ve ya yapılış yıllarına göre gruplandırmak pek mümkün değildir. Çünkü yapıların çoğunun yapılış yılları hakkında kesin bilgiler yoktur. Bunun dışında bedestenler, cami, hamam, han, gibi her kentte olan bir yapı türü değildir. Osmanlı Devleti için önemli sayılabilecek bazı şehirlerde bir veya iki tane bulunan ender eserlerdendir. Bu bedestenlerin her birinin kendine özgü 36 farklı mimari üslupları vardır. Bu mimari üslupları en iyi şekilde Mustafa Cezar sınıflamıştır. Mustafa Cezar'ın sıralaması şu şekildedir;

1. Mahzenli Bedestenler
2. Dıştan Dükkânlı Bedestenler
3. Arasa Bedestenler
4. Arastalı Bedestenler
5. Kat Bedestenleri
6. Tek Hacimli Bedestenler (Demir, 2022, s.33).

Mahzenli bedestenler, iç mekânlarıyla dış mekânların bağlantısının sadece bir kapı yardımıyla sağlandığı medrese bölümlerinin yer aldığı yapılardır. Bu yapıların tek kapı açıklığı olması nedeniyle mahzenli bedestenler mal teşhiri için kullanılmamaktadır. Mahzen denildiği zaman akla küçük güvenli saklama alanları gelmektedir bu nedenle buralar oda, depo ve mahzen gibi alanlar olarak kullanılır. Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu ilk mahzenli bedesten Bursa Yıldırım Beyazıd Bedestenidir (Plan 4, Fotoğraf 12). Günümüzde Bursa Kuyumcular Çarşısı olarak bilinen bu yapı I. Yıldırım Beyazid tarafından düzgün kesme taş kullanılmıştır ve Kelime-i Tevhid'in yazılı olduğu kitabesi vardır. Dıştan dükkânlı bedestenler, iç mekânları bölümlendirilmemiş olan ve dükkân ya da mahzen bulunmayan yapılardır. Gelen ziyaretçilerin alışveriş yapabilmeleri için dış cepheye dükkânlar yapılmıştır. Kastamonu Bedesteni (Plan 5, Şekil 5) bu tür için örnek olarak verilebilir. Arasa Bedesteni, arasta düzeninde yapılmış bedestenlere denilmektedir. Bir sokak ekseninde karşılıklı dükkânlardan yapılarak ortaya çıkan yapıların, ilk kullanım amacı arasta olmuştur. Bu yapılara sonradan geçirdikleri dönüşüm ile yüklendikleri bedestene dönüşmüştür.

Türkiye de yapılan araştırmalar sonucunda bedesten grupları arasında en çok örneğin olduğu gruptur. Örnek olarak, Adana Bedesteni, Afyonkarahisar Bedesteni, Amasya Gümüşhacıköy Bedesteni, Şanlıurfa Bedesteni ve 18.yüzyıl da Darendeli Hüseyin Paşa tarafından düzgün kesme taş kullanılarak inşa edilen Gaziantep Zincirli Bedesteni (Plan 6, Fotoğraf 13,14) verilebilir. Arastalı bedestenler, sokak ekseninin her iki tarafında veya yakın çevresinde arastaların bulunduğu bedestenlerdir. Arastalı bedestenlere Osmanlı Dönemi için verilebilecek örnekler arasında Tokat Bedesteni, Kayseri Bedesteni, Vezirköprü Bedesteni ve 16.yüzyılda Sadrazam Mahmut Paşa tarafından yaptırılan Ankara Mahmut Paşa Bedesteni (Plan 7, Fotoğraf 15) yer alır (Demir, 2022, s.49). Ankara Mahmut Paşa Bedesteni 1945-1953 yıllarında onarım geçirerek Eti Müzesi'ne dönüştürülmüştür. Günümüzde ise bu yapı Anadolu Medeniyetler Müzesi olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Kat bedesteni grubu ise bağımsız bir yapı olarak inşa edilmemiştir. Ancak hâlihazır da var olan yapının bir katının bedesten olarak kullanıldığı yapı türüne kat bedesteni denilmektedir. Bu grupta bulunan bedestenlere örnek olarak Bor Bedesteni ve 16.yüzyılda Sadrazam Rüstem Paşa tarafından düzgün kemse taş malzeme kullanılarak yapılan Erzurum Rüstem Paşa Bedesteni (Plan 8, Fotoğraf 16) gösterilebilir. Erzurum Rüstem Paşa Bedesteni'nin üst katında köşe noktalarında kubbeler yer alır. Yapı koridorun çevresinde karşılıklı olarak sıralanan basık tonozlu odalardan oluşmaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2007 yılında restore edilmiştir. Bedestenlerin sınıflandırılmasının son grubu olan tek hacimli bedestenler ise yapının içinde ya da dışında mahzen ve dükkânların yer almadığı tek hacimli yapı türüdür. Osmanlı Dönemi'ne ait diğer bedestenlere göre daha küçük boyutlu ve sadedir. Bu türdeki bedestenlere örnek olarak Gelibolu Bedesteni ve günümüzde Amasya Kapalı Çarşı olarak bilinen 15.yüzyılda Hüseyin Ağa tarafından yaptırılan Amasya Bedesteni (Plan 9, Fotoğraf 17) verilebilir (Demir, 2022, s.56-57).

4.2.3. Çarşı

Kelimenin kökeni Farsça olan “cahar” (dört) ve “su” (taraf-sokak) sözcüklerinden türetilmiştir. Dört sokak anlamına gelen dükkânların yer aldığı bir alışveriş yapısıdır. İslam kentlerindeki çarşı yapıları bulunduğu kentin topografyası, kentin ticari alandaki yoğunluğu ve ticaret yollarıyla olan bağlantı noktaları gibi hususlar sonucunda gelişmiştir (Yeşilbaş, 2017, s.313). Çarşı, şehir içinde alışveriş yapmaya elverişli olan işlek kent merkezinde iki tarafı sağlam soluk dükkânlarla çevrilmiş (Şekil 6), üstü örtülü ya da açık olan sokak ve meydanlara denir (Pakalın, 1983, s.330). Osmanlıların büyük şehirlerinde belirli mahallelerde çarşılar vardır. Bu çarşılar arasında geçici olarak konumlananlara da pazar denilmektedir. Ticari mekân içinde satılan malzemelerin cinsine göre çarşılar oluşmuştur. Örneğin; Kavaflar çarşısı, baharatçılar çarşısı (Fotoğraf 19) ve giyimciler çarşısı (Fotoğraf 21) bunlar gibi birçok çarşı satıldığı ürünler ile isimlendirilmiştir. Bu yapılar halkın en uğrak mekânları arasında yer alır. Uzunca bir ana yol yani yürüme alanı ve buralara açılan sokaklardaki dükkânlar çarşıları oluşturur. Alıcıları ile satıcıların rahatlıkları ve güvenlikleri için bu yapılar genellikle üstü kapalı olarak inşa edilmiştir.

Kuruldukları kentlerde üretilen her türlü mal ve zanaatkârlar bu çarşılarda yer alır. Ana caddeye açılan sokaklar aynı iş kolundan mal ve hizmet üreten esnaf örgütlerine ayrılmıştır (Yaşar, 2021, s.64-65). Çarşıların içindeki dükkânların kira gelirleri önceden belirlenmiş bir vakfa ödenirdi. Bu vakıfların gelirlerinde artış yaşanırca çarşı içine yeni dükkânlar eklenirdi bunun amacı hem çarşayı genişletmek hem de kira gelirini artırmaktı. Çarşılarda bulunan esnafların her kentte geçerli olan alanlarda işlerle uğraştığı gibi sadece o kente özgü işlerle de uğraşıldığı görülür. Örneğin; Çanakçılar, Çerçiler, Eskiçiler, İplikçiler, Kalaycılar, Külâhçılar, Tenekeçiler ve Yorgancılar kendi sokaklarında bulunan çarşılarda faaliyet gösterirlerdi (Doğru, 1995, s.119-120). Kaynaklara bakıldığında en çok çarşının tekstil ürünlerinin üretim ve satışına ayrıldığı görülür. Kayseri, Tokat, Konya ve Tire kentlerinde genellikle boyacılık için ayrılmış sokak ve avlular bulunurdu. Boyahanelerin ödediği vergiler diğer çarşı kollarından daha fazladır. Bakırcılar ve Demirciler gibi madencilik üzerine üretim yapan çarşılar neredeyse bütün kentlerde bulunur. Maden işleme gibi zanaatkârlık gerektiren çarşılar daha azdır. Kuyumcular ve gümüşçülerde bu zanaatkârlar arasında yer alır.

Şehrin büyümesiyle beraber yetersiz kalan çarşılar ek olarak yeni çarşılar kurulmuştur. Bu kurulan çarşıların dışında külliyelerin içinde gelir getirmesi amacıyla bir sıra dükkânlarda yapılmıştır. Gündüz Özdeş, çarşıları “Açık Çarşılar” ve “Kapalı Çarşılar” olarak sınıflandırmıştır(Özdeş, 1998, s.7). İlk açık çarşılar Mezopotamya’da sur kapılarının hemen dışında yapılmıştır. Çarşılar sadece fiziki bir mekân değildir; aynı zamanda kurumlar bütünü de oluşturur ve meslek loncalarını da içinde barındırmaktadır. Satılacak malların kalitesi, ağırlık ve ölçüleri devlet kontrolüne bağlıdır. Kentte seçilen bölgede kurulan çarşılar, çarşı denetimcisi adıyla devlet memurları görev yapardı. Bu çarşı denetimcileri, çarşıları düzene sokar ve devlet-askeriye örgütü içinde memurlar tarafından denetlenirlerdi. Çarşıların yargı kolunu dinî yeterliliğe sahip hâkimler üstlenmiştir. Ancak çarşılar tamamen devlete bağlı değildi çıkarılan yönetmeliklerle bazı alanlarda özerkliğe de sahiptir. Bu özerklikler tüccarlar, zanaatkârlar ve temsili görevleri üstlenmiş meslek sorumlularından oluşan mesleki ve yerel loncalara bağlıdır (Yeşilbaş, 2013, s.24).

Çarşılar bulanan dükkânlar ticaretin yapıldığı en küçük ticari yapıdır. Dükkânlar satış işinin sabit ve kapalı bir yer yapılmasını sağlamaktadır. Geçici konumlarda kurulan pazarlar kentin ekonomik yapısının önemli olduğu yerler arasındadır. Yerli ve küçük esnafın yaptığı üretiminin paraya dönüştürüldüğü bu mekânlar aynı zamanda halkın sosyalleşmenin sağlandığı mekânlar arasındadır. Geleneksel Osmanlı çarşı ve pazarlar güne dua ile başlardı günümüzde bu geleneği devam ettiren ticari mekânlar vardır. Ticari fonksiyon açısından önemli yapılardan biri de pazarlardır. Örnek olarak Osmanlı kentlerinde sıklıkla görülen buğday pazarları, koyun pazarları, at pazarları, tuz pazarları, kınacı pazarları ve urgancı pazarları gibi satılan ürünlerin adlarıyla bilinen pazarlar gösterilebilir. Bu pazarlar haftanın belirli günleri kurulduğu gibi daimi kurulu olan pazarlar da vardır. Kapalı çarşılar, üst örtüsü ahşap veya kâgir örtülü olan aynı sokak ekseninde oluşan çarşı sistemine denir. Bu çarşı türünün tarihsel kökeni Antik Roma’ya uzanmaktadır. Kapalı çarşıların plan özellikleri ile Antik Roma da bulunan agoralar ile benzerlikler göstermektedir. Ancak tam olarak Osmanlı Dönemi’nde kapalı çarşı olgusunun ortaya çıktığı söylenebilir. İlk olarak Osmanlılar için önemli olan kentlerden olan İstanbul, Edirne, Bursa, Kayseri gibi ticaret merkezlerinde inşa edilmiştir.

Tablo 4. 2. Geleneksel Osmanlı Çarşıları ile günümüz alışveriş merkezlerinin karşılaştırılması

	Osmanlı Çarşıları		Alışveriş Merkezleri
Yapılış Amacı	• Satışı yapılan malın ve hizmetin işlevlerinin karşılama bilmesi için gerekli niteliklerin sağlanmasıdır. • Buralarda hem toptan hem de perakende satışın yapıldığı mekânlardır.		• Yapılış amacı satılan malın ve alınan hizmetin işlevlerini karşılamaktır. Buralarda sadece perakende satışlar yapılır. • Buralarda insanlar sadece alışveriş yapmaz aynı zamanda bir araya gelerek sosyal ihtiyaçlarını da karşılayabildikleri mekânlardır.
Konum Faktörü	• İnsan toplulukları için en kolay ulaşımı sağlayabilecekleri yer olan kent dokusu içinde merkez bölümüne konumlanmıştır.		• Günümüzde seçilen konumlarda dikkat edilen faktörler; hızlı kentleşme, seçilen bölgede yaşayan yüksek gelir grubunun olması, araçların ulaşım kolaylığı ve kentin ana ulaşım yolları ile bağlantılı olmasıdır.
Zaman Faktörü	• Çarşıların neredeyse tamamı vakıf yapılarıdır. Bu nedenle dükkânların hepsi aynı zamanda inşa edilmemiştir. • Satışlar sonucu kazanılan paranın birikmesiyle dükkânlar eklenerek genişletilmiştir. • Zaman faktörünün yapı tipine tesir ettiği söylenebilir.		• Günümüzde yapılan alışveriş merkezleri tek seferde bir plan doğrultusunda inşa edilmiştir. • Yapı tipi değiştirilemez ancak zamanla iç mekânda genişleme ve daraltma gibi işlemler yapılabilir.
Çevre İle Uyum Faktörü	• Çarşı yapıları zamanla kendi arasında yayılarak oluştuğu için bulunduğu çevre ile uyum içinde gelişmiştir. • Çevresinde bulunan yollara ve sonradan yapılan yapılara bağlı olarak şekillendirilmiştir.		• Belli bir planlama doğrultusunda yapılan alışveriş merkezleri, zincir alışveriş merkezlerine benzer tipte inşa edilmiştir. • Genellikle bu yapıların planları benzerdir ve kent dokusuyla uyum içinde olma kaygısı yoktur.
Mimari Planlama İlkeleri Faktörü	• Tarihi çarşıların omurgasını dükkânlar ve sokaklar oluşturmaktadır. • Tek katlı olan çarşı yapıları yatay olarak genişlemiştir. • Çarşı merkezlerini bedesten oluşturmaktadır.		• Alışveriş merkezlerinin omurgasını küçük, büyük mağazalar ve yaya sirkülasyonunun olduğu alan oluşturmaktadır. • Çok katlı olarak tasarlanan alışveriş merkezleri yatay ve dikey olacak şekilde genişletilmiştir. Odakta bir yapı yoktur her katta farklı buluşma noktaları vardır.

17.yüzyıl yapımlarından olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Mardin'deki Kayseriyye Arastası kapalı çarşılar örnek olarak verilebilir (Fotoğraf 22). Osmanlı Devleti tarafından inşa edilmiş kapalı çarşıların tamamı olmasa bile günümüze ulaşabilmiş çarşılar bulunmaktadır. Bunun nedeni de çarşıların yapımı sırasında kullanılan malzemelerin sağlam olmamasıdır. Kapalı çarşıların oluşum süreci, ticaret merkezlerinde alışveriş işinin yoğun olduğu konumlarda küçük üniteler olarak meydana gelirdi. Ancak zamanla eklemeler yapılarak genişlemesi ile çarşı topluluğu oluşmuş olurdu. Anadolu'da Osmanlı zamanında yapılan ve günümüze kadar gelen kapalı çarşıların en önemlileri şüphesiz İstanbul'da bulunmaktadır. Fetihle beraber başlayan yeni imar hareketleri içerisinde elbette ticari yapılarda vardır. İstanbul'da inşa edilmiş olan Kapalı Çarşı'nın (Plan 10) içinde günümüzde, 2 bedesten, 2486 dükkân, 1 cami, 4 mescit, sokak üzerinde 4 han içinde 6 ve bedestenin içinde 1 çeşme, 18 han, 62 sokak, 22 kapı, 5 banka, 2 atm bulunmaktadır (Kanlıcıoğlu, 2021, s.84-85).

Pazar, kelimesi Farsça kökenlidir. Buralarda satıcılar mallarını mahallelerde belirledikleri belirli alanlarda belirli günlerde satabilmek için sergiledikleri yerlere pazar denilmektedir. Kentli bu pazarlarda günlük ihtiyaçlarını karşılayabilirdi. Örneğin pazarlarda genellikle meyve sebze gibi gündelik yiyecek ihtiyacı gibi ürünlerin satışı yapılırdı. Osmanlı Dönemi'nde surlarla çevrili olan şehirlerde tarım ürünü satan satıcıların girmesi yasaktı. Kente yakın köylerden gelen satıcılarda kale duvarlarına yakın yerlerde mallarını satmaya çalışırlardı ve zamanla şehrin büyümesi ile pazarlar kent içine girmiş oldular. Bu pazarlar zamanla hangi mal daha çok satılıyorsa o malın ismiyle anılmaya başlıyordu. Pazarlar kurulduğu şehrin ekonomisinin canlandığı merkez konumuna gelmiştir. Köylü üreticilerin esnaf olarak mallarını satabildiği ve aynı zamanda farklı statüye sahip insanlarla sosyalleşerek kendini geliştirebildiği yerlere dönüşmüştür. Pazarlarda genellikle meyve, sebze, peynir, balık, hububat ve züccaciye gibi ürünler satılırdı (Fotoğraf 20).

4.2.4. Hanlar

Hanların bazıları sadece günümüzde kullanılan oteller gibi konaklama üzerindeyken, bazıları konaklama ile ticaretin yapıldığı mekânlar bütünlüğüdür (Şahinalp, Günal, 2016, s.343). Osmanlı Dönemi'nde şehirlerde bulunan han sayıları o şehrin ticari yönden gelişmişliğinin göstergesi olarak kabul edilir. Ayrıca hanlarda satılan mallar, gelen tüccarların çoğunlukla gelmiş oldukları ülkeler, hanlarda kullanılan yapı malzemeleri ve vergi denetim özellikleri hanların isimlerinin belirlenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Örnek olarak Bursa Koza Hanı, Gaziantep Tuz Hanı, Kayseri Pamuk (Kapan) Hanı, Kastamonu Kendir Kapanı (Yanık Han) Hanı, Sivas Çorapçı Hanı ve Sivas Divriği de bulunan Pamuk Hanı gösterilebilir (Şahinalp, Günal, 2016, s.343). Bunların yanı sıra vergi denetimlerinin yapıldığı hanlara ise “Gümrük Hanı” denmiştir. Gümrük hanlarına örnek olarak, Erzurum, Gaziantep, İstanbul ve Şanlıurfa gösterilebilir. Bu hanlarda genellikle toptan alışverişler yapılır ve tüccarların ortak buluşma noktaları olduğu söylenebilir.

1563 yılında Şanlıurfa'da yapılmış olan Gümrük Hanı'nda mescit, konaklama odaları ve satış dükkânlarının yer aldığı üç kattan oluşmaktadır (Özme,2005, s.133). Kastamonu, İstanbul ve İzmir'de bulunan bazı hanlar da tüccarların geldiği yerlere göre adlandırılmış Acem Hanı ve Arap Hanı'nı bu örneklerden bazılarıdır. Hanlar perakende satışlar içinde önemli ticari yapılardandır. Merkezi işlek caddelerde, ticaret yolları ve kervan güzergâhları üzerinde bulunan hanların fonksiyonları arasında tüccarların konaklayabilmesi, gelen malların alışverişlerinin yapılması, kervanların getirdiği malların korunması ve ticarete konu olan malların vergi kontrollerinin sağlanması yer almaktadır. Bu yapılarda tüccarların mallarını saklayabilecekleri depolar yer alır. Güvenliğin oldukça önemli olduğu bu yapılarda saf kâğırdan yapılmıştır. Hanlar, kervansaraylar yerine de kullanılabilir ancak mimari yönden ve kullanım alanları açısından farklılıklar göstermektedir. Şehir hanları, tüccarlara yönelik mekânların bir arada bulunduğu yapılardır. Ticari mekânlardan biri olan hanlar bir avlunun etrafında sıralanmış yapılar bütünlüğüdür (Şekil 7).

Hanlar şehir içi hanları ve şehir dışı hanları olarak ikiye ayrılır. Şehir içinde bulunan hanlar tüccarların ticaret yaptığı ve zanaatkârların üretim mekânlarıdır. Buralarda da şehir dışı hanlarda olduğu gibi gece konaklamaları için birimler de mevcuttur. Şehir dışından gelen tüccarlar yanlarında satmak için getirdikleri mallarla beraber han içindeki bu birimler de konaklarlardır. Bu ticari yapıda da çarşılarda olduğu gibi satıldığı ürünlerle anıldığı da görülmektedir. Osmanlı şehirlerinde han sayıları ticaretin gelişmişlik göstergesi olarak gösterilir. Örneğin; Bursa, Gaziantep ve Diyarbakır'da bulunan çok sayıda han ve çarşıların olduğu görünür bu da kentin ticaret bakımından gelişmiş olduğunu gösterir. Bursa'da hanlar 14.yüzyıl ile yapılmaya başlanmış ve 16.yüzyıla kadar devam etmiştir. Bursa kentinin kuruluşuyla beraber Emir Han, İpek Hanı ile Geyve Han'ları yapılmıştır.

Osmanlı Devleti Klasik Dönemi'ne gelindiğinde ise Tuz Hanı, Fidan Hanı, Eski-Yeni Han, Koza Hanı, Balibey Hanı ve Pirinç Han'ı yapılmıştır. (Eklemezler&Adiloğlu, 2022, s.129). Kentte toplam 9 tane tarihi han bulunmakta ve günümüze ulaşamamış olan 18 adet han vardır (Alkan, 2019, s.32-63). Gaziantep'te toplam 31 han vardır ancak bu hanlardan bazıları yıkılmış bazıları da restorasyon sırasında mimari değişiklikler yapılarak kullanım alanı değiştirilmiştir (Zincirlioğlu, 2018, s.175-186). Gaziantep'te kaleye en yakın bölgede yer alan "Millet Hanı" (Fotoğraf 23), 1868-1869 yıllarında Aşçıoğlu Kesbar Kevork tarafından yaptırılmıştır. İki katlı ve bir avlunun etrafına sıralanmış yapılar olarak inşa edilmiş olan hanın alt katında ahır ve tüccar odaları yer alırken üst katında dinlenme ve gece odaları konaklama odaları bulunmaktadır.

Antep Harbi sırasında ağır görmüş ve 2001 yılında Mustafa Geylani tarafından restore edilerek kullanıma açılmıştır. Günümüzde bu hanın kullanım amacı yörenin el sanatları kurslarına ev sahipliği yapması ve satış ofisleri olmasıdır (Zincirlioğlu, 2018, s.175-186). Günümüze ulaşan hanların ticaret içinde aktif bir rol oynadığı ve çarşıların bu hanların etrafında genişlediği görülmektedir. Günümüze ulaşmış han yapılarından bazıları da kafeler gibi işletmelere ev sahipliği yapmaktadır. Diyarbakır'da bulunan Hasan Paşa Hanı (Plan 11,12) ve Sülüklü Han günümüzde turistlerin uğrak mekânları haline gelmiştir. Geçmişte ahır olarak kullanılan bölümleri bile restore edilerek bir restoran havası verilmiştir. Hanların geliri gelen ziyaretçilerin verdikleri ücretler ve hanın etrafında yapılan çarşılarda bulunan dükkânların kira bedelleri ile karşılanmaktadır. Hanın avlusunun etrafına yapılmış olan konaklama birimleri genellikle şehir dışından gelen tüccarlara tahsis edilirdi.

Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi'ne ait toplam 25 han bulunmaktadır. Ancak bu hanlardan 21 tanesi günümüze ulaşmazken; 4 adeti hala kullanılmaya devam etmektedir. Kullanılan hanlar; Diyarbakır Hasan Paşa Hanı, Deliller Hanı, Sülüklü Han ve Çifte Han'dır (Yeşilbaş, 2015, s.880). Diyarbakır Hasan Paşa Hanı'nın (Fotoğraf 25) doğu ve güney kapı açıklıkları üzerinde iki tane kitabe yer alır. Bu kitabeler de 1574 ve 1575 yılları yer alırken mimarıyla ilgili bilgiye yer verilmemiştir. Ters L planlı olan yapı iki katlı olarak inşa edilmiştir ve yaptıranı Hasan Paşa'dır (Yeşilbaş, 2013, s.94).

Hasan Paşa Hanı'na girişin sağlandığı basık kemerli açıklıktan geçildikten sonra beşik tonozlu bir alana çıkılır ve avlu bölümüne geçiş sağlanır. Alt katlarda bulunan odalara sivri kemerli giriş açıklıklarından geçiş sağlanır. Çift renk taş sıraları yatay olarak kullanılmış ve buda yapıyı olduğundan daha uzun göstermeye yaramıştır. Günümüzde hanın içinde yer alan dükkânlar kafe, kahvaltıcı ve hediyelik eşya satışının yapıldığı yerlere dönüştürülmüştür.

Tablo 4. 3. Kervansaray ve han arasındaki farklar

Kervansaray	Han
*Genelde tüccarların kaldığı dinlenip alışveriş yaptıkları yerlerdir.	*Genellikle uzak yollardan gelen tüccarların dinlendikleri ve mallarını satabildikleri mekânlardır.
*Ziyaretçiler konaklamalarının ilk 3 günü ücretsizdir.	*Buralarda verilen hizmetlerin tümü ücretlidir.
*Konaklayan misafirlerin ihtiyaç duyacakları tüm bölümler mevcuttur.	*Yolcular ve hayvanlar için yapılmış ayrı ayrı tek bölümlerden oluşmaktadır. Ahır ayrı bir birim olabileceği gibi Hanın bodrum katında da olabilmektedir.
*Kervansaraylar dıştan kaleye benzer özelliklere sahip ve dışa kapalı güvenli yapılardır.	*Kagir duvar tekniği kullanılmıştır. Kervansaraya göre daha az korunaklıdır.
*Genellikle ıssız menziller ve sınır bölgelerinde yapılmıştır.	*Genelde şehir içlerine veya şehre yakın konumlara yapılmıştır.

4.2.5. Kervansaraylar

Şehirlerarası ve uluslararası ticarete konu olan malların at ve develerle taşınmasına “kervan” adı verilir. Farsça olan “kervansaray” kelimesi “karban-saray” kelimesinden türetilmiştir (Tuncer, 2001, s.44-49). Genellikle şehir dışlarında inşa edilen kervansarayların çevresi ilk yapıldığı zamanlarda boş olmasına rağmen önce ticaret yapıları eklenerek bir merkez haline gelmiş, sonradan da yerleşim yerleri eklenmiştir. Bu ticaret yapısına ilk örnek 13.yüzyılda Suriye, Irak, Güney Anadolu aksı Ermenistan, Malatya, Kayseri bağlantı kavşağında yapılan Karatay Kervansarayı’dır. Bu kervansaray inşa edildikten sonra etrafına 15 dükkân eklenerek yerleşme birimlerinin de ticaretini üstlenmiştir (Güran, 1978, s.55).

Kervansarayların bulunduğu yolların güvenlik önlemlerinin iyi olması nedeniyle ticaret yolları üzerinde inşa edilerek ticari yaşamın canlılığının artacağı düşüncesiyle bilinçli bir şekilde ticari yapılar arasında yer verilmiştir. Anadolu’nun önemli ticaret yolları üzerinde belirli aralıklarla, yolcuların barınma ve sığınma gibi ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için kervansaraylar yapılmıştır. Kervanlarla mal taşıyan tüccarların yol güzergâhları üzerinde geceyi güvenli bir yerde geçirmeleri için doğudan batıya, kuzeyden güneye büyük ticaret yollarında inşa edilirdi. Kervansarayların arasındaki uzaklık deve yürüyüşüyle günde 9 saat yaklaşık 30-40 km. olacak şekilde hesaplanmıştır (Değirmencioğlu & Ahıpaşaoğlu, 2008, s.378).

Kervansaraylar Osmanlı Devleti’nin halkına sağladığı hizmetlerden biri durumuna gelmiştir. Bu yapılar toprakların ve nüfusun genişlemesine de etki etmiştir. Osmanlı Dönemi kervansaraylarına örnek vermek gerekirse Erzurum Rüstem Paşa Kervansarayı gösterilebilir (Fotoğraf 27 – Plan 13). Günümüze kadar gelmiş olan bazı kervansaraylar bugün restore edilerek otellere dönüştürülmüştür. Osman Turan’a göre kervansarayların iki önemli amaç doğrultusunda inşa edilmiştir.

1. Değerli mallar taşıyan kervanların, ıssız yollarda eşkıyalardan ve ülke dışındaki çapulculardan korunmak için güvenli ve korunaklı mekânlara ihtiyaç vardı. Bu amaç doğrultusunda kervansaraylar yüksek ve sağlam sur duvarlarıyla çevrilmiştir. Yapılan surların tepesine kuleler inşa edilmiş ve demirden yüksek kapılar yapılarak tehlike ve saldırılara karşı korunaklı olacak şekilde inşa edilmiştir.

2. Kervansaraylar gelen misafirlerin her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak bir donanıma sahiptir. Kervansaraylarda yatakhaneler, aşhane, erzak ambarları, depolar, ahır, nalbant, mescit, hamam, şadırvan, sağlık ocağı ve eczane gibi yerler bulunurdu. Bunların dışında yolcuların ihtiyaç duyabileceği düşünülen ayakkabıcılar ve kervansaraydan sorumlu yönetici mevcuttur (Turan, 1993, s.93-116).

4.3. Geleneksel Osmanlı Çarşıları

Burada ele alınmak üzere seçilen çarşı örneklerinin tümü, Diyarbakır, Gaziantep ve Şanlıurfa şehirlerinde Hanlar Bölgesi'nde yer almaktadır.

Tablo 4. 4. Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep'te bulunan hanlar ve bedestenler

Şehirler	Hanlar	Bedestenler
Gaziantep	* Tuz Hanı * Beyaz Han * Millet Hanı * İnceoğlu Hanı * Şire Hanı * Gümrük Hanı * Kürkçü Hanı * Maarif Hanı * Anadolu Hanı * Yeni Han	* Lale Mustafa Paşa (Hışva) Bedesteni * Zincirli Bedesten * Çekirdekçi Bedesteni * Tütün Bedesteni * Kemikli Bedesten
Şanlıurfa	* Gümrük Hanı * Hacı Kamil Hanı * Mencek Hanı * Kumluhayat Hanı * Barutçu Hanı * Şark İş Hanı * Samsat Kapısı Hanı * Yemen Askeri Mustafa Ağa (Bican Ağa) Hanı * Millet Hanı * Topçu Hanı * Şaban Hanı	* Urfa Bedesteni (Kazaz Pazarı)
Diyarbakır	* Deliller Hanı (Hüsrev Paşa) * Hasan Paşa Hanı * Çifte Han (Eski Borsa Hanı) * Sülüklü (Kazancı) Hanı	* Günümüze ulaşmış bir bedesten yoktur.

4.3.1. Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı (Kapalı Çarşı)

Katalog: 1

Yeri: Gazi Caddesi, Sur/Diyarbakır

Görsel No: 28-39

Plan No: 15-17

Hasan Paşa Hanı'nın güney ve doğu cephelerinde bulunan çarşı, "Kapalı Çarşı" adıyla tarihi kaynaklarda karşımıza çıkar ancak halk arasında burası "Kuyumcular Çarşısı" olarak bilinmektedir. Bu çarşı, Osmanlı Dönemi'nde Diyarbakır'a valilik yapan Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır (Yeşilbaş, 2013, s.93). Doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan sokakların kesişmesiyle çarşı oluşmuştur. Çarşının ilk hali korunmaya çalışılmış ancak zamanla yeni dükkânlar eklenmiş ve eski dükkânların sahipleri keyfi değişiklikler yapmışlardır. Günümüze ulaşmış olan Kuyumcular Çarşısı'nın (Katalog:1; Fotoğraf 28) iç ve dış cepheleri tamamen günümüze ulaşmıştır.

Ters "L" planlı olarak inşa edilen çarşıda tonoz örtü sistemi kullanılmıştır (Plan 15). Sokağın iki tarafına tek kanatlı çarşı sistemiyle dükkânlar eklenmiştir. Kuyumcular Çarşısı'nın güney cephesi hariç doğu, kuzey ve güney cepheleri Hasan Paşa Hanı'nın güney ve doğu duvarları ortaktır. Çarşının güney cephesine sonraki dönemlerde eklenmiş dükkân sıraları yer alır. Kuyumcular Çarşısı'nda yapı sistemi olarak kalın duvarlar ve duvarlara oturtulmuş sivri kemerlerden oluşturulmuştur. Çarşıda bulunan dükkânlara geçiş açıklıklarında yarım daire kemerler kullanılmıştır.

Kapalı Çarşı olarak da bilinen bu çarşı beşik tonoz, sivri beşik tonoz ve çapraz tonoz ile kubbe örtü sistemi kullanılmıştır (Katalog: 1; Fotoğraf 30). Bu yapıda Diyarbakır'ın simgesi haline gelmiş siyah bazalt taşı ve beyaz kireç taşları kullanılmıştır. Çift renk taş kullanımı doğal bir süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Bu çift renk kullanımına almaşık duvar tekniği denilmektedir. Tarihi yapıların çoğunda olduğu gibi bu yapıda da üst örtü sisteminde tuğla malzeme ve bağlayıcı unsur olarak da horasan harç yani kireç ile karıştırılmış sıvılar kullanılmıştır. Çarşının Hasan Paşa Hanı ile bağlantılı güney ve kuzey duvarlarında bulunan iki girişi vardır. Bunun dışında han ile bağlantısı olmayan 4 giriş daha mevcuttur. Çarşının batı ve güney girişlerinde zamanla toprak yükselmesi nedeniyle birkaç basamaktan oluşan beton merdiven eklenmiştir. Çarşının üst katında üç ayrı pencere açıklığı vardır. Orta bölümde bulunan pencere detayı dikdörtgen formlu ve mukarnas süslemelidir.

Pencerenin dışı doğru çıkıntılarında paralel olarak kırık çizgilerle süslenmiş sütunçeler ve yaprak desenli süslemeleri olan başlıkları bulunmaktadır. Güney cephesinde bulunan üst katına doğu kenarına konumlandırılmış merdivenlerle çıkış sağlanmaktadır. Hemen merdiven bitişiğinde tonozlarla örtülü bir oda bulunmaktadır. Konaklama bölümünde bulunan dikdörtgen formu odalar beşik tonozlarla örtülüdür ve ortalarında bir eyvan bulunmaktadır (Yeşilbaş, 2013, s.97). Bu üst kat Kuyumcular Çarşısı'yla Hasan Paşa Hanı'nı birbirine bağlamaktadır. Çarşının kuzey cephesinde bulunan giriş açıklığına metal malzeme kullanılarak kapı eklenmiştir (Katalog: 1; Fotoğraf 33).

Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı yapıldığı ilk yıldan itibaren kullanım işlevini korumaya devam etmektedir. Hasan Paşa tarafından yaptırılan Ketenciler Çarşısı ile Kuyumcular Çarşısı ilk dönemlerde birbirlerine bağlıydı. Kuyumcular Çarşısı'nda üretilen Diyarbakır'a özgü takılardan olan hasır bilezikler, haplar, kişniş gerdanlıklar, avizeler ve hançerler gibi ürünler Ketenciler Çarşısı içinde yer alan dükkanlarda satılırdı. 20.yüzyılın başlarında Ketenciler Çarşısı yıkılmıştır. Diyarbakır da Osmanlı Dönemi'ne ait çarşılarından sadece Kuyumcular Çarşısı günümüze ulaşabilmiştir (Kızılkayak, 2010, 67).

Tablo 4. 5. Diyarbakır'da bulunan ancak günümüze ulaşamayan Osmanlı Dönemi çarşıları (Yeşilbaş, 2013, s. 130-134)

Çarşı İsimleri	Kullanım Amaçları	Çarşı Tipleri
Kaledibi Çarşısı	Meyve, sebze, terzi ve kavuk satışları	Açık çarşı
Kayseriye Çarşısı	Gündelik ve hediyelik eşyaların satışları	Açık çarşı
Kılıççılar Çarşısı	Kılıç ve bıçak ürünlerin satışları	Açık çarşı
Kürkçüler Çarşısı	Kürk ürünlerinin satışları	Açık çarşı
Melek Ahmet Çarşısı	Bilinmiyor	Açık çarşı
Meyveciler ve Yahudiler Çarşısı	Meyveciler, pastacılar ve berber	Açık çarşı
Palancılar Çarşısı	Yük hayvanlarının eşya satışları	Açık çarşı
Semerciler Çarşısı	Semerciler	Açık çarşı
Uzun Çarşı	Bilinmiyor	Açık çarşı
Yeni Çarşı	Bilinmiyor	Açık çarşı
Haşim-zade Çarşısı	Baharat ürünlerinin satışları	Açık çarşı

Tablo 4. 6. Diyarbakır'da bulunan ancak günümüze ulaşamayan Osmanlı Dönemi hanları (Yeşilbaş, 2013, s.135-141).

Diyarbakır'da Günümüze Ulaşamamış Hanlar	
Alaca Hanı	İbrahim Paşa Hanı
İpekoğlu Hanı	İç Kale'de Zincir Hanı
Atik Hanı	İshakoğlu Hanı
Börekçiler Hanı	Kayseriye Hanı
Cemal Hanı	Melek Ahmet Paşa Hanı
Gümüşhaneli Defterdar Hanı	Rüstem Paşa Hanı
Halid Ağa Hanı	Sipanioğlu Hanı
Han-ı Cedid	Şevketlü Han
Tütün Hanı	Yeni Han
İskenderoğlu Hanı	Karakaş Hanı

4.3.2.Gaziantep Bakırcılar Çarşısı

Katalog: 2

Yeri: Eskici Çarşısı Sokak, Şahinbey/Gaziantep

Görsel No: 40-53

Plan No: 22

Gaziantep Bakırcılar Çarşısı, Şahinbey İlçesi'nde Eski Saray Caddesi'nde Hanlar Bölgesi (Harita 4) içinde yer alır. Osmanlı kentlerinde madeni eşyaların imalatları kendi adını taşıyan çarşılarda zanaatkârların yaptığı ürünlerdir. Osmanlı Dönemi boyunca Gaziantep kentinde ticari hayat sürekli yükseliş göstermiştir (Kızılkayak, 2010, s.38). Bu önlenemez yükselişin sebebi tabii ki kentin önemli ticaret yolları üzerinde olmasıdır. Madeni eşya denildiğinde akla demirciler ve bakırcılar gelmektedir. Demircilerin olduğu atölyelerde balta, kazma, kürek, tırpan, nal ve mih gibi daha çok çiftçilerin ihtiyaçlarına yönelik eşyalar yapılırdı (Darıcı, 2018, s.33). Bakırcıların atölyelerinde ise atölyelerinde genellikle gündelik hayatta evlerde kullanılan kap-kaçak gibi ürünlerin imalatları ve aynı zamanda satışları da yapılmaktadır. Gaziantep'te bulunan Bakırcılar Çarşısı içinde yapılan imalatla kullanılan hammadde Anadolu'daki maden ocaklarından karşıyorlardı. Bu çarşı da bakır kazanların çok yapılmasından dolayı Kazancılar Çarşısı olarak da bilinmektedir (Çınar, 2000, s.338-339).

Gaziantep kentinde bakırcılığın başlama tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bazı kaynaklarda Antep Kuşatması öncesinde Antepli ve Ermeni kökenli olan ustalar tarafından yapılmaya başlandığı söylenmektedir. Bakır eşyaların üretimi ve süslemeleri yapılmaya başlandığı ilk yıllardan günümüze kadar devam etmektedir (Bezirci, 2001, s.23-29). Osmanlı Dönemi'nde Gaziantep önemli ticaret merkezleri arasında yerini almıştır ve nedenleri arasında kenttin bakırcılık sanatında gelişim merkezi olması gösterilmektedir (Yavuz & Akbulut, 2019, s.160). Gaziantep Bakırcılar Çarşısı, kentte bulunan tarihi Osmanlı Çarşıları arasında yer alır. Bakırcılar adını çarşı içinde üretim ve satış yapan çok sayıdaki bakır ustalarından almıştır. Ancak bu çarşıda sadece bakır ürünler değil aynı zamanda el sanatlarının da üretimi yapılmaktadır.

Çarşıda bulunan dükkânların kesin yapım tarihi belli olmamakla beraber 19.yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir. Çarşı, Gaziantep Hanlar Bölgesinde tek katlı ahşap kaplamalı dükkânlardan oluşmaktadır. Geçmişten günümüze kadar ulaşmış ve ününü korumaya devam eden çarşının sokakları taş döşemelidir. Düzgün kesme taş tekniği kullanılarak kesilmiş sert kalker taşlarından yapılmış kemerli açıklıklardan geçiş sağlanmaktadır (Katalog: 2; Fotoğraf 41). Ne kadar da bu çarşıya Bakırcılar denilmiş olsa bile çeşitli hediyelik eşyalarında ve gündelik ihtiyaç malzemelerinin de satışının yapıldığı görünmektedir. Örneğin, el işi ürünler, deri ayakkabılar, baharatlar, sabunlar, çini ürünler ve takılar gibi ürünlerde çarşıda satılan ürünler arasındadır (Karalar, 2018, s.26). Günümüzde kente gelen yerli ve yabancı turistlerin uğrak mekânları arasında yer alır.

Adana, Urfa, Malatya, Halep, Antakya ve Şam gibi kentlere de bu çarşıda yapılan ürünlerin satışları yapılmıştır (Özdemir & Ozankaya, 2011, s.1151). Çarşıda kullanılmış belirli bir örtü sistemi yoktur ancak dükkânların saçakları birleşerek yarı kapalı örtü sistemini oluşturmuş ve sonraki dönemlerde yapılmış olan restorasyon çalışmaları sonucunda çadır brandalardan üst örtü eklenmiştir (Katalog: 2; Fotoğraf 45). 19.yüzyıl'a kadar Antep Kalesi etrafında yer alan sokaklarda gelişimi devam eden çarşı ve hanlarda yöreye özgü el sanatları ürünlerinin üretim ve satışları yapıldı. 19.yüzyıl itibarıyla Gaziantep çarşıları adeta gerileme dönemine girmiştir. Çarşı koruma projeleri kapsamında Bakırcılar Çarşısı'nda iyileştirmeler yapılarak kent hayatına katılmıştır. Bakırcılar Çarşısı Sokak Sağıklaştırma Projesi ile 8 sokak ve 280 dükkân esnafların desteğiyle geleneksel doku bozulmadan restore edilmiştir (Topçu&Bilsel, 2016, s.68).

2007 yılında ÇEKÜL Vakfı ve Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin ortak projesi olan Kültür Yolu Projesi ile hanlar ve  arşıların restorasyonları yapılmıştır. Proje kapsamında cephe düzenlemeleri, yol, kaldırım ve altyapı gibi yenilemeler eklenmiş ve aydınlatma gibi diğ r altyapılarda yer altına ve panoların içine taşınmıştır. Gaziantep'in mirasları arasında yer alan Bakırcılar  arşısı ve diğ r çarşılar geleneksel  arşı anlayışının sürdürülmesi için önemli yapılar arasındadır (Topçu & Bilsel, 2016, s.68). 19.yüzyılda yapılmış olan Bakırcılar  arşısı'nın sekiz sokağında yer alan 280 dükkân onarılmıştır.

Tablo 4. 7. Gaziantep'te bulunan çarşılar ve kullanım alanları

�arşılar	Kullanım Alanları	�arşı Tipleri
Bakırcılar �arşısı	Bakır �r�nlerin satışı	Açık �arşı
Büyük-Küçük Buğday Pazarı (�arşısı)	Buğday-tahıl ürünlerinin satışları	Açık �arşı
Almacı Pazarı (�arşısı)	Baharat, kuruyemiş vb. �r�nlerin satışları	Açık �arşı
Külekçi �arşısı	Ahşap �r�nlerin satışları	Açık �arşı
Haphap�ı Pazarı (�arşısı)	Takunya, tahta kaşık vb. �r�nlerin satışları	Açık �arşı
Saracıyeciler �arşısı	At koşu takımlarının satışları	Açık �arşı
Sedefler �arşısı	Sedef malzemeli ürünlerin satışları	Kapalı �arşı
Kavafiyeciler �arşısı	Ayakkabı, yemeni, çarık vb. �r�nlerin satışları	Kapalı �arşı

4.3.3. Şanlıurfa Bakırcılar (Hüseyniye, Yemenici, Kapalı Çarşı) Çarşısı

Katalog: 3

Yeri: Pınarbaşı Caddesi, Eyyübiye/Şanlıurfa

Görsel No: 54-63

Plan No: 18-19

Günümüzde “Bakırcılar Çarşısı” (Katalog: 3; Fotoğraf 58, Plan 18) olarak bilinen çarşı, “Kazancı Çarşısı” ve “Çadirci Çarşısı” arasında bulunan çift eksen üzerine paralel uzanan iki çarşıdır. Çarşının kemerli giriş açıklığında bulunan kilit taşı üzerinde kitabe bulunur.

Kitabeden H.1305/ M.1887 tarihinde yaptırılmış olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Bakırcılar Çarşısı Hartavizade Hafız Muhammet Selim Efendi’nin oğlu Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır (Kürkçüoğlu, 2018, s.299). Tarihi Osmanlı çarşı tipolojisi içerisinde bu çarşı “Kapalı Çarşı” olarak yer almaktadır. Bakırcılar Çarşısı’nın kapalı üst örtüsü, birbirine paralel uzanan dükkânlar (Katalog: 3; Fotoğraf 60), iki dükkânın sırt sırta gelmesiyle geçişin sağlandığı bölümde sonraki yıllarda yaşanan dükkânların yıkılmasıyla geçiş kapanmış olur. Yıkılan dükkânların yerine tek dükkân yapılarak çarşıya geçiş sistemi tekrar açılmış olur. Bakırcılar Çarşısı’nın üçüncü kapısı Demirciler Çarşısı’na açılır. Bu çarşı da düzgün kesme taş tekniği kullanılmıştır.

Genel olarak Şanlıurfa da bulunan çarşı yapılarında aynı malzemenin kullanılmış olması dikkat çeker. Bakırcılar Çarşısı yapıldığı ilk dönemde örtü sisteminde moloz taş kullanılmış ancak sonraki dönemlerde yapılan tadilatlarda alçı ile sıvandığı görülmektedir. Yapıldığı dönemde iki katlı olarak inşa edilmiştir. Çarşının alt katında ticaret için ayrılmış dükkânlar bulunurken üst katında kahvehaneler eklenmiştir. Günümüze sadece ticaret için ayrılmış alt kat ulaşmıştır. Çarşıda aydınlatma unsuru olarak örtü sisteminde kullanılan çapraz tonozların aralarına yerleştirilmiş 17 adet pencerenin açıklığından yararlanılarak doğal ışık almaktadır (Katalog: 3; Fotoğraf 59). Bakırcılar Çarşısı’nda eyvan tarzında yapılmış ve beşik tonozlarla örtülü 78 adet dükkân bulunur. Çarşı yapısında süsleme unsuru olarak giriş açıklığındaki kemerlerin üzerine palmet bezemeli tonozda bulunan kilit taşında kitabe yer almaktadır. Kitabe dışında çarşının başka bir yerinde yazı kuşağı süsleme bulunmamaktadır.

Kuzey girişinin üstünde yapılmış yarım daire formunda küçük bir balkon ile dış cephe hareketlendirilmeye çalışılmıştır. Çarşının yapıldığı ilk dönemlerde halı, kilim ve keçe gibi ürünlerin satışı yapıldığı bilinmektedir. Sonraki yıllarda “Yemenici Çarşısı” olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise “Bakırcılar Çarşısı” olarak işlev görmektedir. Çarşının günümüzdeki durumuna bakıldığında doğu tarafındaki kolunda yer alan dükkânlarda bakırcı, kalaycı ve tütüncü esnaflar yer alır. Batı kolundaki dükkânlarda bir bölüm boş iken diğer bölümde ise tütüncüler bulunur. Çarşı 1998 yılında ŞURKAV tarafından, 2008 yılında ise Şanlıurfa Belediyesi tarafından restore edilmiştir (Yaşar, 2021, s.151).

Tablo 4. 8. Şanlıurfa Osmanlı Dönemi günümüze ulaşamamış hanlar.

Günümüze Ulaşamayan Hanlar	
Aslanlı Han	Ali Bargut Hanı
Bey Kapısı Hanı	Cesur Han
Sebil Hanı	Askeriye Hanı
Hacı Ali Ağa Hanı	Yeni Gazhane Hanı
Zencirli Han	Eski Gazhane Hanı
Badıllı Sait Bey Hanı	Sektel'in Hanı

4.3.4.Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı (Kavafhane-Haffafhane)

Katalog: 4

Yeri: Pınarbaşı Caddesi, Eyyübiye/Şanlıurfa

Görsel No: 64-70

Plan No: 21

Ayakkabıcılar Çarşısı (Katalog: 4; Fotoğraf 64), Hacı Kamil Hanı'nın kuzeyinde Çadırcı Çarşısı'nın batısında, Bıçakçı Çarşısı'nın doğusunda bulunur ve Aktar çarşısı ile çevrilidir (Yaşar, 2021, s.106). Aktarlar Çarşısı'nın yapılış tarihi ve yaptıranı belli değildir. Ancak 1518 tarihli Urfa kanunnamelerinde transit ticaret sonrası alınan vergiler arasında baharat satışına ait belgelerin olmasından dolayı bu çarşının varlığının 1581'li yıllarda başladığı düşünülmektedir (Göyünç, 1975, s.80). Aktarlar Çarşısı içerisinde 94 adet dükkân yer alır ve dükkânların örtüsü yapıldığı ilk zamanlarda beşik tonozken günümüzde çoğu betonarme düz dam şeklinde restore edilmiştir.

Dükkânlarda düzgün kesme taş malzeme kullanılırken herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır. Günümüzde bu çarşıda şifalı bitkiler, giyim ve kozmetik gibi ürünler satılmaktadır. Aktarlar Çarşısı'nın çevrelediği Ayakkabıcılar Çarşısı'nda kitabe bulunmamaktadır. Ancak Rızvaniye Vakfının kayıtlarında bu çarşının adı geçtiğinden dolayı H.1151/ M.1739 tarihinden önce kurulduğu anlaşılmaktadır (Yaşar, 2021, s.105). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Şanlıurfa deri işletmeciliğinde ön plandadır. Deri işletmeciliğinin ticari potansiyeli yüksektir. Bu nedenler göz önüne alındığında Urfa'da kaffalık ve haffalık⁴ zanaat kolu geçmişe dayanmaktadır. Tarihi Osmanlı çarşı tipleri arasında Ayakkabıcılar Çarşısı "Açık Çarşı" grubunda yer almaktadır. Çarşı düzgün olmayan dikdörtgen planlıdır. Çarşı iki katlı olarak inşa edilmiş ve toplam 116 dükkân yer almaktadır. Dükkânlarda üst örtü sistemi olarak beşik tonoz kullanılmıştır. Zamanla yapılan restorasyonlar ve esnafın bilinçsiz yaptıkları tadilatlar ile orijinalliği bozulmuştur.

Çarşının üstü açıktır o nedenle açık çarşılar grubunda yer almaktadır. Çarşının doğusunda Aktarlar Çarşısı, batısında Bıçakçılar Pazarı ve güneyinde Çadırcı Çarşısı'na çıkan 3 adet giriş açıklığı bulunmaktadır. Günümüzde çarşıda kullanılabilir durumda olan 42 dükkân bulunmaktadır. Ayakkabıcılar Çarşısı'nda düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Zamanla duvarlarda oluşan bozulmalar günümüzde alçı sıvayla sıvanmıştır. Çarşıda her hangi bir süsleme motifi kullanılmamıştır. Çarşının günümüzdeki durumuna bakıldığında tütüncüler tarafından kullanıldığı görülmektedir. Şanlıurfa'da tütüncülük ticareti yoğun olarak yapılmaktadır.

⁴ Kaffalık ve haffalık: Hazır deri ayakkabı zanaatı.

Tablo 4. 9. Şanlıurfa'da bulunan çarşılar ve kullanım alanları (geçmiş ve günümüz)

Çarşılar	Kullanım Alanları	Çarşı Tipleri
Dabbakhane Çarşısı	Büyük baş hayvan, kürkçülük,	Açık Çarşı
İsotçu Pazarı (Çarşısı)	Tahıl, meyve	Açık Çarşı
Kavafhane Çarşısı	Hazır ayakkabı imalathanesi	Açık Çarşı
Keçeci Pazarı (Çarşısı)	Keçecilik, ayakkabıcılık, kuşçuluk, manifaturacılar	Açık Çarşı
Aktarlar Pazarı (Çarşısı)	Şifalı bitkiler, giyim, kozmetik	Açık Çarşı
Eskiciler Pazarı (Çarşısı)	Kunduracılar	Açık Çarşı
Neccar Pazarı (Çarşısı)	Marangozlar	Açık Çarşı
Kürkçüler Pazarı (Çarşısı)	Manifaturacılar, ayakkabıcılar	Açık Çarşı
Kovaçlar Pazarı (Çarşısı)	Ayakkabı, hazır giyim	Açık Çarşı
Çadircılar Pazarı (Çarşısı)	Çadircı, demirci, hırdavatçı	Açık Çarşı
Hanönü Pazarı (Çarşısı)	Çay, kahve, isot, kuyumcu	Açık Çarşı
Kazancılar Pazarı (Çarşısı)	Kazancı, bakırcı, tuhafiyeciler	Açık Çarşı
Kalaycılar Pazarı (Çarşısı)	Anahtarcılar, demirciler	Açık Çarşı
Koltukçular Pazarı (Çarşısı)	Koltuk yapım malzemeleri	Açık Çarşı
Bıçakçılar Pazarı (Çarşısı)	Bıçakçı	Açık Çarşı
Çulcu Pazarı (Çarşısı)	Manav, kasap	Açık Çarşı
Tenekeciler Pazarı (Çarşısı)	Tenekeci, aktar, camcı	Açık Çarşı
Demirciler Pazarı (Çarşısı)	Tarım, hırdavat, hazır giyim	Açık Çarşı
Muhacir Pazarı (Çarşısı)	Muhacir ürünleri	Açık Çarşı
Boyahane Çarşısı	İplik ve kumaş boyama	Kapalı Çarşı
Sipahiler Pazarı (Çarşısı)	İplikçi, kürkçü, halı, kilim	Kapalı Çarşı
Kınacı Pazarı (Çarşısı)	Kına, kuyumcu	Kapalı Çarşı
Pamukçu Pazarı (Çarşısı)	Pamuk, kuyumcu	Kapalı Çarşı
Hüseyiniye Çarşısı	Kilim, keçe, halı, bakır	Kapalı Çarşı
Kasap Pazarı (Çarşısı)	Kasap	Kapalı Çarşı
Eski Kuyumcu Pazarı (Çarşısı)	Tesbihçiler, Terziler	Kapalı Çarşı

4.4. Osmanlı Dönemi'nde Ticaret Yapısı

Ticari yapı, Selçukluların kurmuş olduğu temeller üzerine ve Osmanlıların aldıkları bu mirası gün geçtikçe daha da geliştirilmesiyle hüküm sürdükleri dönemin en büyük ticari ülkeleri arasında yer almıştır. Yapılan iç ticaret gibi dış ticarete de önem vermişlerdir. Klasik dönemde yapılan iç ticaret kırsal alanlarda yapılan üretimin, kentlerde kurulan ticaret yapılarında satışıyla yapıldı. Yeni yapılan çarşılarında aynı meslek gruplarının yer aldığı hem üretimin hem de satışın yapıldığı söylenebilir (Muşmal, 2006, s.230). Yapılan bu iş bölümünün süreklilik haline getirilmesiyle esnaf loncaları için hammadde de sağlanmaya başlanmıştı. Satışın yapıldığı ticari mekânlarda kentlilerin, devlet yöneticilerinin ve ordu mensubu bireylerin ihtiyaçlarını da buralarda karşılıyorlardı. Yani iç ticaret için bölgede üretimin yapıldığı ve ulaşımının kolay olduğu ürünleri kapsadığını söyleyebiliriz.

Dış ticaret ise iç ticaretin tam tersi olarak ülke sınırları içerisinde üretilmeyen malların Doğu ve Batı'dan getirilmesidir. Osmanlı'nın başkentlerinden olan başta Bursa, Selanik, Halep ve Şam kentlerinde dış ticarete yönelik zanaatlar da gelişmeye başlamıştı. Dış ticaretin zamanla gelişmesiyle beraber gümrük vergileri getirilir ve ekonomiye ek bir gelir sağlanmış olur (Oğlakkaya Uzun, 2019, s.116). Bir İslam topluluğu olan Osmanlılar için ticaret çok önemli olmuştu. Alım satım işlerini yapan tüccarlar sayesinde halk içinde sosyal sınıflanmalar başlamıştı. Tüccarlar, köylüler, esnaf ve askerler ile arasında daha prestij sahibi olmuşlardı. Diğer iş kolları arasında tüccarlık övünülen ve korunan bir faaliyet olmuştur. Tüccarlar genellikle daha az vergi ödeyen, baskı altında olmayan ve himaye altına alınan kimseler olmuştur.

Osmanlı Devleti bulunduğu konum nedeniyle diğer ülkeler tarafından dış ticarete ve transit ticaretine teşvik edilmiştir. İstanbul'un fethinden sonra gerçekleştirilen başarılı fetihler neticesinde Karadeniz bir Osmanlı iç denizi kimliği kazanmıştı. Bölge Osmanlı'nın fethinden öncede ticarete uluslararası canlı bir trafiğe sahipti ve İtalyan tüccarlar bu bölgede hâkimdiler. Dönemin önemli hükümdarlarından olan Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı ele geçirmesiyle ticari, iktisadi ve mali olarak büyük önem taşıyan bir merkezi Osmanlı Devleti ele geçirmişti. Buradan gelen gıda ve hammaddeler imparatorluk kentlerinde kurulan çarşı ve pazarlarda satışı yapılıyordu. Osmanlı Devleti'nin ticarete gösterdiği önemi yaptıkları altyapı yatırımlarından da görmek mümkündür.

15. ve 16.yüzyıllarda yapılan bu altyapı çalışmalarının kalıntıları ve yapıların gövdeleri günümüze kadar ulaşmıştır. Köprüler, hanlar, kervansaraylar, çarşılar ve bedestenler altyapı sistemleri arasında gösterilebilir. İmparatorluğun kuruluşundan itibaren iç ticaretin geliştirilebilmesi için çeşitli politikalar uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin başkentlerinden Bursa, Edirne, İstanbul'da ve fethedilen kentlerde kurulu olan çarşı-pazarı canlandırabilmek için gayrimüslimlere ve yabancı tüccarlara vergi bağışları yapılmıştır. Ayrıca bu tüccarların gitmedikleri kentler kalmasın diye sürgünlere de başvurulmuştur. Osmanlı Devleti uzun mesafe ticaretinin gelişimi ve yaygınlaştırılması için ticaret yolları üzerine hanlar, kervansaraylar yaptırılmıştı. Ayrıca bu yolların güvenliğini yarı askeri topluluk olan derbentçiler sağlamaktaydı.

Bereketli topraklar üzerinde kurulmuş olan Osmanlı Devleti'nin ticaretteki esas anlayışı iç ticaret alanları içerisinde serbest ticaretin bir ilke olarak benimsenmesidir. Bununla beraber transit ve dış ticaretin gelişmesine de büyük önem vermişlerdir. Dış ticaretin gelişmesindeki başka bir etkende imparatorluğun coğrafi konumunun, ülke sınırları içerisinde bulunan bölgeler arası ve uluslararası toptan satış için elverişli olması da gösterilebilir. 15. ve 16.yüzyıllarda Osmanlı dış ticaretinde Orta ve Batı Avrupa'nın payı oldukça düşüktür. Ekonomi için en parlak dönem olan klasik dönemde Anadolu Bölgesi'nin dış ticareti genellikle Doğu Akdeniz, Doğu Avrupa ve Ortadoğu bölgelerine yönelmiştir.

Anadolu ile Osmanlı Devleti dışında kalan bölgeler arası ticaret yolları;

1. Birinci Doğu-Batı yönündeki İran ile kara yoluyla Osmanlı İmparatorluğuna bağlanan yoldur. Kervan ticareti olarak geçen bu kara yolunun önemli noktaları arasında Tebriz, Halep, Şam, Diyarbakır, Konya ve Bursa vardır. Bu yol üzerinden gelen ürünler arasında ham ipek, lüks tekstil ürünleri ve Hindistan'dan gelen baharatlar bulunur. Gelen ürünler karşılığında tekstil ürünleri ya da altın ve gümüşler verilirdi. 16.yüzyılda İran ile olan savaşlar nedeniyle iki ülkenin de ekonomisi büyük zararlar görmüştü.
2. İkinci ticaret yolu, Kuzey-Güney yönünde bulunmaktadır. Anadolu, Mısır ve Suriye arasında gelişmiş önemli yollardandır. Bu yoldan Mısır ve Suriye'den Hint kökenli baharat, çeşitli boya maddeleri, pirinç, buğday, un, şeker ve sabun gibi temel mallar getirilirdi.

Gelen malzemeler artıkça Mısır ve Suriye ticaretinin önemi de orantılı olarak artmıştı. Bu da deniz güvenliği sorununu ortaya çıkarır. 16.yüzyılda Kanuni tarafından fethedilen Rodos Adaları ile birlikte bu yol tamamen Osmanlıların eline geçmiştir.

3. Üçüncü, Anadolu'dan Karadeniz'in kuzeyine oradan da Polonya ve Rusya içlerine kadar uzanan ticaret yoludur. Bu yolun hâkimiyeti İstanbul'un fethinden önceki dönemlere kadar İtalyanların, Venediklilerin ve Cenevizlilerin elindeydi. 1453 yılında İstanbul'un fethiyle hâkimiyet Osmanlıların eline geçmiş ve boğazlar Avrupalılara kapatılmıştı. Boğazlar sorunu Cumhuriyetin ilanından sonra devam etmiştir. Bu sorun 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile son buldu. Antlaşmayla beraber günümüzde Türk Boğazları Rejimi kuruldu (Oğlakkaya Uzun, 2019, s.121-122)

15.yüzyıl sonlarında Akdeniz, Osmanlı ve Dünya ticaretinde çok önemli gelişmeler yaşanmıştı. Avrupa da yaşanan coğrafi keşifler, şehirleşme, nüfus artışı, merkezi devletlerin güçlenmesi, iktisadi olayların ve ilişkilerin doğmasına sebep olmuştu. Ayrıca Ümit Burnu'nun keşfiyle beraber Doğu ile ticaret yollarının Hint Okyanusu ve Atlantik Okyanusu gibi büyük denizlerden geçmesiyle Akdeniz'de önem kaybetmeye başlamıştı. 16.yüzyılın başlarında Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle Asya ve Avrupa arasında bulunan yollarda daha fazla söz sahibi olmuşlardı. İlk yıllardan itibaren Doğu'dan getirilen lüks kumaşlar üst sınıf halk için oldukça cezbedici olmuştu. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep kentlerinde Osmanlı Devleti ticari alanda önemli yatırımlar yapmıştır. Bu kentlerin önemli ticaret yolları üzerinde bulunması ticari ve mimari alanda yatırımlar yapılmasını etkilenmiştir. Osmanlı Dönemi'nde İpek ve Baharat Yolu Anadolu'da Üsküdar'dan başlar ve Gebze, İzmit, Düzce, Bolu, Şereflikoçhisar, Merzifon, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Musul, Kerkük güzergâhıyla Bağdat-Bursa'ya ulaşım sağlanırdı (Yeşilbaş, 2013, s.144). Osmanlı Devleti fetih politikası ile fethettikleri yeni kentlere kendi halklarını yerleştirerek İslamiyet'i yaymayı ve kendi kültürlerini gayrimüslimlere aktarabilmeyi hedeflemişlerdir. Bölgeye yeni gelmiş olan halkın ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli üretim ve hizmet sektörleri oluşmaya başlamıştır.

Anadolu’da olduğu gibi tez kapsamı içerisinde örnek olarak ele alınan Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep’te de şehir ekonomisini geliştirmek ve yardıma muhtaç halkın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için vakıflara ait sosyal mekânlar yapılmıştır (Yeşilbaş, 2013, s.144). Cami, mescit, zaviye, medrese, mektep, hastane, kütüphane, aşhane, han, hamam, köprü ve çarşılar vakıflara ait olan sosyal yapılar arasında gösterilebilir. Diyarbakır’da Osmanlı Devleti Dönemi’ne ait olan ve günümüze ulaşmamış 20 han, 12 arşı ve 3 pazar bulunmaktadır. Günümüze ulaşmış ve hala kullanımına devam edilen 4 adet han ve 1 arşı bulunmaktadır. Şanlıurfa’da günümüze ulaşmış 12 han; ulaşmış 11 han, 26 arşı ve 1 adet bedesten yer almaktadır. Gaziantep’te ise günümüze ulaşmamış 21 han; günümüze ulaşmış 10 han, 5 bedesten ve 8 arşı yer almaktadır. Osmanlı Dönemi’nde ticaret yapılarının mekân seçimleri ilk yıllarda sur ileri ve kaleye yakın yerler seçilirken kentlerin büyümesiyle beraber kale dışında, cami, külliye gibi yapıların yakınlarında yapılmış oldukları görölmektedir. Osmanlı arşılarına bakıldığı zaman yapıldıkları konumlarda camilerin bulunduğu görmek mümkündür.

İncelenmiş olan çarşılar ışığında Osmanlı Devleti’nin ticari hayatının Güneydoğu Bölgesi’nde gelişim gösterdiği görülür. Gaziantep’te 2320 dükkân ve Şanlıurfa’da tek arşı içinde 400 dükkân bulunmaktadır (Kızılkayak, 2010, s.38-42). Çarşıların plan özelliklerine bakıldığı zaman aralarında benzerlik olduğu görölmektedir. Diyarbakır Kuyumcular arşısı ters L planlı iken; Gaziantep Bakırcılar, Şanlıurfa Ayakkabıcılar ve Bakırcılar arşıları ise düzgün olmayan çokgen planlı yapılmıştır. İncelenmiş olan çarşılar çift eksen üzerine paralel uzanan dükkânlar grubudur. Osmanlı arşı tipolojilerinden olan açık-kapalı arşı örneklerine bölge de sıkça rastlamak mümkündür. Şehrin iklim koşulları ve satılacak malın zarar görmemesi adına arşıların üst örtülerine karar verilmiştir. Bakırcılar ve kuyumcular arşıları genellikle kapalı arşı grupları içinde yer almaktadır. Ancak baharat ve giyimciler gibi çarşılarda açık çarşılar grubunda yer alır. Gaziantep Bakırcılar arşısı iki grup içinde de yer almaz çünkü bu çarşıda belirli bir üst örtü yoktur. arşıda bulunan dükkânların saçakları ile arşı kısmen kapalıdır. İncelenen arşılardan sadece Şanlıurfa Bakırcılar arşısı’nda kitabe bulunmaktadır. Kitabe dışında başka süsleme unsurlarına rastlanmamaktadır. Kapalı arşılardan olan Diyarbakır Kuyumcular ve Şanlıurfa Bakırcılar çarşılarında aydınlatma unsuru olarak tepe pencereleri görölmektedir.

Diyarbakır ve Gaziantep'te bulunan ticari yapılarda genellikle siyah-beyaz bazalt taşın kullanıldığı görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kireç ve bazalt taşlarına ulaşım imkânı yüksektir. Bursa'da ahşap malzemeye ulaşımın kolay olması nedeniyle yapılarında genellikle ahşap malzeme detaylarını görmek mümkündür. Ahşap malzeme kullanımı zaman zaman tehlike arz etmektedir çünkü ufak bir kıvılcım o yapının yok olmasına yetecek güçtedir. Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep çarşıları aynı zamanda inşa edilmiş planlı yapılardandır. Ancak bölgede bulunan Mardin çarşıları zamanla kente göç eden tüccarların yerleşmesiyle beraber kendilerine ait dükkânlar yapmışlardır. Yapılan dükkânların üst katına yaşam alanlarını eklemişlerdir. Sonraki dönemlerde yeni gelen tüccarda bu örneği göz önünde bulundurarak dükkânlar eklemeye devam etmişlerdir. Mardin 1.Cadde üzerinde yer alan çarşı, bu duruma örnek olarak gösterilir. Ancak kentteki bütün çarşıların bu tarzda oluştuğunu söylemek doğru olmaz. Mardin Revaklı Çarşı aynı zamanda inşa edilmiş yöre de sıklıkla kullanılan sarı kalker taşı kullanılarak eyvan tarzı dükkânların olduğu ticari yapılardandır.

Revaklı Çarşı tez içerisinde incelenen çarşı yapılarıyla benzerlik göstermektedir. Bölge de geleneksel Osmanlı mimari üslup kullanılmaktadır. Çarşılar 10.yüzyıl ile yapılması nedeniyle süsleme unsurlarını görmek mümkün değildir. Çarşılar da kitabe, çift renkli taş kullanımı ve aydınlatma pencereleri dışında başka bir süsleme unsuru yoktur. Düzgün kesme taş malzeme dışında Gaziantep ve Diyarbakır'da ahşap malzemelerin kullanıldığı görülmektedir. Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı'nda 6, Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı'nda 2, Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı'nda 2 ve Gaziantep Bakırcılar Çarşısı'nda 2 giriş açıklığı bulunmaktadır. Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı'nda bulunan giriş açıklığı diğer çarşılarla göre daha gösterişlidir ve bu kapıların kanatlarında malzeme olarak ahşap, metal malzeme kullanılmıştır. Ancak diğer çarşılarda kapı kanatları yoktur sadece giriş açıklığı şeklinde yapılmıştır.

Osmanlı mimarisi için önemli örtü sistemlerinden olan tonoz örtü sistemi incelenmiş olan 4 çarşıda da görmek mümkündür. Kent yapılarında genellikle düzgün kesme taş kullanılmıştır. Osmanlı yerel geleneksel mimari formlar kullanılmıştır. Bölge de karşımıza genellikle düzgün kesme taş malzeme çıkarken, Gaziantep ve Diyarbakır'da çift renkli taş kullanımı görülür yani siyah ve beyaz bazalt taşı süsleme unsuru olarak sıralı bir şekilde dizilerek uygulanır. Bu uygulama da yapıları olduğundan daha uzun göstermeye yaramaktadır.

18.yüzyılın başlarında yaşanan iktisadi gelişmelerle toplam ithalat ve ihracat oranı da artış göstermişti. Ancak yüzyılın ikinci yarısında iktisadi ve ekonomi alanında Osmanlı küçülmeye gitmek durumunda kalmıştı bu da Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerinde kurdukları baskının artırılmasına neden olmuştu. Hükümdarlar verdikleri kapitülasyonları kuruluş ve klasik dönemde kendi çıkarları için kullanırken duraklama ve yıkılış döneminde ise tam ters durumda zorunda oldukları için vermeye başlamışlardı. Bu durumdan en çok faydalananlar ise Batılılar olmuştu. Osmanlı Devleti'nin sanayi ve ticaret alanındaki gerilemesi 19.yüzyıl ortalarında Sanayi Devrimi ile başladığı görülmektedir (Oğlakkaya Uzun, 2019, s.124).

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Günümüzde olduğu gibi Osmanlı Dönemi'nde de kentlerin gelişimi için önemli faktörlerden biri de çarşı ve pazarlardır. Han, hamam, cami, kahvehane, berber gibi diğer sosyal yapılarla beraber imalat ve satışların yapıldığı mekânlar sadece ticaretin yapıldığı alanlar değil aynı zamanda sosyal yaşam alanları arasında da yer almaktadır. Osmanlı çarşı sistemleri şehirlerde belli kriterler doğrultusunda konumları belirlenmiştir. Osmanlı Dönemi'nde ki Anadolu kentlerinde bulunan çarşı ve pazarlar ortak özellikleriyle dikkat çeker. Bu özellikler arasında, konumların belirlenmesi, kale veya şehir surları, önemli yollar ve kültürel alanlara olan yakınlıkları gösterilebilir.

Türk İslam şehircilik anlayışında şehirler belirli fonksiyon alanlarına bölünürdü. Şehrin merkezi konumunda bulunan kalenin etrafına sıralanmış yapılar arasında yönetim binaları, saraylar, yöneticilerin ikamet mekânları yer alır. Ticaret mekânları ve imalatların yapıldığı alanlarda şehrin cazibe merkezi haline gelmiş bu alana konumlandırılmıştır. Bu yapılar dışında kalan sosyal hizmet binaları da kale etrafında yer alırdı. Bu yapıların yanında çarşı sistemlerinin dış çemberinden itibaren olan bölümde medreseler, mahkeme binaları, yönetim binaları ve eğitim fonksiyonlu yapılar yer almaktadır.

Çarşıların halkın, tüccarların ve satılacak mallara ulaşımın sağlandığı ticaret yollarına olan yakınlığı da oldukça önemli olmuştur. Bu nedenle çarşılar sadece toplumun alışveriş yaptığı mekânlar değil aynı zamanda şehrin surlarından geçerek kente giriş yapanlarında toplanma alanları olmuştur. Kentlerde yer alan kültürel mekânlar ve kutsal kabul edilen cami ve türbelerin çevresinde de ticaret alanlarının toplandığı görülmektedir. Çarşıların kurulduğu konumların seçilmesinde, yüksek ziyaretçi potansiyelinin olması, ticaretin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Halkın birbirine yakın alanlar içerisinde alışveriş ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri zamanla bu alanların önemini arttırmıştır. Çarşı mekânları içerisinde yer alan dükkânlar ticaretin sabit ve kapalı olarak yapıldığı en küçük birimlerdenidir. Bu dükkânların kapıları doğrudan çarşıların iç bölümüne açılmaktadır. Çarşıların oluşmasını sağlayan bu dükkânlar dizimi aynı dönemde inşa edildiği gibi zaman içinde farklı dönemlerde inşa edilmiş olsa bile organik bir bütünlük gösterdiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin ticaret sistemini ve gelişim sürecini anlatan kaynakların çoğunda Türklerin ticaret ile ilgilenmediklerini ve genellikle bu işi gayrimüslim tüccarların yaptığı anlatılmaktadır. Ancak günümüzde yapılan son araştırmalar sonucunda bu bilginin kısmen yanlış olduğu söylenmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce bile Türklerin ticaretin içinde yer aldığına dair kaynaklar mevcuttur. Müslüman tüccarların İslami kuralları neticesinde istedikleri kente gidip orada ticaret faaliyetlerini gerçekleştirebilmelerine olanak sağlamıştır. Bu nedenle Müslüman tüccarların hem doğu da hem de batı da varlıklarını görmek mümkündür. Osmanlı Devleti küçük bir uç beyliğiiken bile ticaretin içinde yer aldıkları görülmektedir. Müslüman tüccarların kurdukları Ahilik temelli olan Lonca Teşkilatı gönül ile akıl arasındaki dengeyi koruyabilmek tüccarların satışlarına hile karıştırmalarını engelleyebilmek için kurulmuş bir esnaf teşkilatıdır. Osmanlı Devleti'nin iç ve dış ticaretini sarsan etkenler arasında yaşanan savaşlar gösterilebilir. Savaşların yaşanmasıyla kente girecek olan malların sınırlardan geçişleri zorlandığı gibi bazen de kent içinde yaşanan sıcak çatışma bölgelerinde malların bir yerden başka bir yere ulaşımlarının sağlanması zorlaşıyordu.

Malların ulaşımları sırasında yaşanan bu zorlukların dışında savaşlar ticari anlaşmaları ve kurulan Pazar ilişkilerini de sarsmıştı. Bu duruma örnek olarak Osmanlı-Rusya arasında geçen savaş sonucunda yaşanan Rusya'nın Karadeniz'in kuzey kıyılarına kadar gelmesiyle Anadolu da bulunan Osmanlı Devleti'nin Müslüman reayasından tekstil üreticilerinin çok uzun zamandır elinde olan bölgeyi kendi topraklarına katması gösterilebilir. Bununla beraber Osmanlı Devleti – Rusya arasına çizilen sınırlar nedeniyle malların kentte geliş akışları engellenmişti. Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep kentlerinde yer alan tarihi çarşılar geçmişte olduğu gibi günümüzde de varlıklarını sürdürmeye ve tarihi ticaret merkezleri arasındaki önemlerini korumaya devam etmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bu kentlerde çarşı yapılarının etrafında birçok tarihi yapı bulunmaktadır. Bu nedenle tarihi yapıları gezmeye gelen ziyaretçilerin listelerinde tarihi Osmanlı çarşıları da yer almaktadır. Tez kapsamı içerisinde örnek olarak alınan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ki Gaziantep Bakırcılar Çarşısı üstü açık çarşılar arasındadır ancak Şanlıurfa da bulunan Bakırcılar Çarşısı yapıldığı ilk dönemden itibaren kapalı çarşı olarak inşa edilmiştir. Marmara Bölgesi'nde bulunan Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan Bursa'da da Bakırcılar Çarşısı vardır. Bu çarşı da Şanlıurfa'daki çarşı gibi kapalı çarşı olarak inşa edilmiştir.

Bursa Bakırcılar Çarşısı'nda daha çok güğüm ve mangallarının satışının yapılmaktadır. Gaziantep ve Şanlıurfa'da bulunan Bakırcılar Çarşısı'nda genellikle cezve, tava ve bakır süs eşyalarının satışının yapıldığı görülmektedir. Bursa çarşılarında Gaziantep ve Şanlıurfa çarşılarında bulunmayan torna dükkânları da yer almaktaydı ancak 1958 yılında çarşıda çıkan yangın sonucu çarşının neredeyse tamamı zarar görmüştür ve yeniden yapılmasında bu dükkân eklenmemiştir. Güneydoğu Bölgesi'nde bulunan çarşılarda bulunmayan ancak Bursa çarşılarında bulunan bir özellikte ahşap tonozlarıdır. Bu ahşap tonozlar yangın sonrasında yapılan onarım sırasında betondan yapılmıştır. Her kenttin çarşı yapısında bölgenin kendine has özelliklerini görmek mümkündür. Yapılarda kullanılan inşaat malzemelerine ulaşımın kolay olması ve iklim şartları gibi etkenler yapıların şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Örneğin Güneydoğu da yer alan çarşılar genellikle kapalı çarşı olarak yapılmıştır çünkü bu bölgenin sıcaklık dereceleri yaz aylarında oldukça yüksek derecelere ulaşmaktadır ve kış ayları genellikle yağışlı geçmektedir. Esnafları ve alıcıları hava şartlarından koruyabilmek için üstü kapalı yapılar tercih edilmiştir. Ancak baharatçılar ya da kasaplar gibi koku unsuru olan çarşılarda üstü açık olarak yapılmıştır.

İncelenen çarşıların ışığında Osmanlı Devleti ticaret anlayışı için çıkarılabilecek sonuçlar şöyledir;

- Osmanlılarda Müslümanların ticaret ile ilgilenmedikleri yönündeki bilgi gerçeği yansıtmamaktadır. Kuruluş yılından itibaren Ahilik Teşkilatı'nın bir kolu olan Lonca Teşkilatı'nın kurulmuş olması bile bize Osmanlı'da Müslümanların ticaret içindeki varoluşlarını göstermektedir.
- Ticari mekânlardan olan çarşılarda cami, mescit, aşevi vb. yapılar da bulunur. Bu nedenle çarşılar sadece bir ticaret merkezi değil aynı zamanda sosyal yapılar arasında yer aldığı söylenebilir.
- Osmanlı Devleti iç ve dış ticaretin gelişimi için kuruluş ve yükseliş dönemlerinde kendi çıkarları doğrultusunda çeşitli kapitülasyonlar vermişlerdir. Ancak yıkılış dönemiyle beraber ekonomik çöküntülerinin önüne geçebilmek adına çıkarları dışında çok fazla kapitülasyon verdikleri görülmektedir. Verilen bu kapitülasyonlar da Osmanlı Devleti'nin yıkılış nedenleri arasında gösterilmektedir.
- Osmanlı Devleti iç ticarete olduğu kadar dış ticarete de önem vermiştir. Özellikle başkent konumundaki İstanbul Boğazları ve Karadeniz

kıyılarının hâkimiyeti altında olması nedeniyle uzun yıllar deniz ticaretinden büyük kazançlar sağlamışlardır. Ancak coğrafi keşifler sonucunda ortaya çıkan Ümit Burnu bu kıyıların önemini kaybetmesine neden olmuştur. Bu durumda Osmanlıların ekonomisini olumsuz yönde etkilenmiştir.

- Ümit Burnu'nun keşfi sadece kıyıları değil aynı zamanda önemli ticaret yollarından olan İpek ve Baharat Yolu'nun da önem kaybetmesine neden olmuştur.
- Yükseliş Dönemi'yle beraber bölgeye gelen yabancı tüccarlardan Gümrük vergisi alınmasına karar verilmiştir. Bu da Osmanlı ekonomisini olumlu yönde etkilemiştir.

5.2. Öneriler

Geleneksel Osmanlı Dönemi çarşılarının organik dokusunun bozulmadan gelen ziyaretçilerin uğrak mekânları arasında yer alabilmesi ve sorun olarak görülen ama aslında günümüze gelebilmiş birer tarihi miras olan çarşıların daha önemli yerlere gelebilmesi ve alışveriş merkezlerine karşı yok olmaması için bazı öneriler sunulmuştur. Bu önerileri şu şekilde sıralayabiliriz;

- Kentin tarihi kimliğinin korunması, insan, zaman ve mekân olgusunun dikkate alınması şehrin tarihi belleğini oluşturmaktadır. Çarşı mekânları bulunduğu yerin ruhuyla bütünlük içerisinde olması ve kentli tarafından benimsenmesi içinde doğallığının bozulmaması oldukça önemlidir.
- Şehrin yerel yönetimleri, çarşı esnafına, yerli halkın kent bilincinin güçlendirilmesine ve aynı zamanda kentsel planlamalara uyularak yapılacak yenilikler hakkında halk bilgilendirilmelidir.
- Tarihi Osmanlı çarşılarına ek olarak yapılan ilave yapılar veya yapılan restorasyon çalışmaları titizlikle yapılmalıdır. Çarşıların orijinalliğinin ve özgün mimari dokusunun bozulmamasına özen gösterilmelidir.
- Geleneksel çarşı dokusu ön plana çıkarılarak tarih ve çevre ile uyumlu sosyal aktiviteler yapılması yerli ve yabancı turistlerin katılımları sağlanması öncelenmelidir.

- Çarşılarda geleneksel üretim süreçlerinin devam ettirilmesi ve yapılabilecek bazı kolay üretimlere ziyaretçiler de dâhil edilebilir. Böylece ziyaretçiler hem gözlem ve uygulama yapabilecek hem de çarşı esnafına katkı sağlamış olacaktır.
- Çarşılarda bulunan zanaatlar ve zanaat ustaları koruma altına alınmalıdır. Yapılan zanaatların zamanla yok olmasının önüne geçilmeli gelecek nesillere doğru olarak aktarılmalıdır.
- Çarşı içerisinde bulunan dükkânların gölgelikleri ve tabelaları orijinallerine uygun olarak değiştirilmelidir.
- Dükkânlarda satılan ürünlerin yapıların duvarlarına asılmasına mevcut mimarinin görselliğini olumsuz etkilediği için bu uygulamalara izin verilmemesi gerekir.
- Çarşıların bulunduğu sokakların aydınlatma sistemleri yapıldığı döneme uygun olmalıdır.
- Çarşıların bulunduğu sokaklar ve caddelerin kentin geleneksel dokusuna uygun taşlar (bazalt, kireç vb.) ile yeniden döşenmelidir.
- Çarşılarla adlarını veren ürünlerin satışlarının yapılmasına devam edilmeli geleneksel doku bozulmamalıdır.
- Geleneksel çarşılarının dijital platformlarda tanıtımlarının yapılması gelecek ziyaretçi sayısında artış gösterebilir.
- Çarşıların mimari özelliklerinin ve tarihi gibi konuların kısaca akılda kalıcı cümlelerle broşürler hazırlanarak ziyaretçilerin ulaşabileceği alanlara yerleştirilmesi bilinçlenme açısından önemli olacaktır.
- Çarşılarda satışı yapılan ürünlerin ilk zamanlar gibi aynı olması önemlidir. Örneğin bakırcılar çarşısında baharat satışının yapılması doğru değildir.
- Gündelik alışveriş ihtiyacını büyük zincir marketler ya da büyük alışveriş merkezleri yerine bu tarihi çarşılardaki esnaflardan yapmak bu çarşıların yok olmasını önüne geçebilecek küçük ancak hayati adımlar arasındadır.
- Çarşılarda satılan ürünlerin dükkân duvarlarına asılarak sergilenmesi yapılara zarar vermektedir. Bu nedenle ürünlerin daha iyi sergilenebilmesi için dükkânların içine taşınabilir stantların kullanılması daha doğru olacaktır.

Esnafları desteklemek kentimize gelen yerli-yabancı turistleri alışveriş merkezleri yerine tarihi çarşılarına yönlendirmek bir taraftan ticaret devamlılığını sağlarken; diğer taraftan da tarihi çarşıların var olmalarını açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Adiloğlu, S. & Eklemezler, S. (2022). Bursa Hanlarının Güncel Kullanı Pratikler Ve Ziyaretçi Görüşlerinin Kültürel Mirasın Yaşatılması Bağlamında Değerlendirilmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (71), ss.128-143.
- Akar, T. (2009). Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 7(13), ss.267-292.
- Akbulut, D. ve Yavuz, C. (2019). Türk Mutfağında Bakırın Yeri ve Bakır Zanaatının Geleceği. *Online Journal of Art and Design Dergisi*, 7(3).
- Alkan, F. (2019). *Günümüze Ulaşmayan Bursa Hanları*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Altınöz, İ. (1999). *Dulkadir Eyaleti'nin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI.Yüzyıl)*. Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları.
- Arseven, C. E. (1975). *Sanat Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Yayınevi.
- Aycibin, S. (2018). *Anadolu Kervansaraylarının Tarihsel ve Mimari Gelişimi, Kervansaray Yapılarının İşlevlendirilerek Yeniden Kullanımı*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Bal, F. (2011). İktisat Tarihi Kaynağı Olarak Lahiyalar ve Kâtip Çelebi'nin Düstûru'ı Amel Adlı Eseri. *Adam Akademi Dergisi*, (1) 45-60.
- Bezirci, Z. (2001). *Konya'da Bulunan Bakır İşçiliği Ürünü Eserler ve Konya İli Bakır İşçiliğinin Bugünkü Durumu*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Bilsel, S. G. ve Topçu, K. (2016). Geleneksel Gaziantep Çarşısının Mekânsal Kalite Açısından Değerlendirilmesi. *Artium Dergisi*, 4(1).
- Bruinessen, M. V. (2003). *Ağa Şeyh Devlet*. (Çev. B. Yakut) İletişim Yayınları.
- Canbakal, H. (2009). *17.yüzyılda Ayntab Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*. İletişim Yayınları.
- Çınar, H. (2000). *18.yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*. [Yayınlanmış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Çiçek, K., G. H. C. ve Koca, S. (Ed.) *Türkler Cilt 10*. Yeni Türkiye Yayınları.

- Darıcı, Ç. (2018). *16.Yüzyıldan Günümüze Gaziantep'te Tarihi Ticaret Merkezi Arasa ve Yakın Çevresi İşlevsel Değişimi ve Değerlendirilmesi*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Değirmencioglu, Ö. ve Ahipaşaoğlu, S. (2008). *Anadolu'da Turizm Rehberliği*. Gazi Kitabevi.
- Demir, H. ve Halifeoğlu, F. M. (2023). Tarihi Yapılarda Kesişim Mekânı Olarak Mahzen Odaları: Şanlıurfa Örneği. *Kent Akademisi Dergisi*. 16(2). 1362-1373.
- Demir, H. (2022). *Şanlıurfa Tarihi Bedesteninin (Kazaz Pazarı) Restorasyon ve Koruma Çalışması*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Doğru, H. (1995). *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Görüntüsü*. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Duman, M. (2010). ve Ceylan, Ö. (Ed.) (2012). *Gelenegin Güncellenmesi Bağlamında Gaziantep'te Geleneksel Meslekle*. [Kongre Sunumu]. III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi TODOK, İstanbul (ss. 1535-1440).
- Dündar, A. & Batır, E. (2022). Edirne Selimiye Külliyesi'nde 1761-1762 Yıllarında Gerçekleştirilen Restorasyon Faaliyetleri. *Belleten Dergisi*. 86(307), ss.929-968.
- Eravşar, O. (2004). Gaziantep Maarif Hanı Tuz Hanı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (11), s.647-659.
- Erbilici, E. (2014). *1715 Tarihinde Gaziantep'te Sosyal, Siyasi ve İktisadi Yapı (66 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Kilis 7 Aralık Üniversitesi.
- Ergin, O. N. (1939). *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*. Cumhuriyet Matbaası.
- Eroğlu, O. ve Pıçak, M. (2016). Osmanlı Dönemi'nde Diyarbakır'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı. *Düşbed Dergisi*, 10(20), 70-82.
- Ersoy, B. (1994). Osmanlı Şehir İçi Hanları: Plan Tasarım İle Cephe ve Malzeme Özellikleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 7(7), 75-92.
- Faroghi, S.(1993). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. (Çev. N. Kalaycıoğlu) Tarih Vakıf Yurt Yayınları.
- Göyünç, N. (1975). *16.Yüzyıl Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Günal, V. ve Şahinalp, M. S. (2016). Osmanlı Dönemi'nde Anadolu Şehirleri Çarşı Sisteminin Fonksiyonel Analizi. *Turkish Studies Dergisi International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(8), 335-360.
- Güngör, Ş. (1997). *İncesu Kara Mustafa Paşa Medresesi Restorasyon Projesi*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.

- Güran, C. (1978). *Türk Hanlarının Gelişimi Ve İstanbul Hanları Mimarisi*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kanlıcıoğlu, N. K. (2021). *İstanbul Tarihi Şehir Dokusunda Ticaret Mekânları: Kapalı Çarşı ve Historia AVM Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Karalar, F. (2018). *Gaziantep Almacı Pazarı ve Bakırcılar Çarşısında Faaliyet Gösteren Esnafların İletişim Becerilerinin Kendileri ve Yerli Turistler Tarafından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Gaziantep Üniversitesi.
- Kasaba, R. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu Ve Dünya Ekonomisi*. Belge Yayınları.
- Kılınç, Savrul, B., Özel H. A. ve Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın Son Dönemi'nden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi. *Girişimcilik Kalkınma Dergisi*, 8(1).
- Kızılkaya, G. (2010). *Osmanlı Çarşıları Atlası*, Atlas Yayınevi.
- Kia, M. (2011). *Daily Life In The Ottoman Empire*. Greenwood.
- Kodaman, B. (1986). Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1(1), 7.
- Kozbe, G. & Güngör A. (2022), Mardin Kültür Envanteri
- Küçükkömürcü, B. (2005). *Geleneksel Türk Osmanlı Çarşı Yapıları ve Günümüzdeki Alışveriş Merkezleri Üzerine Bir İnceleme*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Kürkçüoğlu, C. (2018). *Osmanlı Dönemi Urfa Ticari Yapıları*. Ekinci A. (Ed.) *Osmanlı Urfa'sı*. Urfa Okulu Yayınları.
- Lewis, B. (1997). *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*. (Çev. N. Yıldırım) Birey Yayıncılık.
- Muşmal, H. (2006). 1640-1650 Yılları Arasında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayata Dair Bazı Tespitler. *Türkiyat Araştırma Dergisi*, (20), 230.
- Oğlakkaya, Uzun, A. (2019). *Osmanlı Devleti'nde İktisadi Gelişmeler (1789-1860)*. [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Ozankaya, F. ve Özdemir, M. (2011). Günümüzde Gaziantep İlinde Bakırcılık. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3).
- Öğün, T. (2014). *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şir Bey Ve İsyanı*. Yeditepe Yayınları.
- Özdeş, G. (1998). *Türk Çarşıları*. Tepe Yayınları.

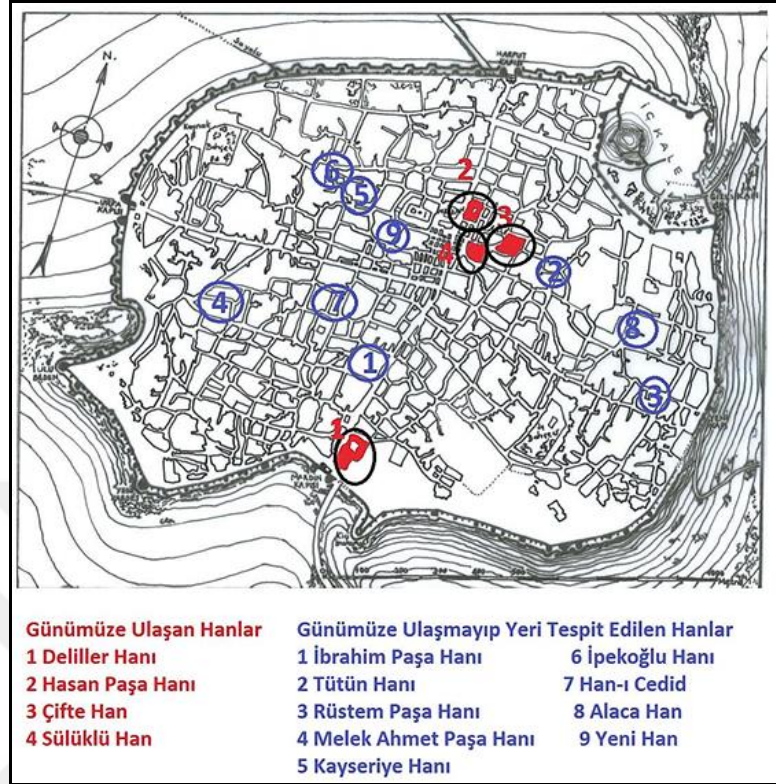
- Özme, A. (2005). Ruha (Urfa) Hanları Üzerine Bir Değerlendirme. *Belleten Dergi*. 69 (254), ss.131-144
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözcüğü*. Milli Eğitim Basımevi.
- Quataert, D. *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. çev. Ayşe Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Saldıray, S. ve Cezar, M. (1981). XIV-XVI. Yüzyıllar Türk Şehrinde Çarşının Konumu ve Çarşıların En Tipik Yapısı. *Akademi 10 Mimarlık ve Sanat Dergisi*, 12-25.
- Sönmez, M. E. ve Akgül, V. (2013). Şanlıurfa Şehrinin Alansal Gelişiminin Tarihi Yapıların Konumları ve Uydu Görüntüleri ile Belirlenmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*. (61). 45-62.
- Söylemezoğlu, F. & Karakulah, H. K. (2020). Geçmişten Günümüze Gaziantep Ana Dokumacılığı. *Folklor Akademi Dergisi*. 3(4). ss.173-189.
- Şahinalp, M. S. (2005). *Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluş ve Gelişmesi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Şenel, Ş. (2002). Osmanlılarda Ticaret Anlayışı Ve Ticaret Teşkilatında Yapılanma: Hayriye Tüccarı. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 736-743.
- Şimşek, B. F. (2020). *Bedesten Yapılarının Yeniden Kullanım Sorunlarının İncelenmesi ve Galata Bedesteni Restorasyon Önerisi*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Tezgel, O. (2013). Manüfaktürün Ortaya Çıkışı ve Fabrika Üretimine Geçişte Rolü: Emek Süreci Bağlamında Bir Değerlendirme. *DergiPark Akademi Dergisi*, 4(1), 1-98.
- Tuncer, M. (2001). *Ankara Şehri Merkez Gelişimi (14-20.yy)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Turan, O. (1993). *Selçuklu ve İslamiyet*. Boğaziçi Yayınları.
- Türk, İ. C. (2020). XIX. Yüzyılın Sonunda Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Topraklarının Ahvaline Dair Bir Layiha. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2).
- Yalçın, A. (1979). *Türkiye İktisat Tarihi*. Ayyıldız Matbaası.
- Yaşar, Y. (2021). *Osmanlı Dönemi Urfa Çarşıları (Hanlar Bölgesi)*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Yeşilbaş, E. (2013). *Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi Ticaret Mimarisi*. [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

- Yeşilbaş, E. (2015). Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi Şehir-İçi Hanları Üzerine Değerlendirme. *Belleten Dergisi*. 79(286), 877-922.
- Yeşilbaş, E. (2018). *Mardin Tellallar ve Bakırcılar Çarşıları*. [Sempozyum Sunumu]. XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Sakarya, (ss.311-321).
- Yeşilbaş, E. (2018). Mardin Çarşılarının Tarihî ve Mimari Özelliklerine Dair Tespitler. *Sanat Tarihi Dergisi*. 27(1), ss. 97-117.
- Zincirlioğlu, A. (2018). *Gaziantep'te Osmanlı Hanlarının Mimari Evrimi Ve Şehrin Gelişimindeki İzdüşümü*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Gaziantep Üniversitesi.

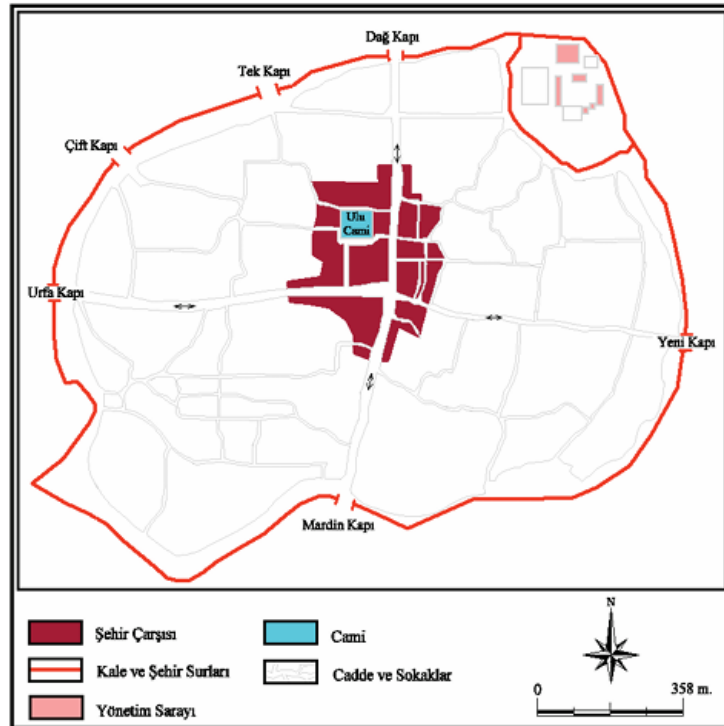

EKLER

EK-1 Haritalar

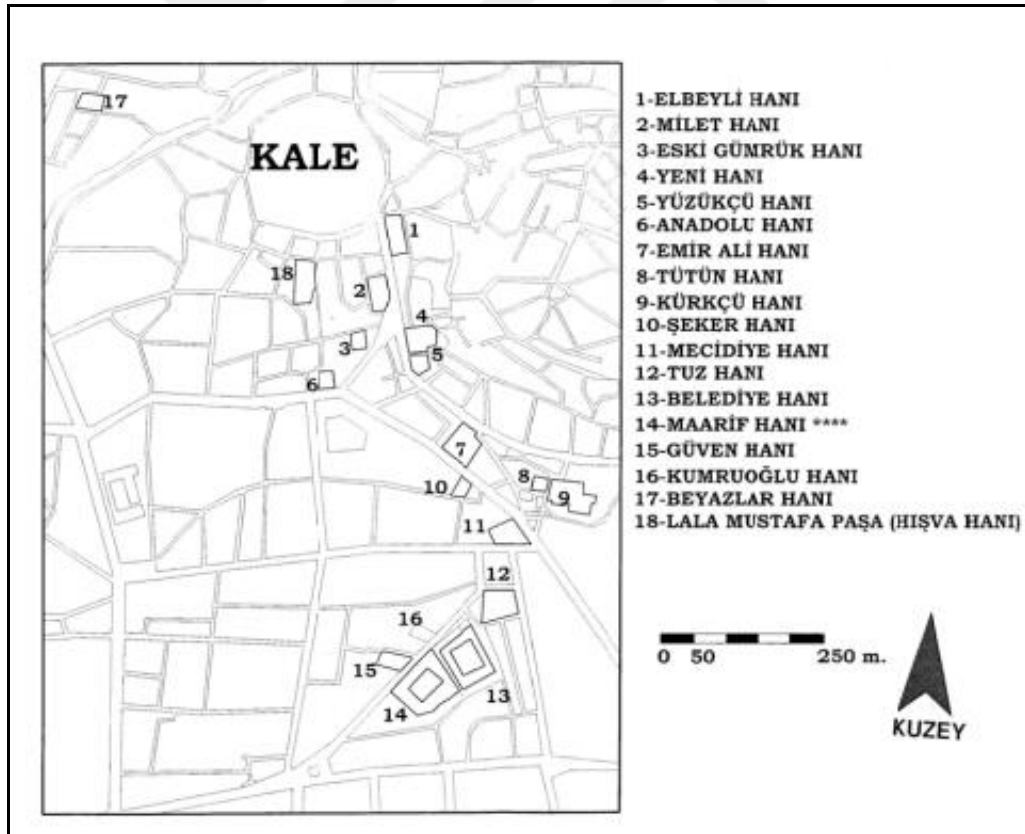
Harita 1: Diyarbakır'da günümüze ulaşamayan hanlar (Yeşilbaş, 2013, s.216).

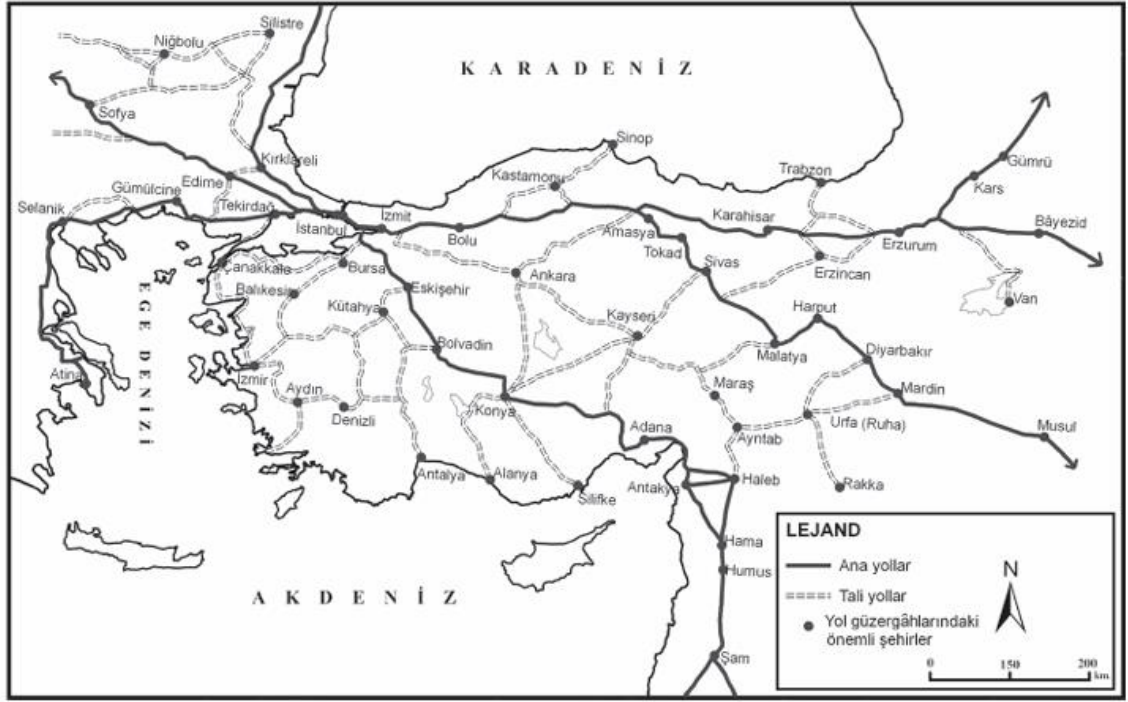
Harita 2: Diyarbakır Osmanlı çarşı lokasyonu (Şahinalp&Günel, 2012, s.159).

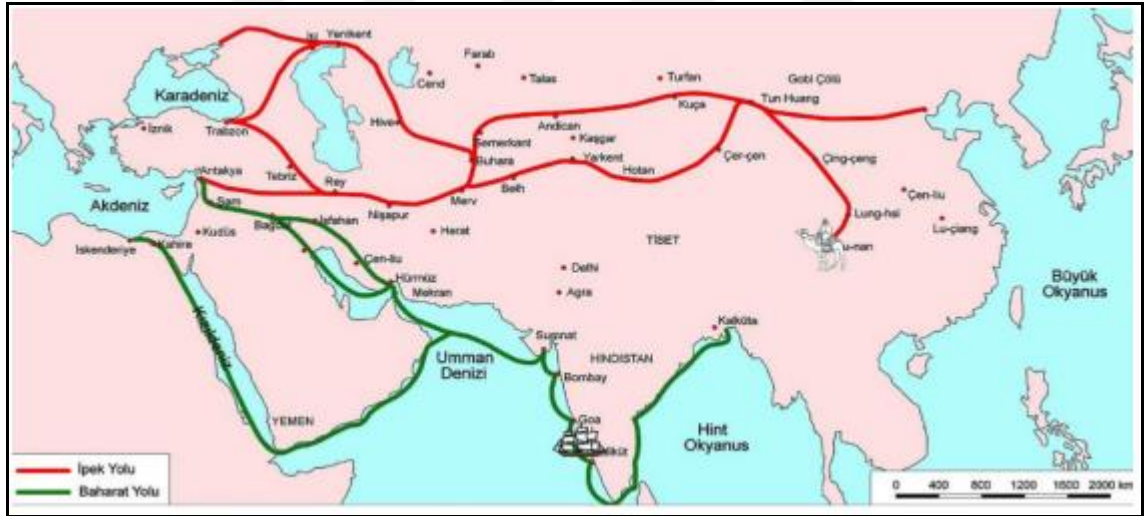
Harita 3: Gaziantep Geleneksel Çarşısı'nın kent içi konumu ve kale çevresindeki gelişimi (Topçu&Bilsel, 2016, s.65).

Harita 4: Gaziantep hanlar bölgesi haritası (Eravşar, 2004, s.654).

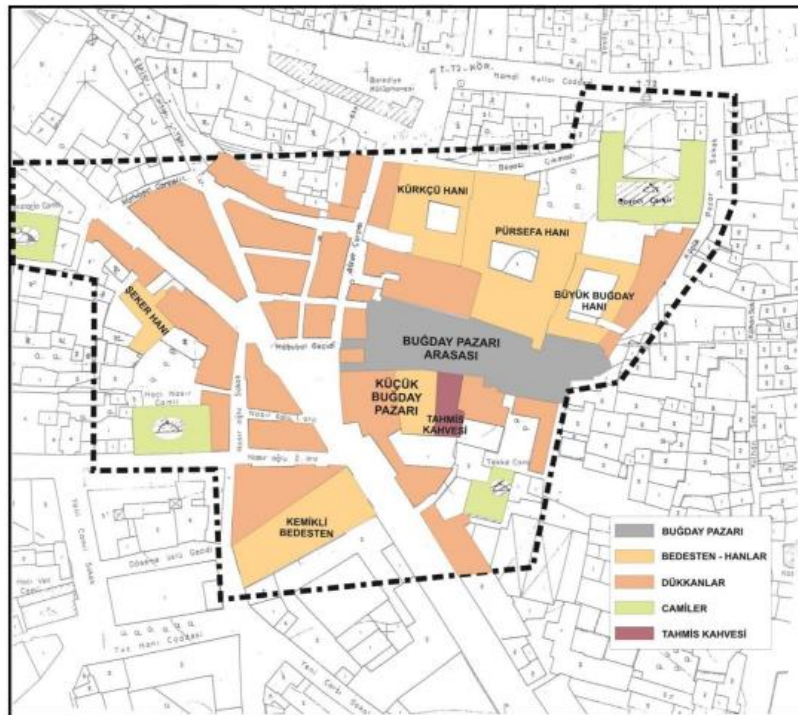
Harita 7: Osmanlı Dönemi'nde Anadolu'daki önemli yollar (Günel & Şahinalp, 2012, s.152).

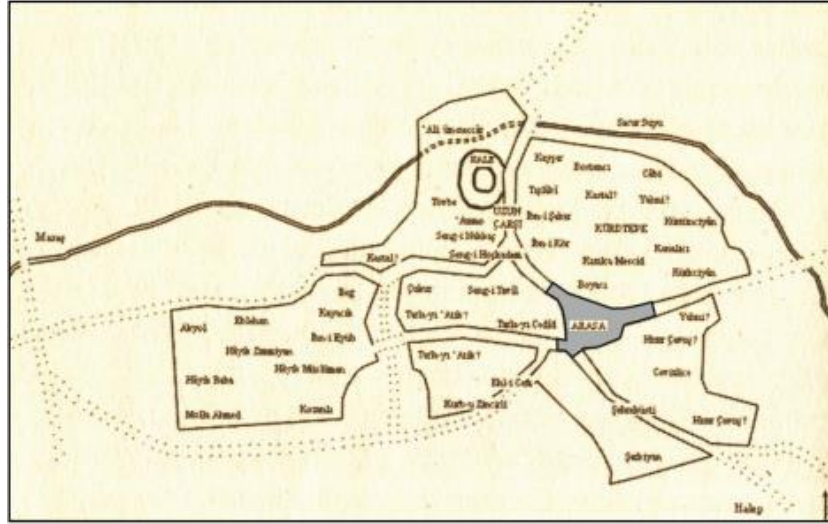
Harita 8: İpek ve Baharat Yolu haritası (Aycibin, 2018, s.28).

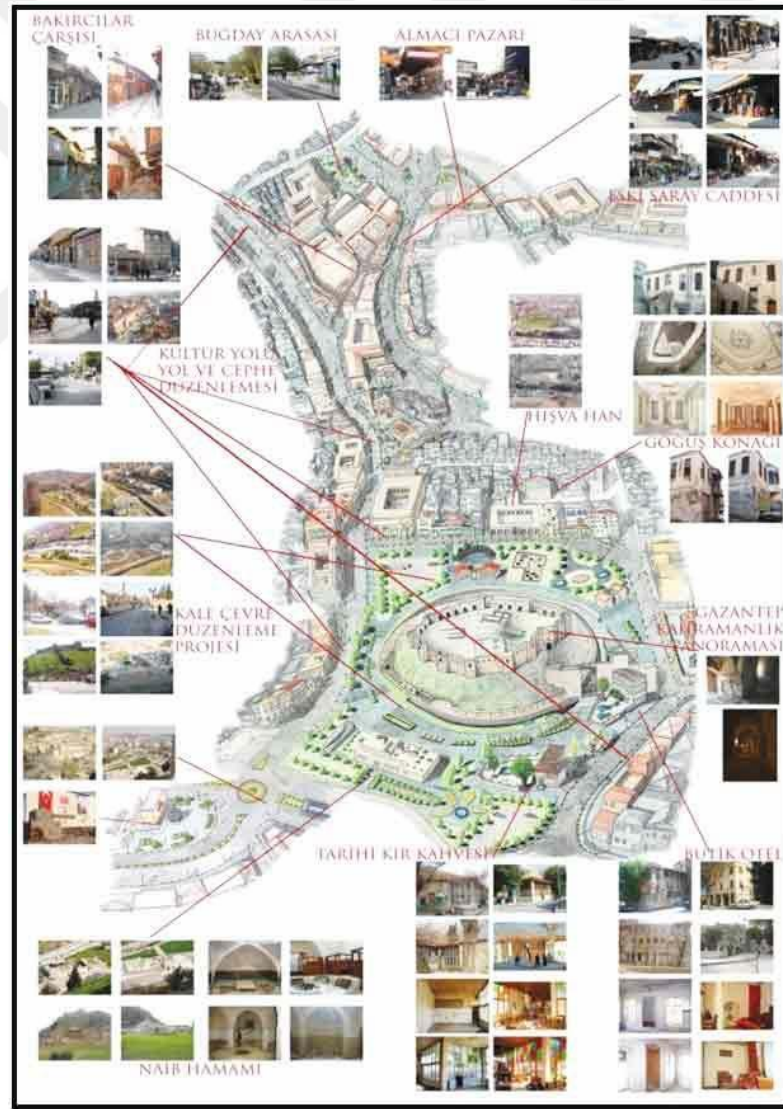
Harita 9: Şanlıurfa Hanlar Bölgesi (Özme, 2005, s.420).

Harita 10: Gaziantep ticari yapılar bölge haritası (Darıcı, 2018, s.61).

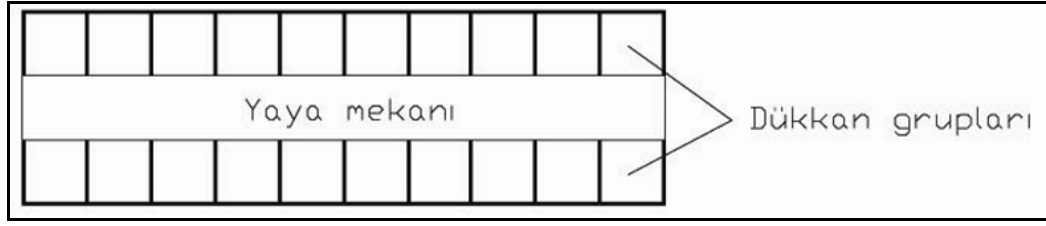

Harita 11: Gaziantep 17.yüzyıl arasa bölgesi (Canbakal, 2009, s.40).

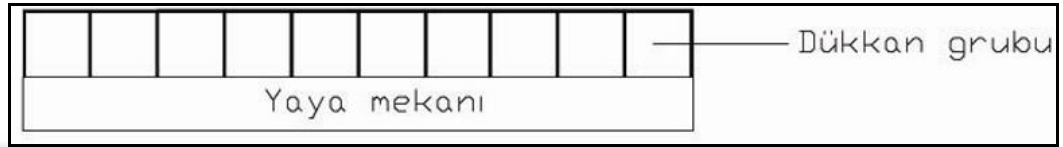

Harita 12: Gaziantep Kültür Yolu Projesi (Türkiye Turizm Ansiklopedisi, Erişim Tarihi: 12.12.2024
Erişim: <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/gaziantep-tarih-ve-kultur-yolu-projesi>)

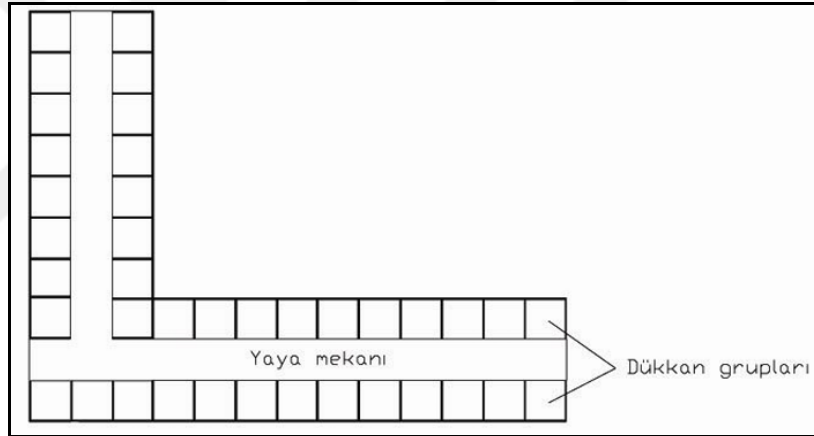
EK-2 Şekiller

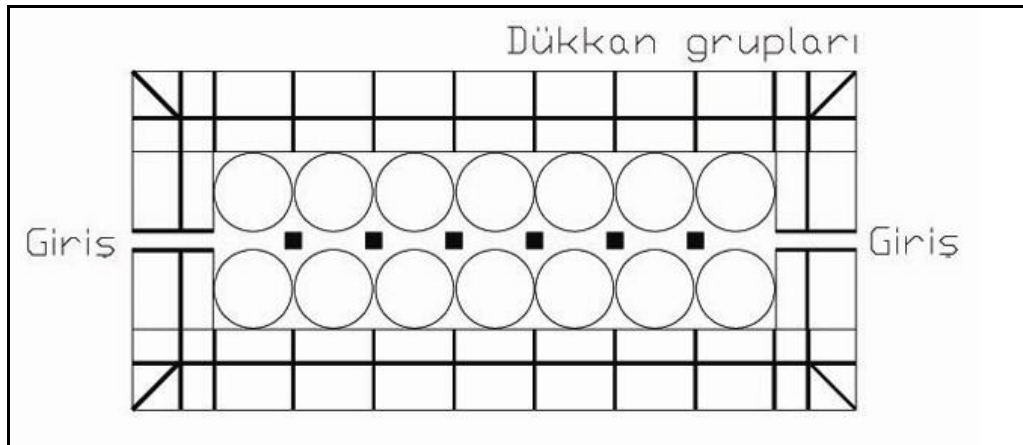
Şekil 1: Bir eksen üzerinde yan yana ve karşılıklı dizilmiş dükkânlar krokisi (Küçükkömürcü, 2005, s.21).

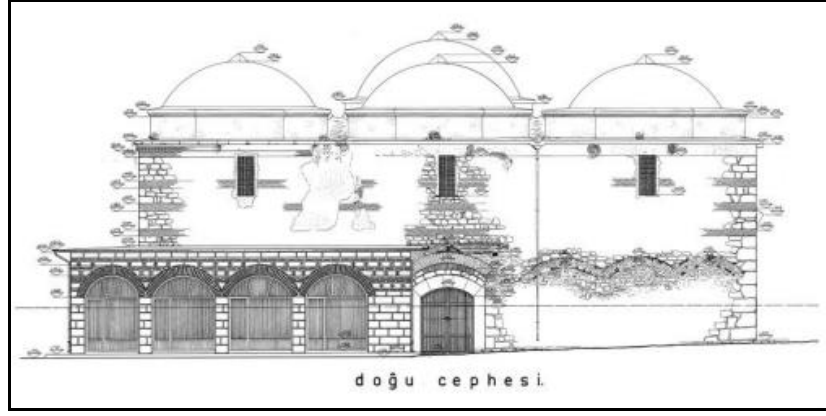
Şekil 2: Bir eksen üzerinde yan yana dizilmiş dükkânlar krokisi (Küçükkömürcü, 2005, s.21).

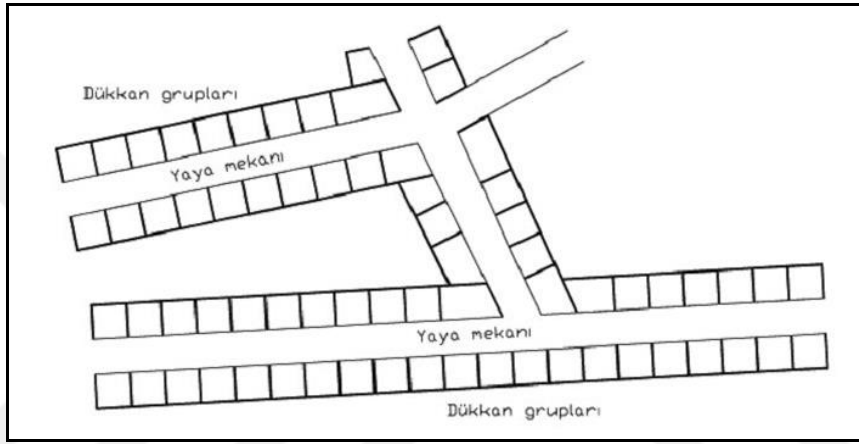
Şekil 3: Çift eksen üzerinde yan yana ve karşılıklı dizilmiş dükkânlar krokisi (Küçükkömürcü, 2005, s.21).

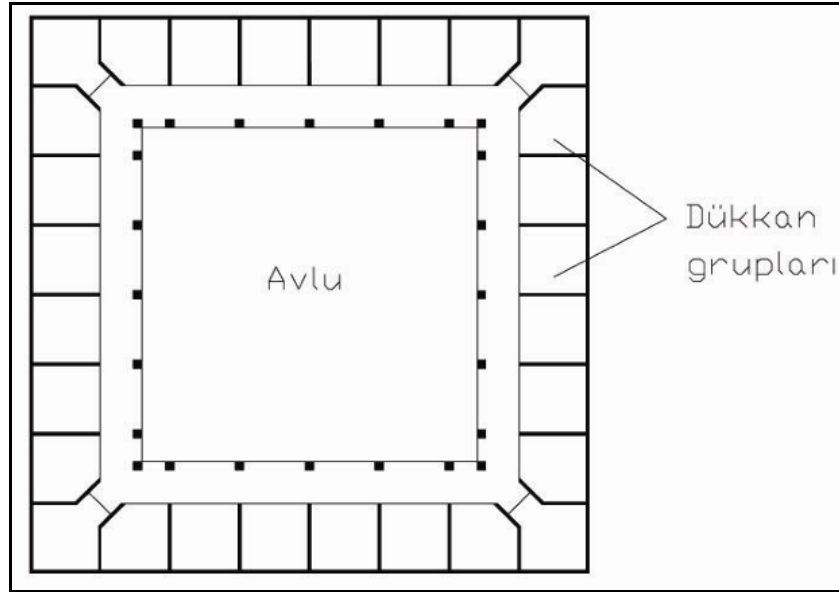
Şekil 4: Bedesten yapısı örnek krokisi (Küçükkömürcü, 2005, s.24).

Şekil 5: Kastamonu Bedesteni 1992 yılında yapılmış rölöve çalışması (Demir,2022,s.41).

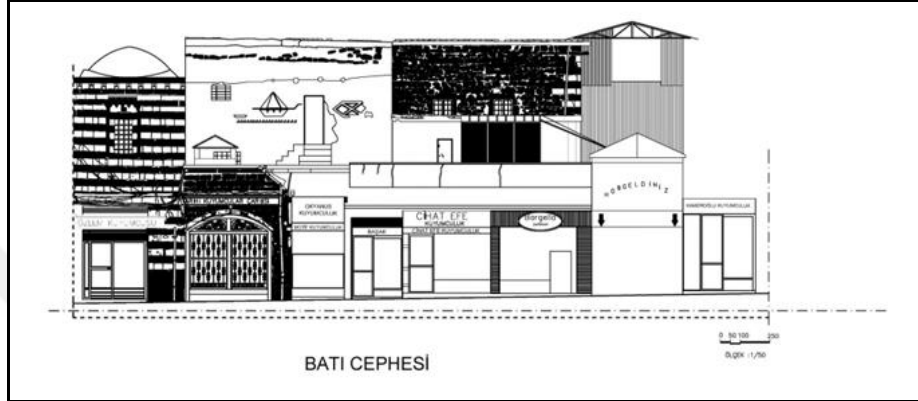
Şekil 6: İki tarafı dükkânlarla çevrilmiş sokaklar ve meydanlar bütünü olan çarşı krokisi (Küçükkömürcü, 2005, s.25).

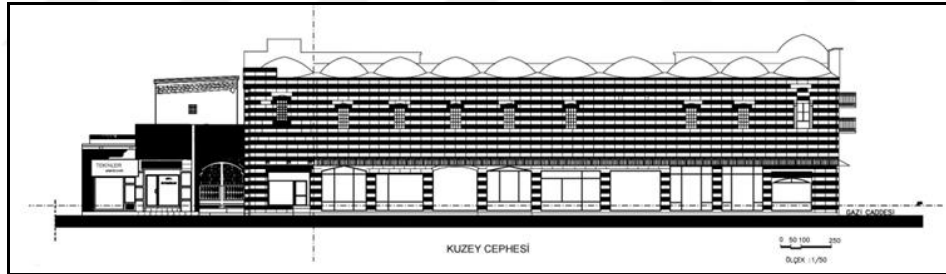
Şekil 7: Tipik han yapısı örnek krokisi (Küçükkömürcü, 2005, s.30).

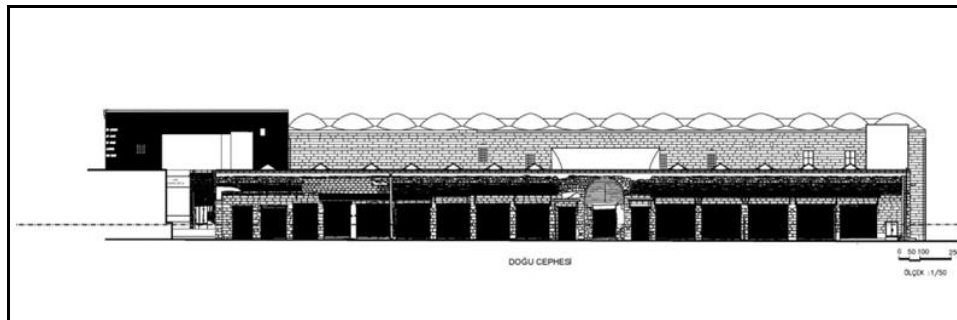
Şekil 8: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı güney cephesi (Yeşilbaş, 2013, s.243).

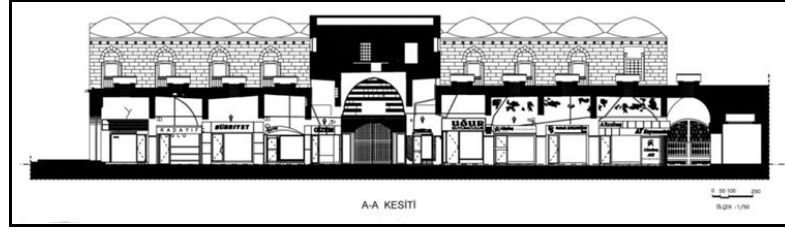
Şekil 9: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı batı cephesi (Yeşilbaş, 2013, s.244).

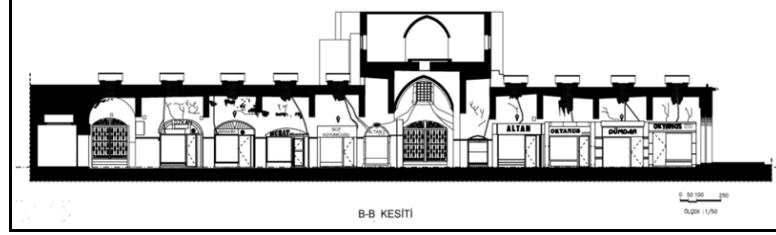
Şekil 10: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı kuzey cephesi (Yeşilbaş, 2013, s.245).

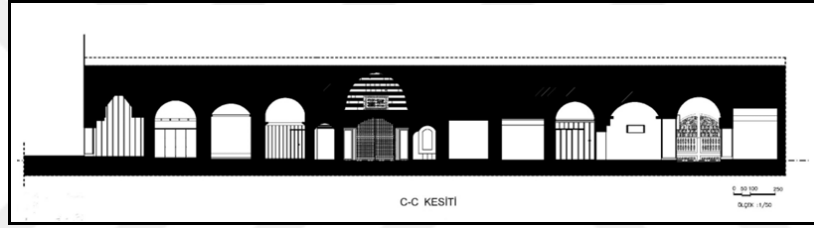
Şekil 11: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı doğu cephesi (Yeşilbaş, 2013, s.246).

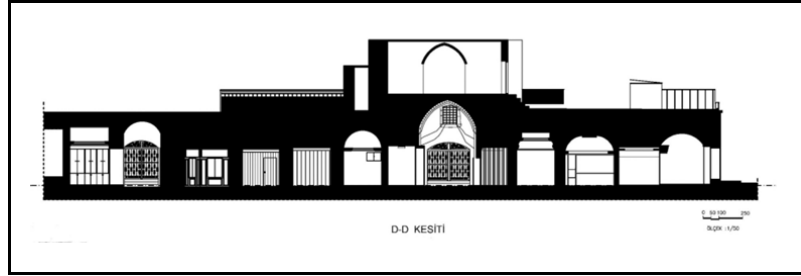
Şekil 12: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı A-A kesiti (Yeşilbaş, 2013, s.247).

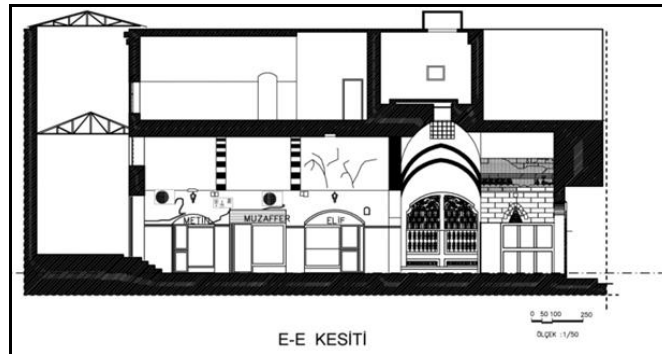
Şekil 13: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı B-B kesiti (Yeşilbaş, 2013, s.248).

Şekil 14: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı C-C kesiti (Yeşilbaş, 2013, s.249).

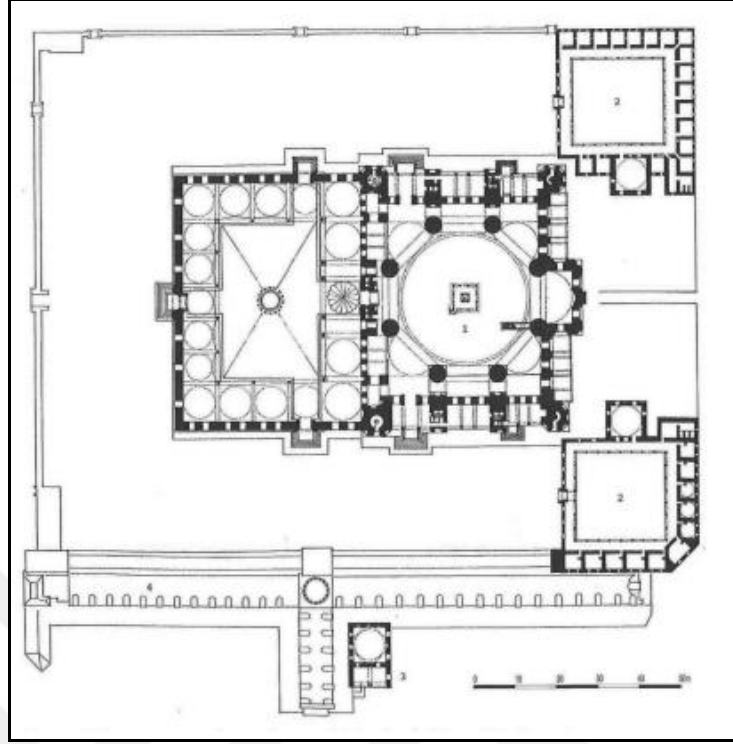

Şekil 15: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı D-D kesiti (Yeşilbaş, 2013, s.250).

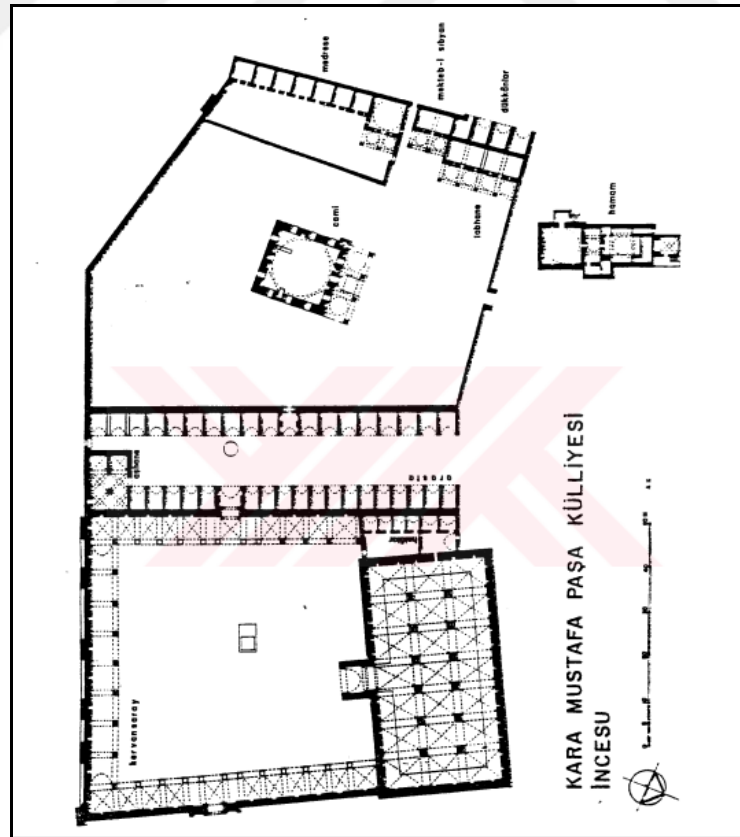

Şekil 16: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı E-E kesiti (Yeşilbaş, 2013, s.251).

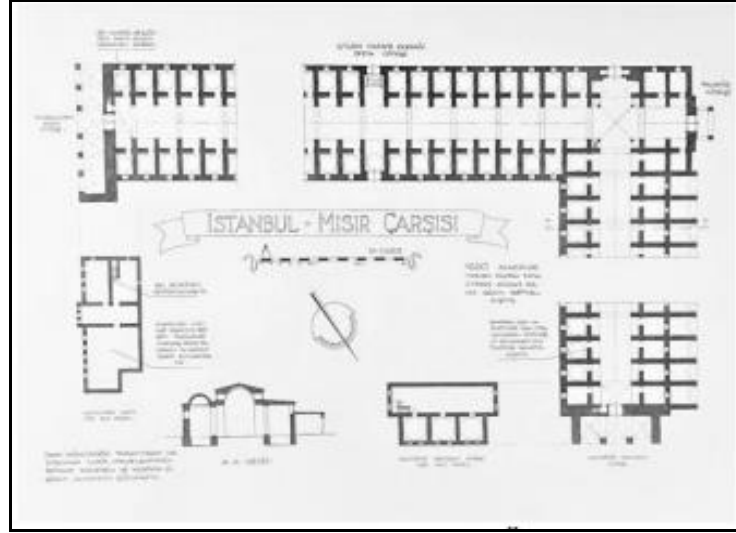
EK-3 Planlar

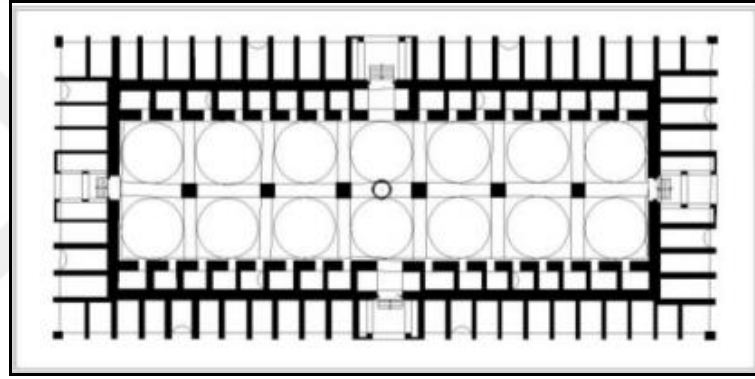
Plan 1: Edirne Selimiye Külliyesi 1-Cami, 2-Medreseler, 3-Sıbyan Mektebi, 4-Arasta (Batur&Dündar,2022,s.931).

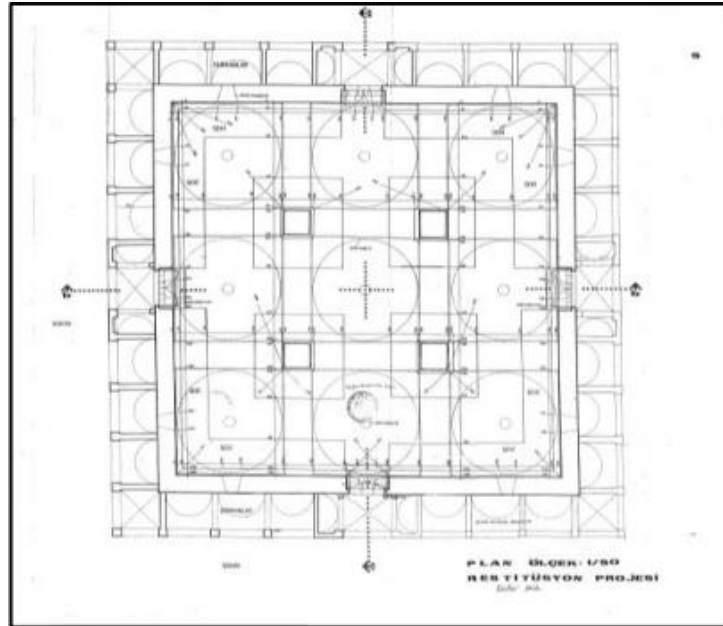
Plan 2: İncesu Kara Mustafa Paşa Külliyesi – Kayseri (Güngör,1997,s.115).

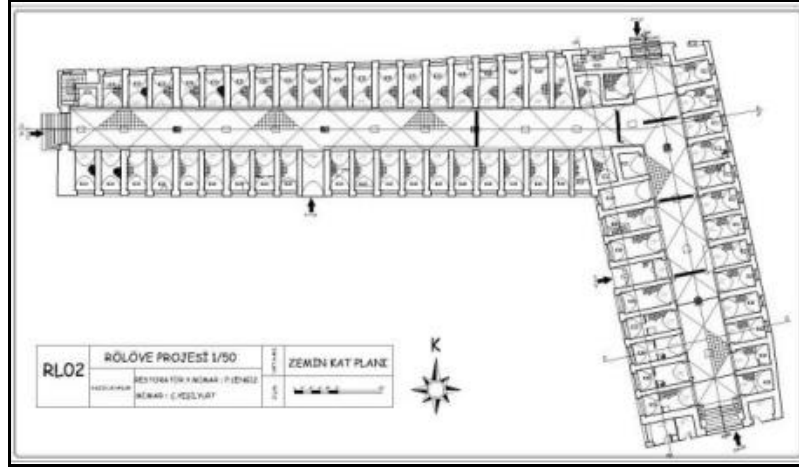
Plan 3: L planlı Mısır Çarşısı-İstanbul (Demir,2022,s.33)

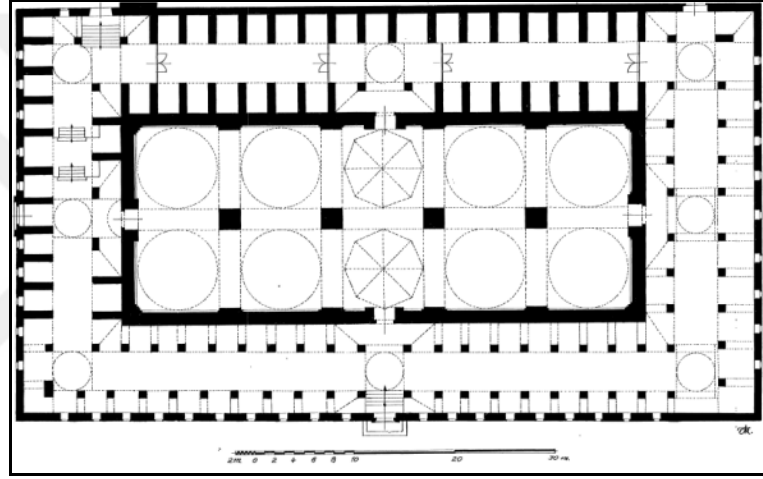
Plan 4: Yıldırım Beyazid Bedesteni-Bursa (Demir,2022,s.37).

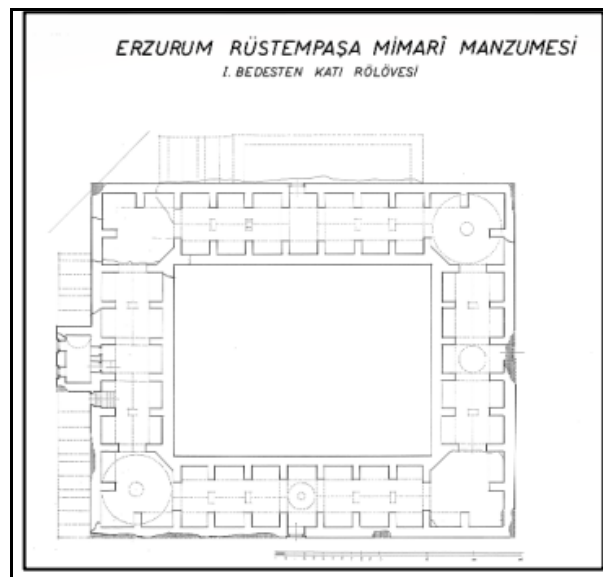
Plan 5: Kastamonu Bedesteni (Demir,2022,s.42).

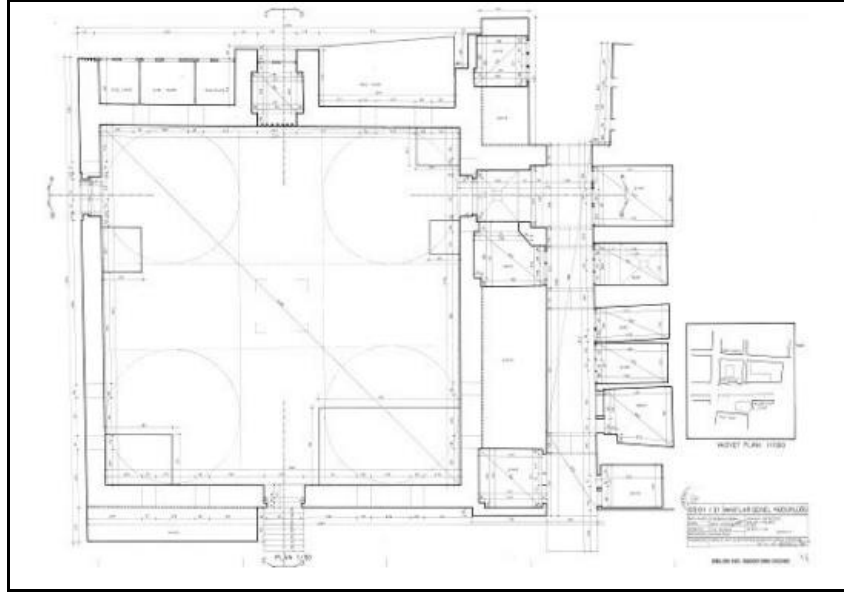
Plan 6: Gaziantep Zincirli Bedesten (Demir, 2022, s.46).

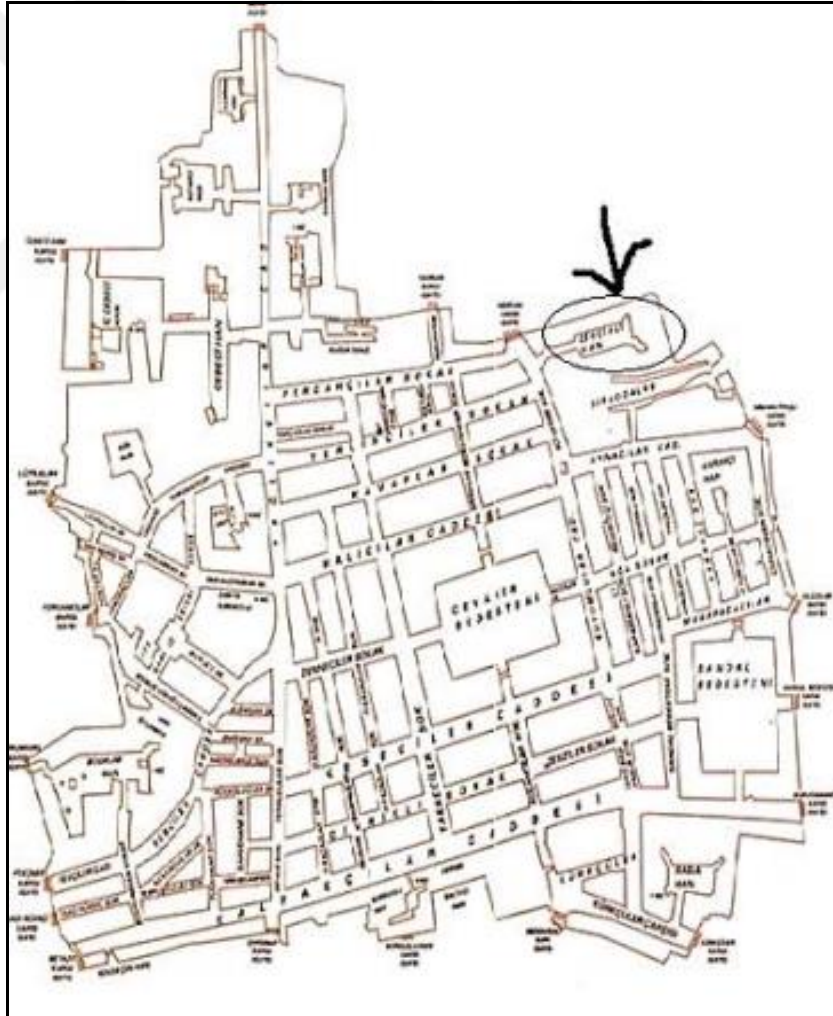
Plan 7: Ankara Mahmut Paşa Bedesteni (Demir, 2022,s.51).

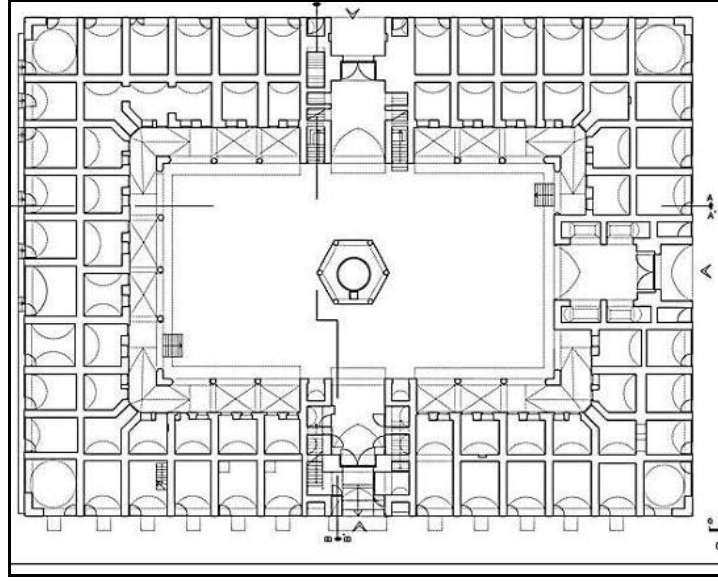
Plan 8: Erzurum Rüstem Paşa Bedesteni (Demir,2022,s.54).

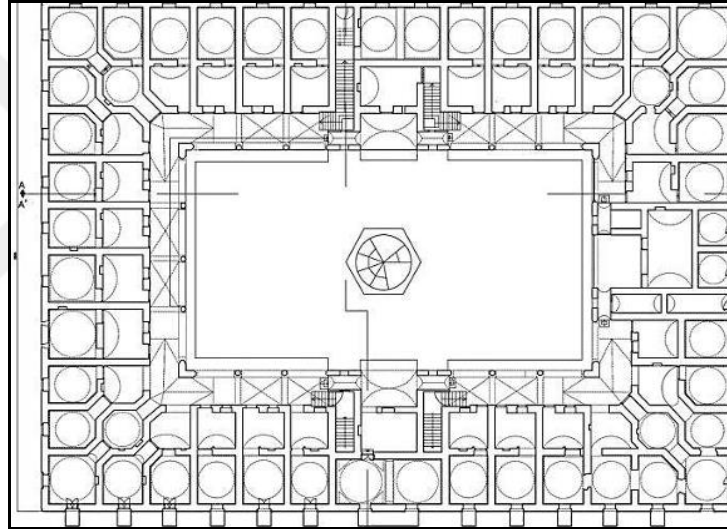
Plan 9: Amasya Bedesteni (Demir, 2022, s.56).

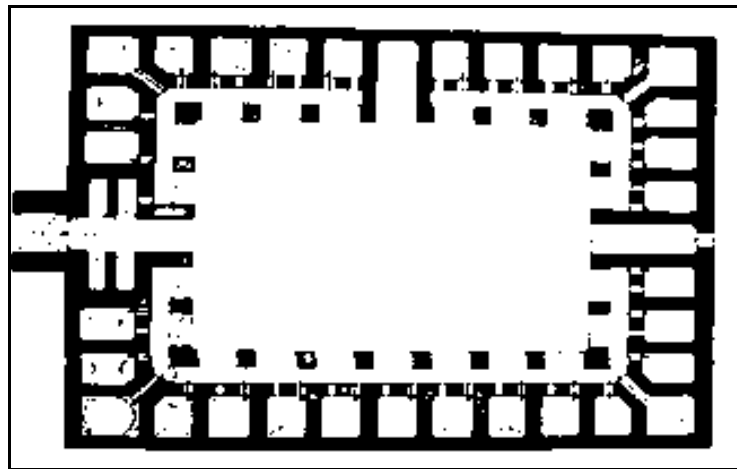
Plan 10: İstanbul Kapalı Çarşı planı (Tire,2017,s.71).

Plan 11: Diyarbakır Hasan Paşa Hanı alt kat planı (Yeşilbaş, 2015, s.904).

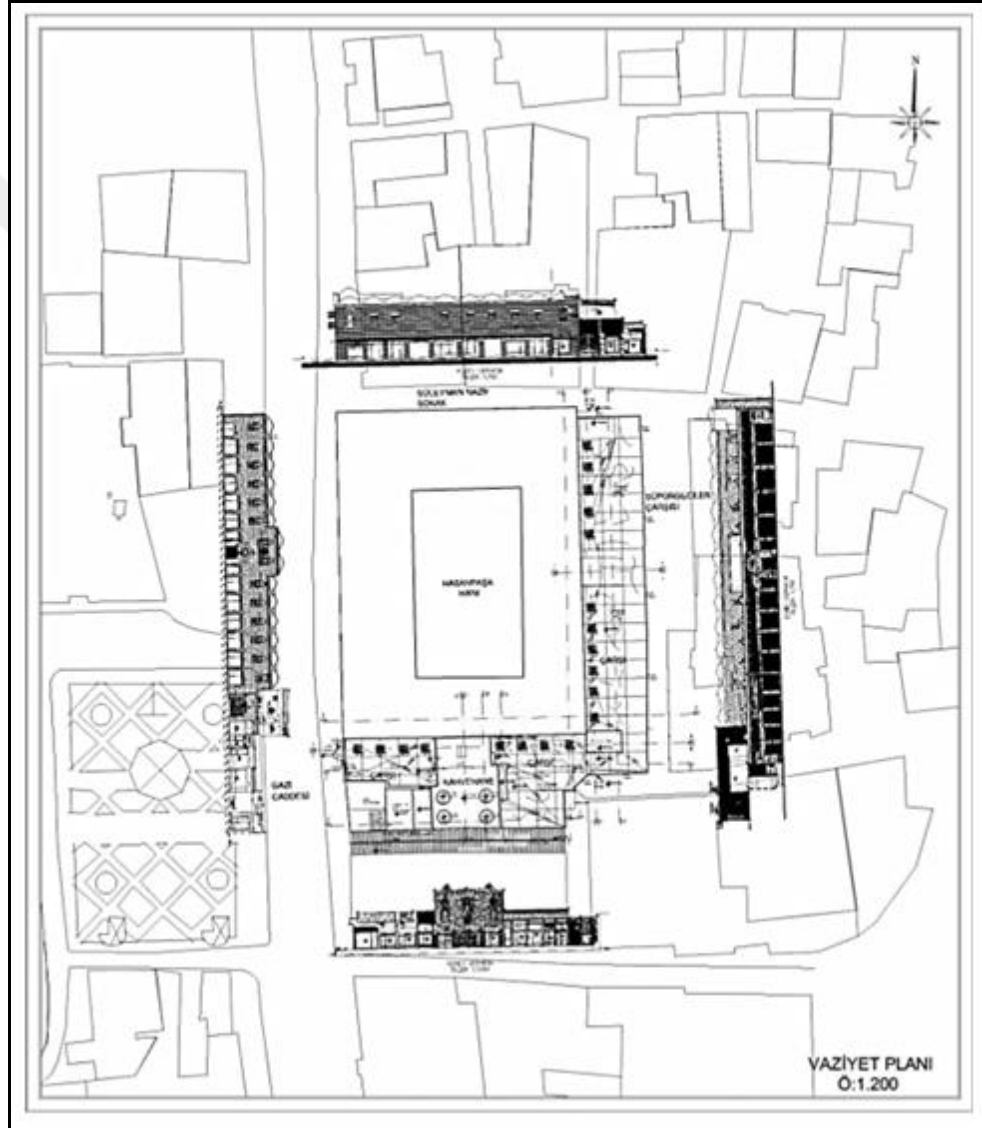
Plan 12: Hasan Paşa Hanı üst kat planı (Yeşilbaş, 2015, s.904).

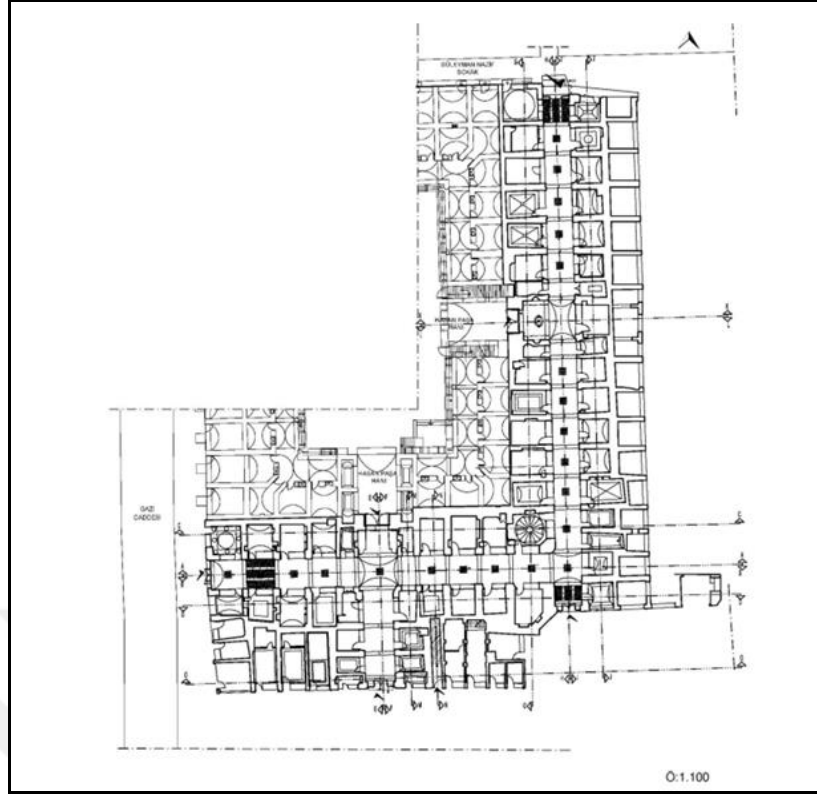
Plan 13: Erzurum Rüstem Paşa Kervansarayı (Aycibin, 2018, s.25).

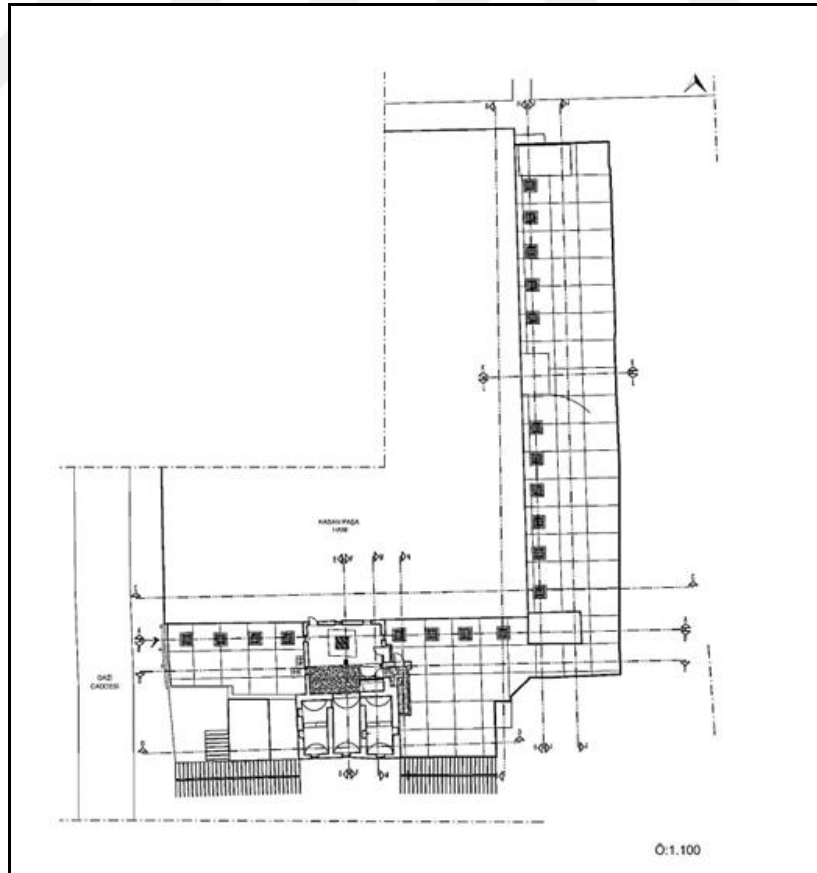
Plan 14: Diyarbakır Hasan Paşa Hanı batı cephe görünüşü (Yeşilbaş, 2013, s.232).

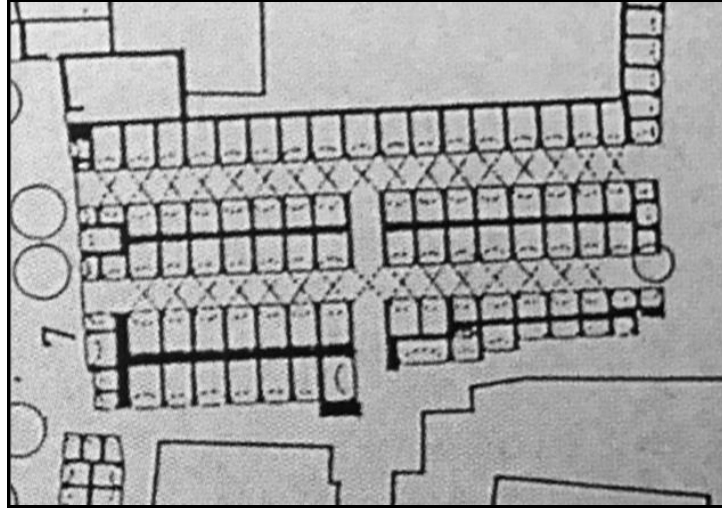
Plan 15: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı planı (Yeşilbaş, 2013, s.240).

Plan 16: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı zemin kat planı (Yeşilbaş, 2013, s.241).

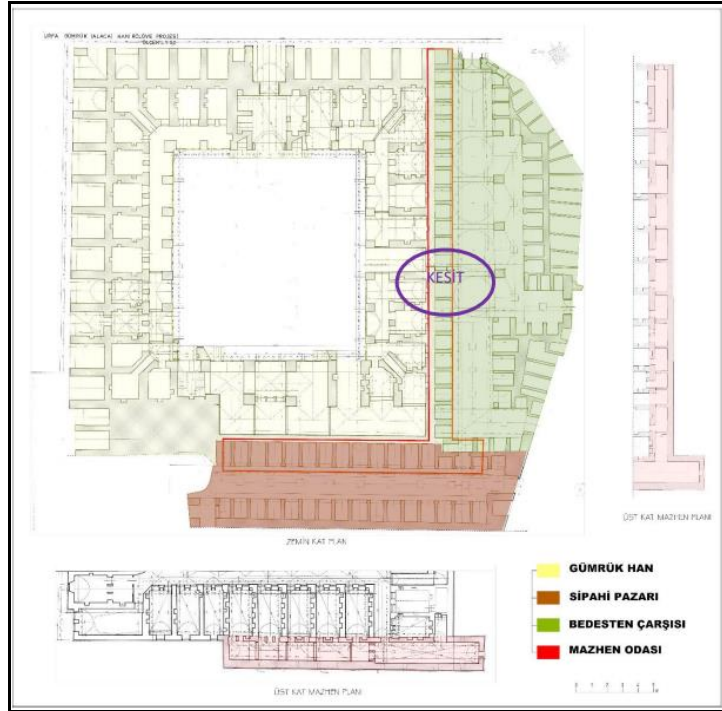
Plan 17: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı üst kat planı (Yeşilbaş, 2013, s.242).

Plan 18: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı vaziyet planı (Yaşar, 2021, s.245)

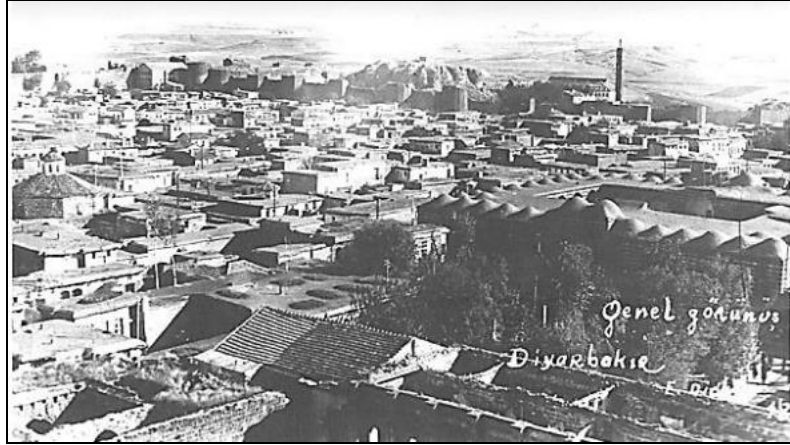

Plan 19: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı planı (Yaşar, 2021, s.244).

Plan 20: Şanlıurfa ticaret mekânları planı (Demir & Halifeoğlu, 2023, s.1368).

EK-4 Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Diyarbakır-tarihsiz (Yeşilbaş,2013, s.263).

Fotoğraf 2: Gaziantep Kalesi-tarihsiz (Eski Türkiye Fotoğraf Arşivi, Erişim Tarihi: 24.11.2024, <https://www.eskiturkiye.net/tag/gaziantep/>).

Fotoğraf 3: Gaziantep Kunduracılar Çarşısı-tarihsiz (Eski Türkiye Fotoğraf Arşivi, Erişim Tarihi:24.11.2024 <https://www.eskiturkiye.net/tag/gaziantep/>).

Fotoğraf 4: Diyarbakır (şahsi çekim).

Fotoğraf 5: Gaziantep (şahsi çekim).

Fotoğraf 6: Şanlıurfa Kalesi ve Rızvaniye Camii-tarihsiz (Eski Türkiye Fotoğraf Arşivi Erişim Tarihi:24.11.2024, <https://www.eskiturkiye.net/tag/%C5%9Fanl%C4%B1urfa/>).

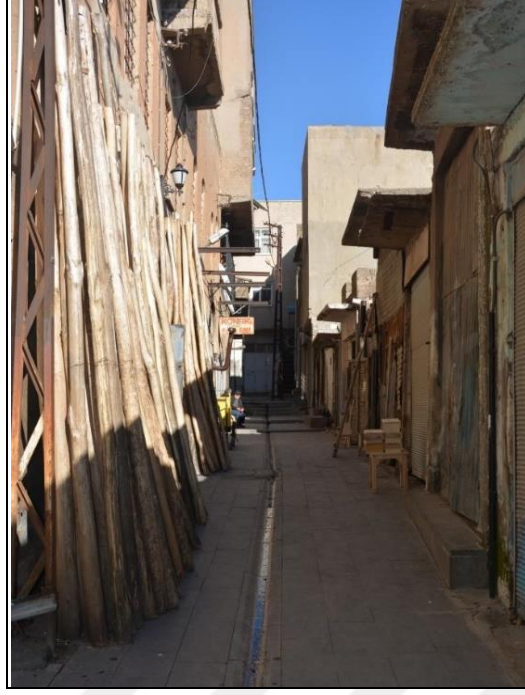
Fotoğraf 7: Diyarbakır Surları-tarihsiz (Eski Türkiye Fotoğraf Arşivi, Erişim Tarihi:24.11.2024, <https://www.eskiturkiye.net/tag/diyarbak%C4%B1r/>).

Fotoğraf 8: Diyarbakır Hasan Paşa Hanı-tarihsiz (Eski Türkiye Fotoğraf Arşivi, Erişim Tarihi:24.11.2024, <https://www.eskiturkiye.net/tag/diyarbak%C4%B1r/>).

Fotoğraf 9: Mardin Bakırcılar Arastası (Yeşilbaş, 2018, s.18).

Fotoğraf 10: Mardin Marangozcular Arastası (Kozbe & Güngör, 2022).

Fotoğraf 11: İncesu Kara Mustafa Paşa Külliyesi-Açık Arasta (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Erişim Tarihi: 25.11.2024, <https://www.kayseri.bel.tr/haberler/valilik-ve-buyuksehirden-tarihi-incesu-arasta-carsisina-kayseriye-ozgu-dokunu10648>).

Fotoğraf 12: Yıldırım Beyazid Bedesteni-Bursa (Demir,2022,s.37).

Fotoğraf 13: Gaziantep Zincirli Bedesten (Türkiye Kültür Portalı, Erişim Tarihi:25.11.2024, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/gezilecekler/bedestenler>).

Fotoğraf 14: Gaziantep Zincirli Bedesten (Toğçu&Bilsel, 2016, s.65).

Fotoğraf 15: Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi- Mahmut Paşa Bedesteni (Ankara Fotoğrafları Arşivi, Erişim Tarihi:25.11.2024, <https://ankarafoto.weebly.com/mahmutpasa-bedesteni.html>).

Fotoğraf 16: Erzurum Rüstem Paşa Bedesteni (Türkiye Kültür Yolu, Erişim Tarihi:25.11.2024, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/erzurum/gezilecekyer/rustem-pasa-kervansarayi-tashan>).

Fotoğraf 17: Amasya Bedesteni (Türkiye Kültür Portalı, Erişim Tarihi:25.11.2024, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/amasya/gezilecekyer/amasya-bedesten>).

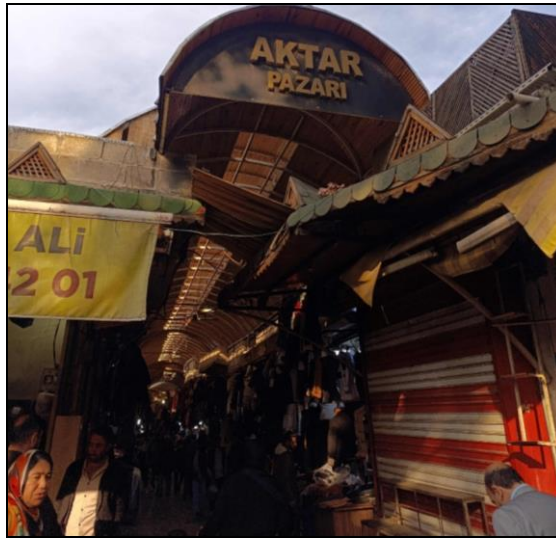
Fotoğraf 18: Mardin Kapalı Çarşı (Kozbe & Güngör, 2022).

Fotoğraf 19: Gaziantep Baharatçılar Çarşısı-Almacı Pazarı (şahsi çekim).

Fotoğraf 20: Gaziantep Almacı Pazarı (şahsi çekim).

Fotoğraf 21: Şanlıurfa Aktar Pazarı (şahsi çekim).

Fotoğraf 22: Mardin Kayseriyye Arastası (şahsi Çekim).

Fotoğraf 23: Gaziantep Millet Hanı (şahsi çekim).

Fotoğraf 24: Diyarbakır Hasan Paşa Hanı (şahsi çekim).

Fotoğraf 25: Diyarbakır Hasan Paşa Hanı dış cephe detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 26: Diyarbakır Hasan Paşa Hanı dış cephe detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 27: Erzurum Rüstem Paşa Kervansarayı (Aycibin, 2018, s.25).

EK-5 Katalog

Katalog: 1

Yapının adı: Diyarbakır Kapalı Çarşı

Günümüzdeki adı: Kuyumcular Çarşısı

Yapılış yılı: 16.yüzyıl

Yaptıranı: Hasan Paşa

Kullanılan malzeme: Düzgün kesme siyah bazalt ve beyaz kireç taşı

Kitabe: 2 adet mermer kitabe

Plan tipi: Ters L

Fotoğraf 28: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı ana cadde üzerinde bulunan ilk giriş açıklığı (şahsi çekim).

Fotoğraf 29: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı ana cadde üzerinde bulunan kapı detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 30: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı kubbe detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 31: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı'nın iç bölümünden Hasan Paşa Hanı'nın avlusuna çıkan kapı (şahsi çekim).

Fotoğraf 32: Diyarbakir Kuyumcular Çarşısı genel görüntü (şahsi çekim).

Fotoğraf 33: Hasan Paşa Hamı avlusundan Kuyumcular Çarşısı'na açılan metal kapı detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 34: Hasan Paşa Hanı'nın avlusundan Kuyumcular Çarşısı'na geçiş sağlanan kapının genel görüntüsü (şahsi çekim).

Fotoğraf 35: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı ara sokağa açılan kapı (şahsi çekim).

Fotoğraf 36: Diyarbakir Kuyumcular Çarşısı ara sokağa açılan kapı detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 37: Diyarbakir Kuyumcular Çarşısı üst örtü detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 38: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı'nın Diyarbakır Ulu Cami'ye çıkan kapının iç detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 39: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı'na eklenmiş dükkânlar (şahsi çekim).

Katalog: 2

Yapının adı: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı

Yapılış yılı: 19.yüzyıl

Yaptıranı: Bilinmiyor

Kullanılan malzeme: Düzgün kesme sert kalker taşı, ahşap

Plan tipi: Tek katlı çift sıra dükkân dizilimi

Kitabe: Yok

Fotoğraf 40: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı (şahsi çekim).

Fotoğraf 41: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı (şahsi çekim).

Fotoğraf 42: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı (şahsi çekim).

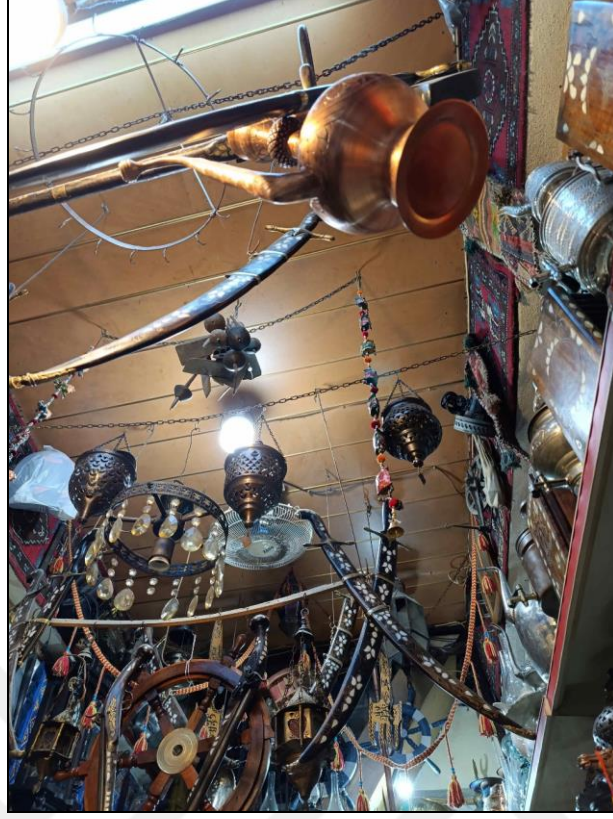
Fotoğraf 43: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı dükkân detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 44: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı dükkân içi detayı (şahsi çekim).

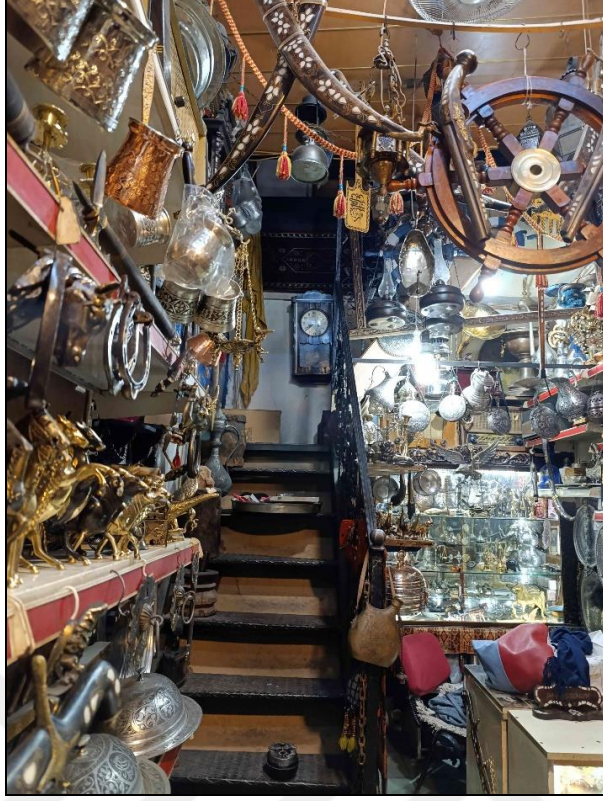
Fotoğraf 45: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı üst örtü detayı (şahsi çekim).

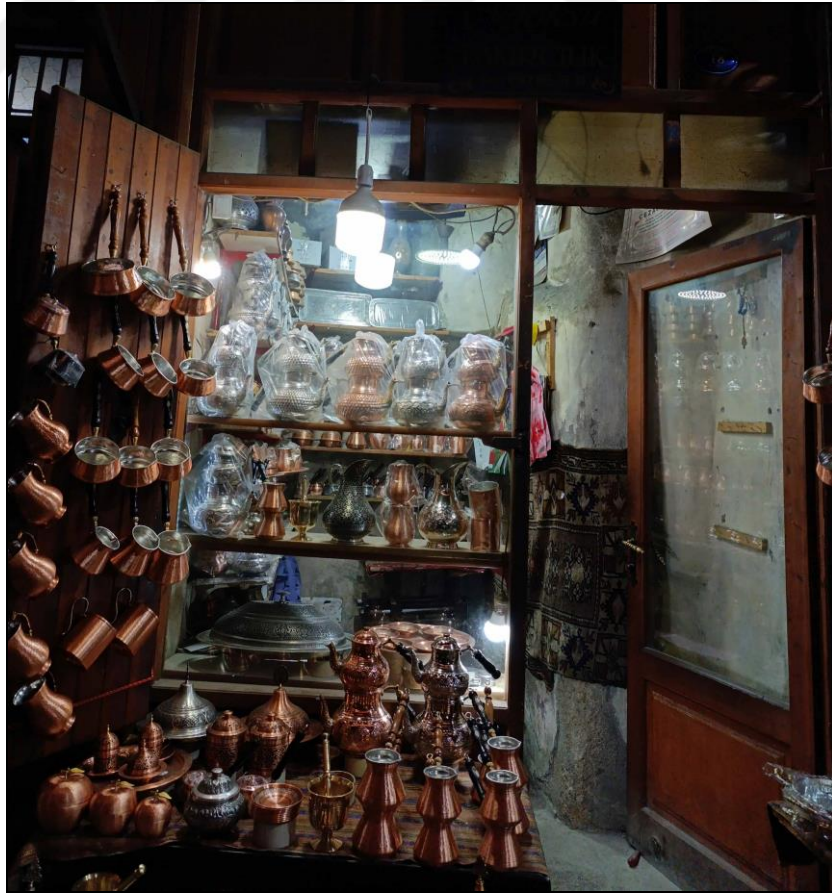
Fotoğraf 46: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı bulunan dükkân içi üst örtü örneği (şahsi çekim).

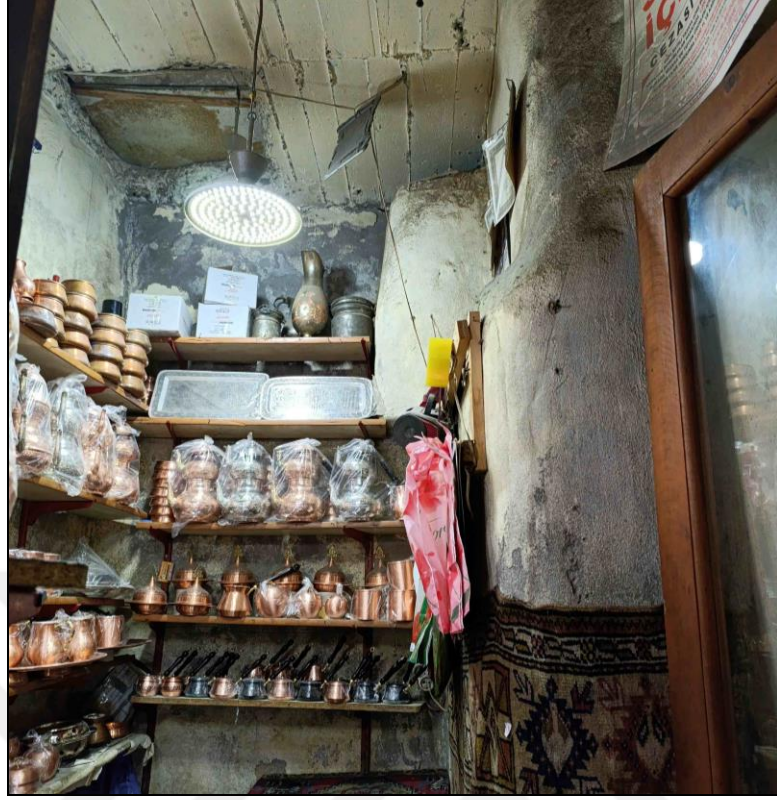
Fotoğraf 47: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı dükkânlarda süsleme unsuru olarak kullanılan ahşap detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 48: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı dükkân içinden detay (şahsi çekim).

Fotoğraf 49: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı'ndan orijinal dükkân örneği (şahsi çekim).

Fotoğraf 50: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı orijinal dükkân içi detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 51: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı'ndan açılan çarşı kolu (şahsi çekim).

Fotoğraf 52: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı'nın çıkışında bulunan dükkân örneği (şahsi çekim).

Fotoğraf 53: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı, bakır ustası (şahsi çekim).

Katalog: 3

Yapının adı: Şanlıurfa Hüseyniye, Yemenici, Kapalı Çarşı

Yapının günümüzdeki adı: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı

Yapılış tarihi: 19.yüzyıl

Yaptıranı: Hafız Muhammet Selim Efendi'nin oğlu Hüseyin Paşa

Kullanılan malzeme: Düzgün kesme taş

Kitabe: Var

Fotoğraf 54: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı restore edilmeden önce dükkân girişleri- tarihsiz(Yaşar, 2021, s.336)

Fotoğraf 55: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı aydınlatma açıklıkları-tarihsiz (Yaşar, 2021, s.335).

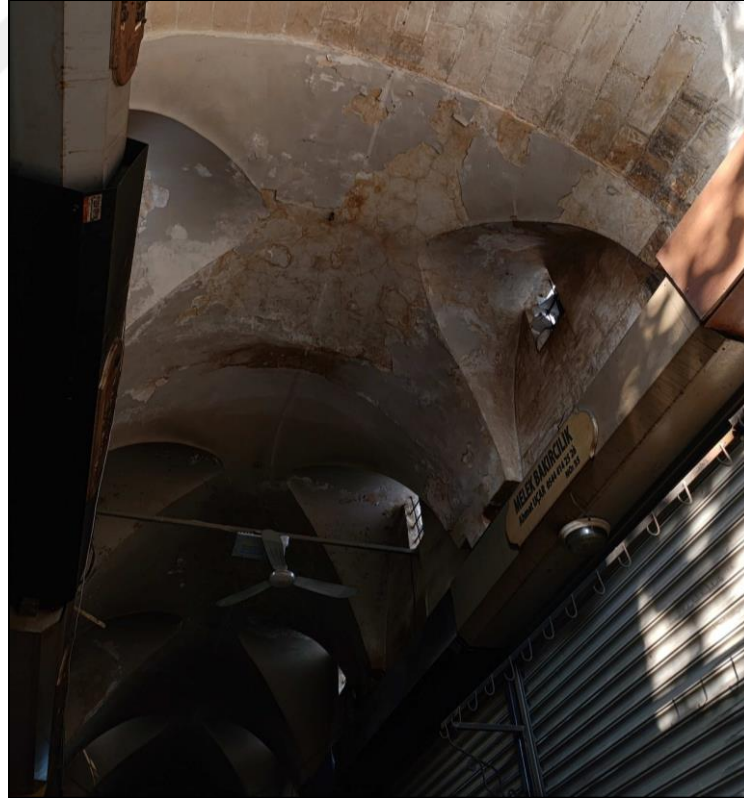
Fotoğraf 56: Şanlıurfa Hüseyiniye Çarşısı restore öncesi son görüntü-tarihsiz(Yaşar, 2021, s.333).

Fotoğraf 57: Şanlıurfa Hüseyiniye Çarşısı üst kat kahvehanelere çıkış merdivenleri-tarihsiz (Yasin Küçük Arşivinden) (Yaşar, 2021, s.334).

Fotoğraf 58: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı girişinden genel görüntü (şahsi çekim).

Fotoğraf 59: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı üst örtü ve pencere detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 60: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı dükkân detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 61: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı dükkân giriş detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 62: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı dükkân içi ve üst örtü detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 63: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı bakır eşyaların imalat ve onarımının yapıldığı dükkân detayı (şahsi çekim).

Katalog: 4

Yapının adı: Ayakkabıcılar Çarşısı- Kaffafhane, Haffafhane

Yapılış tarihi: 18.yüzyıl

Yaptıranı: Bilinmiyor

Kullanılan malzeme: Düzgün kesme taş

Plan tipi: Düzgün olmayan dikdörtgen planlı

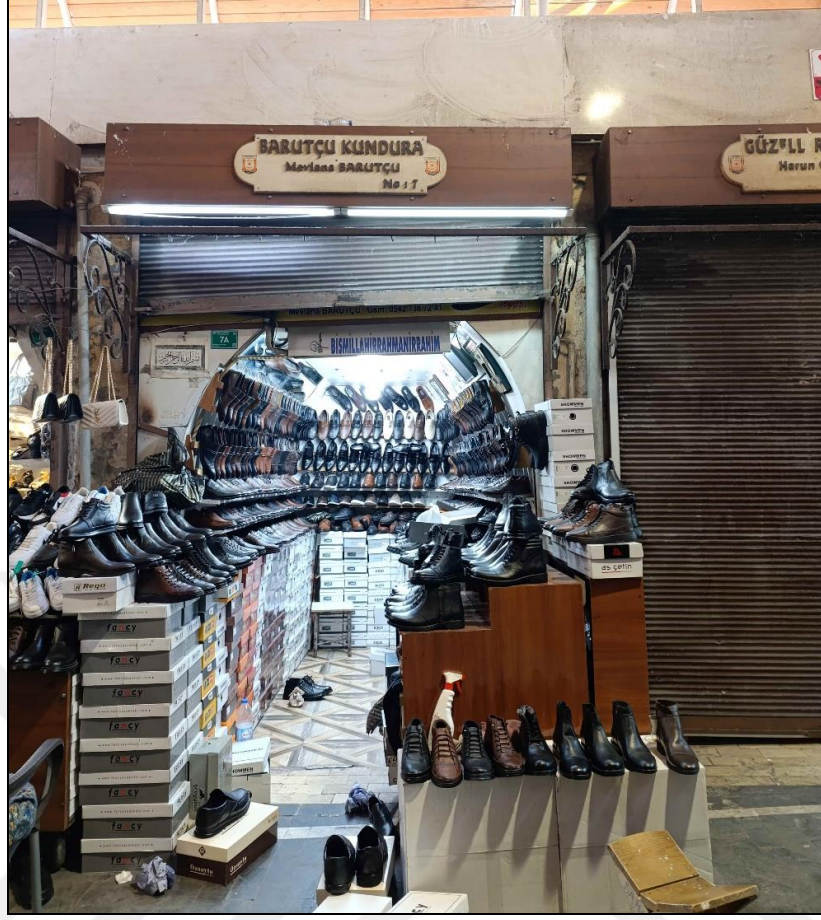
Kitabe: Yok

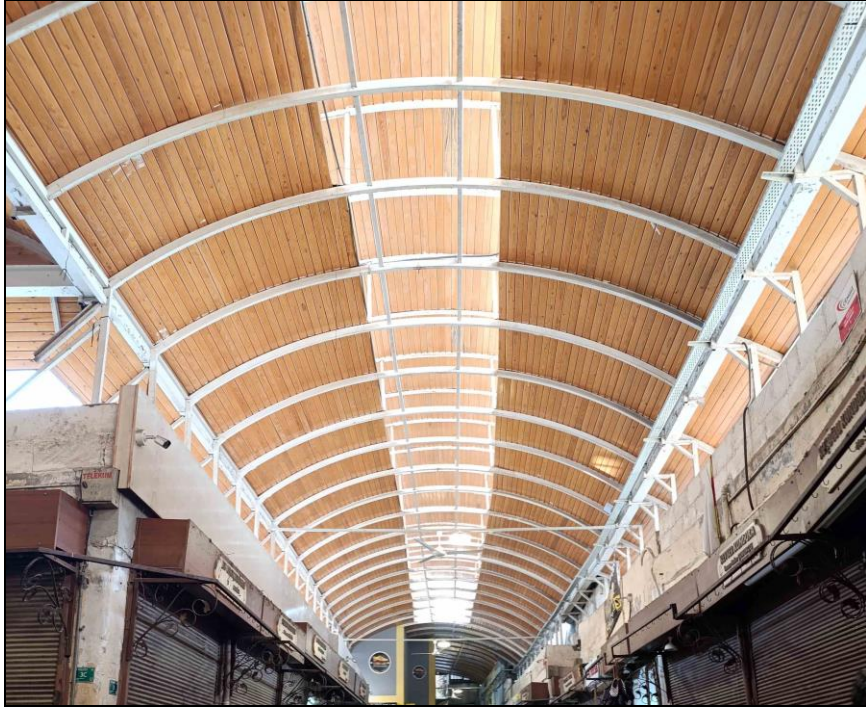
Fotoğraf 64: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı-tarihsiz(Yaşar, 2021, s.294).

Fotoğraf 65: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı-tarihsiz (Yaşar, 2021, s.295).

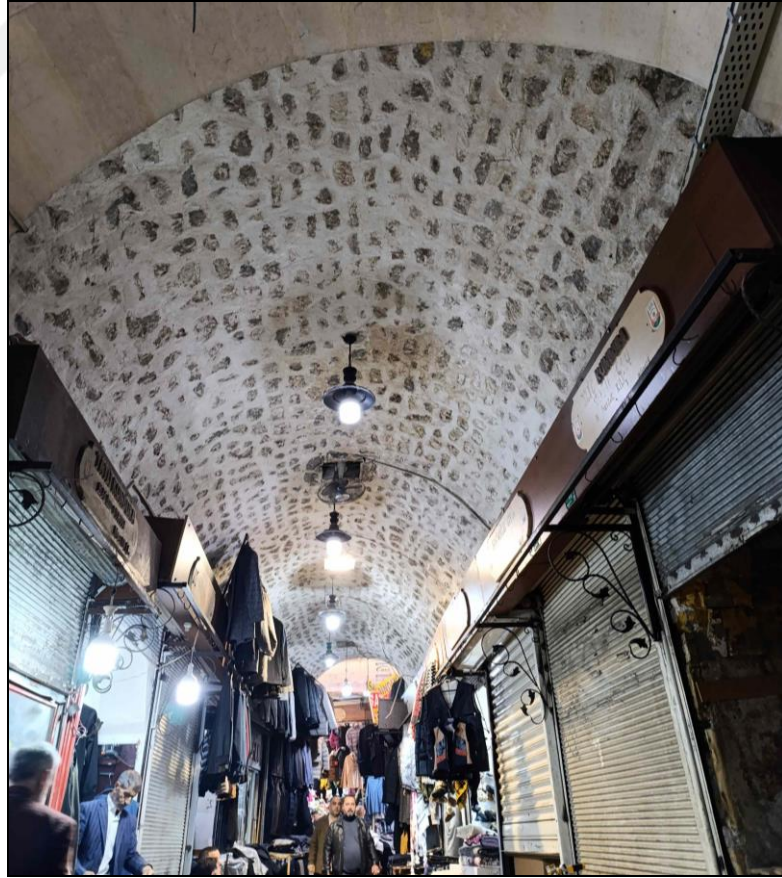
Fotoğraf 66: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı dükkân görüntüsü (şahsi çekim).

Fotoğraf 67: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı'na sonradan eklenen üst örtü detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 68: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı sonradan dâhil edilen çarşı üst örtü detayı (şahsi çekim).

Fotoğraf 69: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı (şahsi çekim).

Fotoğraf 70: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı dükkân detayı (şahsi çekim).

EK-6 Haritalar Listesi

Harita 1: Diyarbakır'da günümüze ulaşamayan hanlar.	57
Harita 2: Diyarbakır Osmanlı çarşı lokasyonu.	57
Harita 3: Gaziantep Geleneksel Çarşısı'nın kent içi konumu ve kale çevresindeki gelişimi.	58
Harita 4: Gaziantep hanlar bölgesi haritası	58
Harita 5: Şanlıurfa Tarihi Çarşı lokasyonu.	59
Harita 6: 16. ve 17.yüzyıl Osmanlı Dönemi Şanlıurfa İpek Yolu güzergâhı	59
Harita 7: Osmanlı Dönemi'nde Anadolu'daki önemli yollar	60
Harita 8: İpek ve Baharat Yolu haritası.	60
Harita 9: Şanlıurfa Hanlar Bölgesi.	61
Harita 10: Gaziantep ticari yapılar bölge haritası.	61
Harita 11: Gaziantep 17.yüzyıl arasa bölgesi.	62
Harita 12: Gaziantep Kültür Yolu Projesi	62

Ek-7 Şekiller Listesi

Şekil 1: Bir eksen üzerinde yan yana ve karşılıklı dizilmiş dükkânlar krokisi	63
Şekil 2: Bir eksen üzerinde yan yana dizilmiş dükkânlar krokisi	63
Şekil 3: Çift eksen üzerinde yan yana ve karşılıklı dizilmiş dükkânlar krokisi	63
Şekil 4: Bedesten yapısı örnek krokisi.	63
Şekil 5: Kastamonu Bedestenini 1992 yılında yapılmış rölöve çalışması.	64
Şekil 6: İki tarafı dükkânlarla çevrilmiş sokaklar ve meydanlar bütünü olan çarşı krokisi	64
Şekil 7: Tipik han yapısı örnek krokisi.	64
Şekil 8: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı güney cephesi (Yeşilbaş, 2013, s.243).	65
Şekil 9: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı batı cephesi (Yeşilbaş, 2013, s.244).	65
Şekil 10: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı kuzey cephesi (Yeşilbaş, 2013, s.245).	65
Şekil 11: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı doğu cephesi (Yeşilbaş, 2013, s.246).	65
Şekil 12: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı A-A kesiti (Yeşilbaş, 2013, s.247).	66
Şekil 13: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı B-B kesiti (Yeşilbaş, 2013, s.248).	66
Şekil 14: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı C-C kesiti (Yeşilbaş, 2013, s.249).	66
Şekil 15: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı D-D kesiti (Yeşilbaş, 2013, s.250).	66
Şekil 16: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı E-E kesiti (Yeşilbaş, 2013, s.251).	66

EK-8 Planlar Listesi

Plan 1: Edirne Selimiye Külliyesi 1-Cami, 2-Medreseler, 3-Sıbyan Mektebi, 4-Arasta.	67
Plan 2: İncesu Kara Mustafa Paşa Külliyesi – Kayseri.....	67
Plan 3: L planlı Mısır Çarşısı-İstanbul.....	68
Plan 4: Yıldırım Beyazid Bedesteni-Bursa	68
Plan 5: Kastamonu Bedesteni.	68
Plan 6: Gaziantep Zincirli Bedesten	69
Plan 7: Ankara Mahmut Paşa Bedesteni	69
Plan 8: Erzurum Rüstem Paşa Bedesteni	69
Plan 9: Amasya Bedesteni.	70
Plan 10: İstanbul Kapalı Çarşı planı	70
Plan 11: Diyarbakır Hasan Paşa Hanı alt kat planı	71
Plan 12: Hasan Paşa Hanı üst kat planı.....	71
Plan 13: Erzurum Rüstem Paşa Kervansarayı	71
Plan 14: Diyarbakır Hasan Paşa Hanı batı cephe görünüşü.....	72
Plan 15: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı planı	72
Plan 16: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı zemin kat planı	73
Plan 17: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı üst kat planı	73
Plan 18: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı vaziyet planı	74
Plan 19: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı planı.....	74
Plan 20: Şanlıurfa ticaret mekânları planı.....	74
Plan 21: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı.....	75
Plan 22: Gaziantep ticaret mekânları Hanlar Bölgesi.....	75

EK-9 Fotoğraflar Listesi

Fotoğraf 1: Diyarbakır-tarihsiz.....	76
Fotoğraf 2: Gaziantep Kalesi-tarihsiz	76
Fotoğraf 3: Gaziantep Kunduracılar Çarşısı-tarihsiz	76
Fotoğraf 4: Diyarbakır.....	77
Fotoğraf 5: Gaziantep	77
Fotoğraf 6: Şanlıurfa Kalesi ve Rızvaniye Camii-tarihsiz	77
Fotoğraf 7: Diyarbakır Surları-tarihsiz	78
Fotoğraf 8: Diyarbakır Hasan Paşa Hanı-tarihsiz.....	78
Fotoğraf 9: Mardin Bakırcılar Arastası	78
Fotoğraf 10: Mardin Marangozcular Arastası.	79
Fotoğraf 11: İncesu Kara Mustafa Paşa Külliyesi-Açık Arasta	79
Fotoğraf 12: Yıldırım Beyazid Bedesteni-Bursa	79
Fotoğraf 13: Gaziantep Zincirli Bedesten	80
Fotoğraf 14: Gaziantep Zincirli Bedesten	80
Fotoğraf 15: Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi- Mahmut Paşa Bedesteni.....	80
Fotoğraf 16: Erzurum Rüstem Paşa Bedesteni.	81
Fotoğraf 17: Amasya Bedesteni	81
Fotoğraf 18: Mardin Kapalı Çarşı	81
Fotoğraf 19: Gaziantep Baharatçılar Çarşısı-Almacı Pazarı	82
Fotoğraf 20: Gaziantep Almacı Pazarı	82
Fotoğraf 21: Şanlıurfa Aktar Pazarı.	82
Fotoğraf 22: Mardin Kayseriyye Arastası	83
Fotoğraf 23: Gaziantep Millet Hanı	83
Fotoğraf 24: Diyarbakır Hasan Paşa Hanı	83
Fotoğraf 25: Diyarbakır Hasan Paşa Hanı dış cephe detayı.	84
Fotoğraf 26: Diyarbakır Hasan Paşa Hanı dış cephe detayı.	84
Fotoğraf 27: Erzurum Rüstem Paşa Kervansarayı	84

EK-10 Katalog Listesi

Fotoğraf 28: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı ana cadde üzerinde bulunan ilk giriş açıklığı	85
Fotoğraf 29: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı ana cadde üzerinde bulunan kapı detayı	85
Fotoğraf 30: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı kubbe detayı	86
Fotoğraf 31: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı'nın iç bölümünden Hasan Paşa Hanı'nın avlusuna çıkan kapı.....	86
Fotoğraf 32: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı genel görüntü.....	87
Fotoğraf 33: Hasan Paşa Hanı avlusundan Kuyumcular Çarşısı'na açılan metal kapı detayı.....	87
Fotoğraf 34: Hasan Paşa Hanı'nın avlusundan Kuyumcular Çarşısı'na geçiş sağlanan kapının genel görüntüsü.....	88
Fotoğraf 35: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı ara sokağa açılan kapı	88
Fotoğraf 36: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı ara sokağa açılan kapı detayı.....	89
Fotoğraf 37: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı üst örtü detayı.	89
Fotoğraf 38: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı'nın Diyarbakır Ulu Cami'ye çıkan kapının iç detayı.....	90
Fotoğraf 39: Diyarbakır Kuyumcular Çarşısı'na eklenenmiş dükkânlar	90
Fotoğraf 40: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı.	91
Fotoğraf 41: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı	91
Fotoğraf 42: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı	92
Fotoğraf 43: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı dükkân detayı.	92
Fotoğraf 44: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı dükkân içi detayı.	93
Fotoğraf 45: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı üst örtü detayı	93
Fotoğraf 46: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı bulunan dükkân içi üst örtü örneği.	94
Fotoğraf 47: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı dükkânlarda süsleme unsuru olarak kullanılan ahşap detayı.....	94
Fotoğraf 48: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı dükkân içinden detay.....	95
Fotoğraf 49: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı'ndan orijinal dükkân örneği.	95
Fotoğraf 50: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı orijinal dükkân içi detayı.....	96
Fotoğraf 51: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı'ndan açılan çarşı kolu.....	96
Fotoğraf 52: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı'nın çıkışında bulunan dükkân örneği	97
Fotoğraf 53: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı, bakır ustası (şahsi çekim).	97
Fotoğraf 54: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı restore edilmeden önce dükkân girişleri-tarihsiz.....	98
Fotoğraf 55: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı aydınlatma açıklıkları-tarihsiz	98
Fotoğraf 56: Şanlıurfa Hüseyiniye Çarşısı restore öncesi son görüntü-tarihsiz.	99
Fotoğraf 57: Şanlıurfa Hüseyiniye Çarşısı üst kat kahvehanelere çıkış merdivenleri-tarihsiz.....	99
Fotoğraf 58: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı girişinden genel görüntü	100
Fotoğraf 59: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı üst örtü ve pencere detayı	100
Fotoğraf 60: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı dükkân detayı.	101
Fotoğraf 61: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı dükkân giriş detayı.....	101
Fotoğraf 62: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı dükkân içi ve üst örtü detayı.....	102

Fotoğraf 63: Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı bakır eşyaların imalat ve onarımının yapıldığı dükkân detayı.....	102
Fotoğraf 64: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı-tarihsiz.....	103
Fotoğraf 65: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı-tarihsiz.....	103
Fotoğraf 66: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı dükkân görüntüsü.....	104
Fotoğraf 67: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı'na sonradan eklenen üst örtü detayı....	104
Fotoğraf 68: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı sonradan dâhil edilen çarşı üst örtü detayı.	105
Fotoğraf 69: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı	105
Fotoğraf 70: Şanlıurfa Ayakkabıcılar Çarşısı dükkân detayı	106

